

Sveučilište u Zagrebu

FILOZOFSKI FAKULTET

Ajana Löw Stanić

**PROVJERA POSTAVKI TEORIJE MEĐUGRUPNE
PRIJETNJE U VIŠEETNIČKOJ ZAJEDNICI
NAKON SUKOBA**

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2014

University of Zagreb

FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ajana Löw Stanić

**TESTING THE INTERGROUP THREAT THEORY
IN A MULTIETHNIC COMMUNITY
AFTER A SEVERE CONFLICT**

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2014

Sveučilište u Zagrebu
FILOZOFSKI FAKULTET

Ajana Löw Stanić

**PROVJERA POSTAVKI TEORIJE MEĐUGRUPNE
PRIJETNJE U VIŠEETNIČKOJ ZAJEDNICI
NAKON SUKOBA**

DOKTORSKI RAD

Mentor: Dr. sc. Dean Ajduković, red. prof.

Zagreb, 2014

University of Zagreb
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

Ajana Löw Stanić

**TESTING THE INTERGROUP THREAT THEORY
IN A MULTIETHNIC COMMUNITY
AFTER A SEVERE CONFLICT**

DOCTORAL THESIS

Supervisor: Dean Ajduković, PhD

Zagreb, 2014

O MENTORU

Dr. sc. Dean Ajduković (1952), redovni je profesor u trajnom zvanju na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (od 1999). Diplomirao je psihologiju na zagrebačkom Filozofskom fakultetu 1976, magistrirao 1980. godine, a doktorirao 1982. Bio je Fulbright senior scholar (1987/88) i gost profesor na University of Denver (2007). Bio je pročelnik Odsjeka za psihologiju i predstojnik Katedre za socijalnu psihologiju. Bio je mentorom brojnih diplomskih radova, magistarskih i specijalističkih radova, te doktorskih disertacija. Od 1990. do 2005. godine je vodio Poslijediplomske studije psihologije gdje je nositelj dva predmeta. Bio je nositelj predmeta u poslijediplomskim studijima Arhitektonskog fakulteta, Odsjeka za sociologiju Filozofskog fakulteta, Medicinskog fakulteta, Studijskog centra socijalnog rada Pravnog fakulteta, Edukacijsko-rehabilitacijskog fakulteta, Škole narodnog zdravlja "A. Štampar". Utemeljitelj je i voditelj "Ljetne škole psihologije" (1988).

Objavio je više od 120 znanstvenih radova u časopisima i knjigama na hrvatskom, engleskom, njemačkom i slovenskom jeziku. Na skupovima u zemlji i inozemstvu podnio je preko 100 znanstvenih priopćenja. Koautor je 3 knjige, te urednik još 9, a neke su prevedene na makedonski, albanski, ruski i engleski jezik. Održao je 25 pozvana predavanja, neka od njih na vodećim svjetskim sveučilištima i međunarodnim konferencijama. Kao recenzent je angažiran u desetak vodećih međunarodnih časopisa.

Vodio je 20 međunarodnih i domaćih znanstveno-istraživačkih projekata, uključujući i one koje je financiralo Ministarstvo znanosti, sudjelovao je u europskim projektima FP6 i FP7 kao voditelj radnih paketa. Vodio je i dvadesetak projekata izobrazbe pomagača o traumatskom stresu, mentalnom zdravlju u zajednici, socijalnoj rekonstrukciji zajednice, evaluaciji psihosocijalnih programa i upravljanju stresom u Hrvatskoj i zemljama jugoistočne Europe. Kao konzultant je bio angažiran u Bosni i Hercegovini, Makedoniji, Norveškoj, Švedskoj, Danskoj, Gruziji, Azerbejdžanu, Albaniji, Austriji, Sloveniji, Rusiji, Kosovu i Srbiji. Radio je kao konzultant UNICEF-a, UNDP-a, UNFPA, WHO i Vijeća Europe. Organizirao je šest međunarodnih konferencija u Hrvatskoj.

Član je Hrvatskog psihološkog društva, American Psychological Association (Foreign Affiliate), International Association of Applied Psychology, International Society for Traumatic Stress Studies (ISTSS). Bio je predsjednik (2003-2005) i član Upravnog odbora European Society for Traumatic Stress Studies - ESTSS (1997-2007) i član Upravnog odbora International Society for Health and Human Rights (ISHHR; 1998-2011). Član je utemeljitelj

i bivši predsjednik Društva za psihološku pomoć (1993-2013). Predsjednik je Hrvatskog društva za traumatski stres (od 2010). Od 2004. do 2012. godine je bio član Matičnog odbora za znanstveno polje psihologije i zamjenik predsjednika matičnog odbora (2008-2012). Zamjenik je predsjednika Upravnog odbora Hrvatske zaklade za znanost (od 2013).

Dobitnik je nagrade „Ramiro Bujas“ za znanstveni rad (2005) i godišnje državne nagrade za znanosti (2006), nagrade Hrvatskog psihološkog društva za promicanje primijenjene psihologije „Fiat Psychologia“ (2009) i europske nagrade „Wolter de Loos“ (2011) za istaknuti doprinos psihotraumatologiji.

Od srca zahvaljujem svima koji su mi pomogli u izradi ovoga rada.

Prije svega, htjela bih zahvaliti svome mentoru, profesoru Deanu Ajdukoviću, na detaljnim i korisnim povratnim informacijama, teorijskom i metodološkom vođenju te na velikoj podršci u svim fazama izrade rada i doktorskog studija.

Htjela bih zahvaliti i ostalim članovima našega projektnog tima – ponajprije profesorici Dinki Čorkalo Biruški, koja je s profesorom Ajdukovićem organizirala provedbu ovog istraživanja, te kolegicama Marini Štambuk i Jasmini Tomašić, koje su sudjelovale u prikupljanju podataka.

Također, htjela bih zahvaliti svim sudionicima ovog istraživanja na odvojenom vremenu i trudu.

Veliko hvala Mami i Tati, koji su me naučili upornosti i predanosti radu.

I na kraju bih zahvalila svome suprugu Srđanu i prijateljici Svjetlani, na najvećoj podršci tijekom doktorskog studija.

SAŽETAK

Prema teoriji međugrupne prijetnje (Stephan i Renfro, 2002), percepcija prijetnje vanjske grupe javlja se kada osoba doživljava da bi postupci, uvjerenja ili karakteristike te grupe mogli ugroziti ciljeve ili dobrobit vlastite grupe. Dosadašnja istraživanja uglavnom su se bavila percepcijom prijetnje imigranata kod većinskih grupa, dok je percepcija prijetnje kod grupa različitog statusa koje imaju povijest života u istoj zajednici ili su nedavno proživjele sukob slabo istražena. Stoga je cilj ovog istraživanja bio provjeriti postavke teorije međugrupne prijetnje na grupama različitog statusa u višetničkoj zajednici nakon sukoba. Uzorak su činili odrasli stanovnici grada Vukovara (N=679), pripadnici većinske (hrvatske) i manjinske (srpske) etničke grupe, roditelji učenika vukovarskih dvojezičnih škola. Korišten je uzorak klastera, odabranih sustavnim uzorkovanjem. Primijenjeni upitnik sadržavao je mjere percepcije međugrupnih prijetnji, međugrupnog kontakta i stupnja identifikacije s grupom, pokazatelje međugrupne orijentacije te sociodemografska pitanja.

Rezultati su djelomično potvrdili postavke teorije međugrupne prijetnje. U skladu s hipotezama, veći intenzitet međugrupnog kontakta i veća kvaliteta međugrupnog prijateljstva su putem smanjivanja simboličke prijetnje dovodili do pozitivnije međugrupne orijentacije. Suprotno pretpostavkama, realna prijetnja nije se pokazala značajnim medijatorom. Općenito, kvalitetna međugrupna prijateljstva bila su snažniji prediktor smanjenja simboličke prijetnje od jednostavnog povećanja broja međugrupnih kontakata. Identifikacija s grupom bila je u visokoj korelaciji s obje vrste prijetnje. Većinsko-manjinski status grupe imao je značajan moderatorski učinak: snažniji medijacijski efekt simboličke prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije utvrđen je kod manjine, a u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije kod većine. Općenito, većina je na prijetnju reagirala aktivnim izražavanjem negativne orijentacije – namjerom diskriminacije i unutargrupnom pristranosti, dok je manjina reagirala pasivnije – percepcijom loših budućih odnosa među grupama.

Ovo istraživanje upućuje na to da je u višetničkim zajednicama nakon sukoba simbolička prijetnja iznimno važan medijator u odnosu kontakta i međugrupne orijentacije, a razvoj kvalitetnih međugrupnih prijateljstava može biti osobito učinkovit mehanizam smanjivanja simboličke prijetnje. Rezultati ovog istraživanja pokazuju da percepcija prijetnje ima različitu ulogu u socijalno-psihološkom svijetu većinskih i manjinskih grupa, koja je uvjetovana i specifičnim kontekstom u kojem se odvijaju međugrupni odnosi.

Ključne riječi: teorija međugrupne prijetnje, međugrupni kontakt, međugrupna prijateljstva, višetnička zajednica, zajednica nakon sukoba

SUMMARY

Introduction

According to the Intergroup Threat Theory (Stephan & Renfro, 2002), a perception of threat from an outgroup occurs when a person experiences that the outgroup's acts, attitudes or characteristics could endanger the goals or well-being of the ingroup. The theory postulates two types of perceived threat: realistic threat – experience of economic, political and/or physical threat from the outgroup, and symbolic threat – experience of threatening ingroup's values, norms, beliefs, symbols or way of life. Earlier research have largely focused on the majority groups' perception of threat from immigrants, while the perceived threat among groups of different status that have been living in the same community or have experienced a recent conflict has been poorly investigated. Thus, the aim of this research was to test the Intergroup Threat Theory among groups of different status in a multiethnic community after a severe conflict. Specifically, we wanted to examine the mediating effect of perceived threat on the relationship between intergroup contact intensity and intergroup orientation, as well as on the relationship between intergroup friendship quality and intergroup orientation. We also wanted to investigate if (and how) those relationships were moderated by the relative (majority-minority) group status.

Methodology

The sample consisted of adult Vukovar citizens (N=679), members of majority (Croats) and minority (Serbs) ethnic groups, parents of pupils attending bilingual schools. We used a combination of cluster and systematic sampling method. The questionnaire included measures of perceived intergroup threats, intergroup contact and ingroup identification, indicators of intergroup orientation and socio-demographic questions. Analyses were done using structural equation modeling.

Results

Results have partially confirmed the assumptions of the Intergroup Threat Theory. In line with the hypotheses, higher intergroup contact intensity, through reduced symbolic threat, resulted in lower intergroup bias, perception of better future relations between groups, and reduced intention to discriminate the outgroup member, with the highest effect for discrimination in the interpersonal context. Higher intergroup friendship quality, through

reduced symbolic threat, resulted in perception of better future relations between groups, while its effect on discrimination in interpersonal context was both indirect and direct. Ingroup identification was highly associated with both types of threat. Contrary to the assumptions, we didn't find significant mediating effects of realistic threat. Higher intergroup friendship quality was generally a stronger predictor of reduced symbolic threat than higher intergroup contact intensity. Majority-minority group status was a significant moderator: a stronger mediating effect of symbolic threat on the relationship between contact intensity and intergroup orientation was found for minority, and on the relationship between friendship quality and intergroup orientation for majority. Generally, majority reacted to threat more directly and actively – by showing higher tendency to discriminate an outgroup member and more intergroup bias, while minority reacted more passively – by perceiving worse future intergroup relations.

Discussion

Particular importance of symbolic threat in Vukovar context is probably a result of the strong emphasis on cultural and language differences between Croats and Serbs, Croats' tendency to assimilate the Serbs, and Serbs' need to maintain their social identity, as well as past war trauma and the destruction of identity symbols during and after the war. In this context, identity is a very important variable, as can be seen from its high association with threat variables. Insignificant role of the realistic threat can be explained by the perception of stability and legitimacy of status differences between Croats and Serbs in Vukovar, which is enhanced by the assignment of the war victim or perpetrator status, as well as by the stable security situation in the community and clear political legislations and laws, which govern both majority and minority. Symbolic threat can be effectively reduced by enhancing intergroup friendship quality which, compared to higher contact quantity, has additional benefits for intergroup relations – it provides optimal conditions for positive contact effects and builds trust between groups. High intergroup friendship quality is especially important for majority groups because their members have fewer opportunities for intergroup contacts and hence higher needs for additional information provided by the contact quality. For minority groups, it is very important to enhance contact quantity because their members have a higher need for sense of integration in the community.

Conclusion

This research indicates that in post-conflict multiethnic communities, symbolic threat is an important mediator in the relationship of contact and intergroup orientation, and enhancing intergroup friendship quality is an effective mechanism of reducing symbolic threat. Results show that threat perception has a different role in social-psychological world of majorities and minorities, which is largely determined by specific context of intergroup relations.

Keywords: intergroup threat theory, intergroup contact, intergroup friendships, multiethnic community, post-conflict community

SADRŽAJ

UVOD	1
MEĐUGRUPNA PRIJETNJA – TEORIJSKI OKVIR I EMPIRIJSKE SPOZNAJE	1
Osnovne postavke teorije međugrupne prijetnje.....	2
Korijeni nastanka teorije međugrupne prijetnje.....	3
Prva verzija teorije: Integrirana teorija međugrupne prijetnje	6
<i>Empirijske provjere integrirane teorije međugrupne prijetnje .....</i>	<i>7</i>
Revidirana teorija međugrupne prijetnje	8
Alternativne teorije percipirane prijetnje u međugrupnim odnosima	11
Antecedenti prijetnje	13
<u>Individualne osobine .....</u>	<u>13</u>
<i>Stupanj identifikacije s grupom .....</i>	<i>13</i>
<i>Iskustvo kontakta s pripadnicima druge grupe.....</i>	<i>14</i>
<i>Ostali individualni antecedenti.....</i>	<i>16</i>
<u>Situacijski faktori .....</u>	<u>16</u>
<u>Prošli i trenutni odnosi među grupama .....</u>	<u>17</u>
<i>Relativni status grupe .....</i>	<i>17</i>
<i>Veličina vanjske grupe.....</i>	<i>19</i>
<i>Grupni status i kontakt .....</i>	<i>19</i>
<i>Ostale varijable odnosa među grupama.....</i>	<i>21</i>
<u>Dimenzije kulture.....</u>	<u>22</u>
Posljedice percepcije prijetnji.....	23
Smanjivanje međugrupne prijetnje	26
Kritički osvrt i sugestije za daljnja istraživanja	28
Grad Vukovar kao kontekst istraživanja	30
METODOLOŠKI PRISTUPI ISTRAŽIVANJU MEĐUGRUPNE PRIJETNJE	34
Eksperimentalna istraživanja međugrupne prijetnje	34

Korelacijska istraživanja međugrupne prijetnje	36
<u>Instrumenti kojima se ispituje percepcija međugrupne prijetnje .....</u>	<u>37</u>
<i>Izravne mjere .....</i>	<i>37</i>
<i>Potreba za konstrukcijom skale međugrupne prijetnje u hrvatskom (vukovarskom) kontekstu .....</i>	<i>39</i>
<i>Neizravne mjere .....</i>	<i>40</i>
<u>Instrumenti kojima se ispituju prethodnice i posljedice prijetnje .....</u>	<u>41</u>
<i>Međugrupni kontakt .....</i>	<i>41</i>
<i>Grupna identifikacija .....</i>	<i>43</i>
<i>Posljedice percipirane međugrupne prijetnje .....</i>	<i>43</i>
Uzorkovanje u korelacijskim istraživanjima međugrupne prijetnje	45
Opći nedostaci korelacijskih istraživanja međugrupne prijetnje	46
CILJ ISTRAŽIVANJA	47
ISTRAŽIVAČKI PROBLEMI	49
Prvi problem	49
Drugi problem	50
METODA	52
Sudionici	52
Postupak	55
Analize podataka	56
Instrumenti	58
<i>Sociodemografski podaci .....</i>	<i>58</i>
<i>Međugrupni kontakt .....</i>	<i>58</i>
<i>Predviđanje budućih odnosa među grupama .....</i>	<i>59</i>
<i>Unutargrupna pristranost .....</i>	<i>59</i>
<i>Stupanj identifikacije s vlastitom grupom .....</i>	<i>60</i>
<i>Namjera diskriminacije druge grupe .....</i>	<i>61</i>

<i>Percepcija međugrupne prijetnje .....</i>	<i>62</i>
<u>Testiranje mjerne stabilnosti skala .....</u>	<u>66</u>
REZULTATI	68
Preliminarne analize	68
Posredujuća uloga međugrupne prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije	72
<i>Moderatorski učinak relativnog statusa grupe.....</i>	<i>76</i>
Posredujuća uloga međugrupne prijetnje u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije	81
<i>Moderatorski učinak relativnog statusa grupe.....</i>	<i>84</i>
RASPRAVA	88
Posredujuća uloga međugrupne prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije	88
Posredujuća uloga međugrupne prijetnje u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije	93
Moderatorski učinak relativnog statusa grupe	96
Metodološka ograničenja istraživanja	102
Znanstveni i praktični doprinos rezultata istraživanja	104
ZAKLJUČAK.....	108
LITERATURA	110
PRILOZI	134
ŽIVOTOPIS.....	166
POPIS OBJAVLJENIH RADOVA	167

UVOD

MEĐUGRUPNA PRIJETNJA – TEORIJSKI OKVIR I EMPIRIJSKE SPOZNAJE

„Bila su to najbolja vremena, bila su to najgora vremena.”

(Dickens, 1859/2003, str. 1)

Ako pogledamo unatrag kroz povijest čovječanstva, svijet kakvog danas poznajemo nije nikada bio sigurnije mjesto. U doba najrazvijenije tehnologije i znanosti, relativno uređenih političkih sustava, institucija i organizacija, spoznaja da ljudi osjećaju strah i nesigurnost čini se gotovo nevjerojatnom. Unatoč tome, u današnjem svijetu je razina percipirane nesigurnosti vrlo visoka. Primjerice, u istraživanju Glassnera provedenom 1999. godine, čak je tri četvrtine Amerikanaca izjavilo kako trenutno strahuje više nego prije dvadeset godina. Oko nas su sveprisutna upozorenja o brojnim rizicima – terorizmu i nuklearnom oružju, kriminalu, nezaposlenosti, izbijanju novog svjetskog rata, bolestima, ekološkim katastrofama... Čini se da u modernim vremenima - više nego ikada - ljudi percipiraju da je „svijet opasno mjesto“: javljaju se brojne *prijetnje* koje su, u najmanju ruku, prenaplašene, a u nekim slučajevima i potpuno iracionalne (Glassner, 1999).

Među najvećim prijetnjama suvremenog doba su one usmjerene na *socijalnu grupu* kojoj pojedinac pripada (Stephan, Renfro i Davis, 2008). Ta činjenica ne iznenađuje s obzirom na to da su socijalne grupe važan aspekt našeg identiteta, da nam pružaju osjećaj pripadanja, prihvaćenosti i sigurnosti (Abrams i Hogg, 1988; Tajfel i Turner, 1986), povećavaju naše samopoštovanje (Crocker i Luhtanen, 1990) i doživljaj razlikovanja od drugih (Turner, Hogg, Oakes, Reicher i Wetherell, 1987). Najčešće prijetnje usmjerene na socijalnu grupu su prijetnje¹ trenutnom društvenom poretku, a osobito statusu, moći i/ili resursima vlastite grupe, njejoj sigurnosti ili pak njenim vrijednostima i kulturi. Tako je danas vrlo česta prijetnja od terorizma, prijetnja od imigranata, prijetnje koje proizlaze iz etničkih, religijskih i/ili kulturnih razlika, prijetnje od ugrožavanja postojećeg sustava

---

¹ Prema hrvatskom rječniku, prijetnja ima dvije definicije: 1) plašenje, zastrašivanje (koga), 2) moguća opasnost (Anić, 2006). Kada govorimo o međugrupnoj prijetnji, mislimo prvenstveno na potonju definiciju (moguću opasnost), iako, naravno, u pojedinim slučajevima, percepcija prijetnje od vanjske grupe može sadržavati i elemente prve definicije (stvarno plašenje i zastrašivanje koje čini vanjska grupa, npr. stvarne prijetnje oružanim napadima, terorizmom, bojkotima, štrajkovima i sl.).

vrijednosti grupe, prijetnje koje proizlaze iz socijalnih politika koje su pristrane prema pojedinim grupama i sl. (Stephan i sur., 2008). Kao odgovor na takve prijetnje redovito se javljaju snažne društvene i političke (re)akcije: diljem svijeta poduzete su vrlo stroge mjere sigurnosti od terorista, u brojnim europskim zemljama organiziraju se prosvjedi i referendumi – za jednaka prava svih građana ili pak s ciljem ograničavanja prava pojedinim društvenim grupama, na Bliskom Istoku neprestano izbijaju novi sukobi različitih religijskih skupina, u multietničkim zajednicama u čitavoj Europi prisutni su dugotrajni društveni nemiri i napetosti među etničkim grupama. Iz navedenih primjera očito je da strah i prijetnja između grupa imaju veliku mobilizacijsku snagu, stoga dugoročno mogu biti iznimno opasni za društvene odnose.

Ulogu straha i prijetnje u stvaranju predrasuda i međugrupnih sukoba najbolje tumači jedna od suvremenih teorija međugrupnih odnosa - *teorija međugrupne prijetnje* (Stephan, 1985; Stephan i Stephan, 2000; Stephan i Renfro 2002). Teorija polazi od ideje da je glavna odrednica međugrupnih odnosa *percepcija prijetnje* od vanjske grupe, koja se javlja kada osoba *doživljava* da bi postupci, uvjerenja ili karakteristike te grupe mogli ugroziti ciljeve ili dobrobit njene vlastite grupe. Dakle, ne nužno stvarna prijetnja, već njen *doživljaj* potenciraju netrpeljivosti među grupama i negativne stavove i ponašanja prema vanjskoj grupi. Dosadašnja istraživanja upućuju da teorija međugrupne prijetnje daje točnije i sveobuhvatnije tumačenje međugrupnih procesa, koje nisu uspjele ponuditi klasične teorije međugrupnih sukoba (Riek, Mania i Gaertner, 2006; Stephan i Stephan, 2000).

Osnovne postavke teorije međugrupne prijetnje

U svom današnjem obliku, teorija međugrupne prijetnje pretpostavlja dvije temeljne vrste percepcije prijetnje: realnu i simboličku (Stephan i Stephan, 2000). *Percepcija realne prijetnje* predstavlja doživljaj ekonomske, političke i/ili fizičke ugroženosti od vanjske grupe, a *percepcija simboličke prijetnje* se odnosi na doživljaj da vanjska grupa ugrožava sustav vrijednosti, norme, vjerovanja, simbole ili način života vlastite grupe. Općenito, percepcija prijetnje predstavlja važnu odrednicu međugrupnih stavova (Riek i sur., 2006), ali koja će vrsta prijetnje biti snažniji prediktor tih stavova ovisi o specifičnom kontekstu u kojem se odvijaju međugrupni odnosi (Stephan i Stephan, 2000). Teorija pretpostavlja uvjete koji dovode do percepcije prijetnje, što dalje utječe na međugrupne stavove i ponašanja – dakle, prijetnju ne definira kao prediktor varijablu, već joj pridaje ulogu posrednika u složenim

odnosima drugih varijabli (Stephan, Ybarra i Morrison, 2009). Možemo reći da je prijetnja središnja varijabla modela koji sadrži njene brojne prethodnice i posljedice.

Teorija međugrupne prijetnje pripada *motivacijskim* pristupima objašnjenju međugrupnih sukoba (Stephan i Stephan, 2000). Za razliku od teorija koje pretpostavljaju da su predrasude i sukobi primarno posljedica različitih kognitivnih procesa (poput, primjerice, socijalnog učenja), ova teorija pretpostavlja postojanje motivacije za obezvrjeđivanjem članova vanjske grupe, koja izvire iz doživljaja ugroženosti vlastite grupe. Doživljaj ugroženosti mora biti snažan i uvjerljiv da bi djelovao na razvoj sukoba, a snaga tog doživljaja ovisit će o važnosti onoga što ugrožava i tome koliko su (potencijalne) negativne posljedice izravne (Stephan i Mealy, 2011).

Premda percepcija prijetnje mora biti *uvjerljiva* da bi motivirala pojedinca na negativno međugrupno ponašanje, važno je naglasiti da ona ne mora biti ujedno i *točna*. Teorija međugrupne prijetnje naglašava da je ključna *percepcija ili doživljaj* prijetnje koji se javlja kod pojedinca, bez obzira na to postoji li ili ne *stvarno* ugrožavanje dobrobiti njegove grupe (Stephan i sur., 2009). Primjerice, pretpostavlja kako za pojavu predrasuda nije važno eventualno stvarno povećanje nezaposlenosti zbog dolaska imigranata, nego *strah* da će se dolaskom imigranata povećati nezaposlenost. Da je percepcija prijetnje, a ne i stvarna prijetnja, povezana s povećanjem predrasuda empirijski su pokazali Semyonov, Raijman, Tov i Schmidt (2004). U svom su istraživanju u Njemačkoj utvrdili da je percipirana, *ali ne i stvarna* proporcija imigranata u mjestu stanovanja sudionika predviđala negativne stavove prema imigrantima i percipiranu prijetnju. Štoviše, sudionici u gotovo svim regijama Njemačke bili su skloni precjenjivati stvarnu proporciju imigranata. Ipak, potrebno je napomenuti da je u SAD-u utvrđena i povezanost stvarne proporcije crnaca u pojedinim dijelovima zemlje i izraženijih predrasuda i diskriminacije prema crncima (npr. Fosset, 1984; Quillian, 1996; Taylor, 2000).

Korijeni nastanka teorije međugrupne prijetnje

Teorija međugrupne prijetnje nastala je kao integracija i nadogradnja dviju tradicionalnih teorija međugrupnih sukoba - teorije stvarnog sukoba (Sherif, 1966) i teorije socijalnog identiteta (Tajfel i Turner, 1986), te jedne od teorija prikrivenih predrasuda - teorije simboličkog rasizma (Sears, 1988). Prva teorija bila je polazište za oblikovanje koncepta realne prijetnje, dok su druge dvije bile prvenstveno polazište za koncept simboličke prijetnje.

Teorija stvarnog sukoba pretpostavlja da je međugrupni sukob posljedica natjecanja među grupama za ograničene stvarne resurse (Sherif, 1966). Takvo natjecanje stvara percepciju prijetnje koja rezultira neprijateljstvom prema izvoru prijetnje, jačanjem predrasuda i negativnog međugrupnog ponašanja. Premda je teorija stvarnog sukoba bila polazište za formiranje koncepta realne prijetnje, teorija međugrupne prijetnje predstavlja nadogradnju ove teorije u dva važna pogleda. Prvo, teorija međugrupne prijetnje ima znatno širi fokus, pa se tako prijetnja može odnositi na različite aspekte života grupe, odnosno može predstavljati bilo koju prijetnju dobrobiti grupe ili njenih članova, a ne samo prijetnju stvarnim resursima grupe. Drugo, teorija međugrupne prijetnje, kako je ranije spomenuto, smatra da je prijetnja percepcija ugroženosti vlastite grupe, dok teorija stvarnog sukoba pretpostavlja postojanje realne ugroženosti resursa grupe. Zanimljivo je spomenuti da je nekoliko autora i ranije pokušalo napraviti slične odmake od originalne teorije stvarnog sukoba. Primjerice, Bobo (1988) je govorio kako je već i percepcija konflikta među grupama (npr. borba oko političke moći) dovoljna za nastanak predrasuda; Blalock (1967) je naglašavao važnost ekonomskih resursa i moći kao izvora sukoba (a ne samo borbu oko teritorija); konačno, Quillian (1995) je navodio da se loši ekonomski uvjeti često atribuiraju različitim vanjskim grupama koje se vide prijetnjom vlastitoj grupi.

Teorija socijalnog identiteta pretpostavlja da su negativne orijentacije prema vanjskim grupama rezultat potrebe za povećanjem ili održavanjem pozitivnog identiteta vlastite grupe (Tajfel i Turner, 1986). Teorija međugrupne prijetnje slična je teoriji socijalnog identiteta u pogledu toga što je prijetnja (pozitivnom) identitetu grupe zapravo suština simboličke prijetnje – sve što čini sadržaj simboličke prijetnje - sustav vrijednosti, norme, vjerovanja, simboli itd., sve to ujedno čini i identitet grupe. Također, slično kao teorija međugrupne prijetnje, i teorija socijalnog identiteta naglašava da je ključna subjektivna percepcija ugroženosti (identiteta) vlastite grupe. Međutim, glavna razlika između dviju teorija je u tome što teorija međugrupne prijetnje pretpostavlja da se doživljaj prijetnje može javiti i zbog same percepcije da je vanjska grupa *različita* od vlastite, dok se prema teoriji socijalnog identiteta doživljaj ugroženosti javlja zbog percepcije da je vanjska grupa na jednoj ili više dimenzija *bolja* od vlastite (ili bi to ubrzo mogla postati).

Osim teorije socijalnog identiteta, važno polazište za formiranje koncepta simboličke prijetnje bila je teorija koja je nastojala objasniti moderne oblike predrasuda – *teorija simboličkog rasizma* (McConahay, 1982; Sears, 1988). Prema toj teoriji, moderni rasizam proizlazi iz suprotstavljenih vrijednosti i vjerovanja, a ne iz natjecanja za suprotstavljene

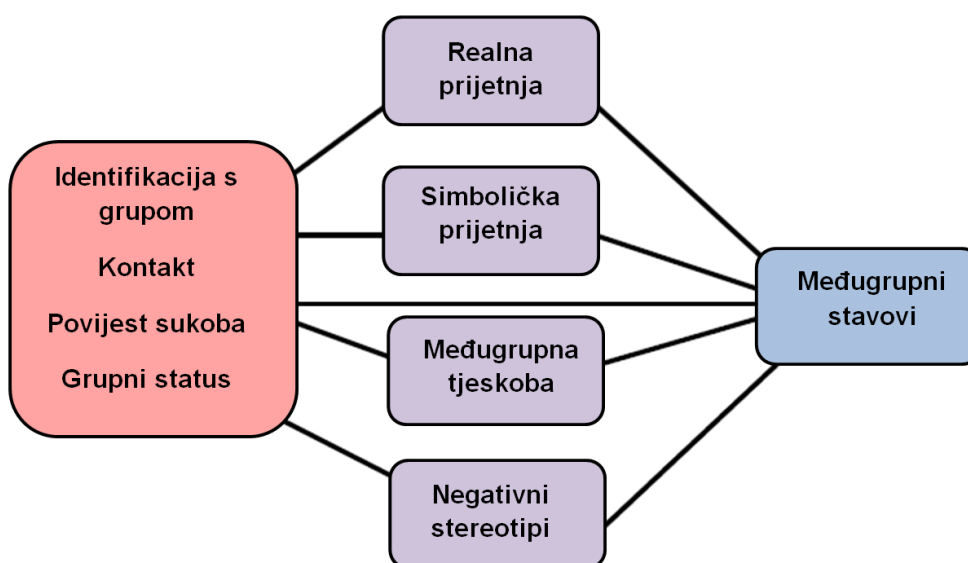
interese. Tako je, primjerice, utvrđeno da je simbolički rasizam snažnije povezan s političkim preferencijama nego suprotstavljeni ekonomski interesi (Kinder i Sears, 1981). Rasna pristranost više nije percepcija da su crnci biološki inferiorni bijelcima (tradicionalni rasizam), već percepcija da narušavaju i prijetje vrijednostima koje su važne bijelcima (Sears, 1988). Osim što je teorija međugrupne prijetnje sveobuhvatnija u odnosu na teoriju simboličkog rasizma, važna razlika između dviju teorija je i u tome što je simbolički rasizam jedan *oblik* predrasuda, dok su u okviru teorije međugrupne prijetnje simboličke prijetnje promatrane prvenstveno kao *uzrok* predrasuda.

Još je nekoliko teorijskih pristupa pridonijelo ideji o simboličkoj prijetnji. Primjerice, *Teorija ambivalencije-amplifikacije* (Katz, Wackenhut i Glass, 1988) u fokus stavlja percepciju da vanjske grupe krše vrijednosti dominantne grupe, osobito one povezane sa protestantskom etikom, no kako dominantna grupa ima i vrijednosti egalitarnosti, to zajedno rezultira ambivalentnim osjećajima prema vanjskim grupama. Glavna razlika u odnosu na teoriju međugrupne prijetnje je što je u ovom pristupu simbolička prijetnja povezana sa protestantskim vrijednostima, a u teoriji međugrupne prijetnje može biti povezana s bilo kojim vrijednostima centralnima grupi. *Pristup prijetnje vrijednostima* (Esses, Haddock i Zanna, 1993) pretpostavlja da negativni stavovi prema vanjskoj grupi ovise o stupnju u kojem ta grupa onemogućava vrijednosti, navike i tradiciju vlastite grupe. Ipak, razlika u odnosu na teoriju međugrupne prijetnje je u tome što korištene mjere ispituju stupanj frustracije zbog onemogućavanja ostvarivanja vrijednosti, dok se u okviru teorije međugrupne prijetnje ispituje osjećaj prijetnje stvoren suprotstavljanjem grupnim vrijednostima ili izazivanjem grupnih vrijednosti.

Zaključno, ranije teorije pokušavale su objasniti međugrupne sukobe prvenstveno motivom borbe oko stvarnih resursa i ciljeva ili prvenstveno motivom suprotstavljenih vrijednosti, te su smatrale da jedan motiv isključuje drugi (npr. Bobo, 1983; Kinder i Sears, 1981; Sniderman i Tetlock, 1986). Za razliku od toga, teorija međugrupne prijetnje smatra da realne prijetnje i prijetnje na simboličkoj razini mogu djelovati istodobno i ne moraju biti suprotstavljene (Stephan i Stephan, 2000). Štoviše, studije koje su mjerile istodobno obje vrste prijetnje, pokazale su da one mogu objašnjavati nezavisne dijelove varijance međugrupnih stavova (npr. Curşeu, Stoop i Schalk, 2007; McLaren, 2001; Stephan i sur., 2002; Stephan, Ybarra i Bachman, 1999; Wilson, 2001).

Prva verzija teorije: Integrirana teorija međugrupne prijetnje

Prva verzija teorije međugrupne prijetnje, *integrirana teorija međugrupne prijetnje* (Stephan i Stephan, 1996; 2000), pretpostavlja postojanje četiri vrste međugrupne prijetnje: *realna prijetnja*, *simbolička prijetnja*, *međugrupna tjeskoba* i *negativni stereotipi*. Uz to, predviđa četiri antecedenta prijetnje: *identifikaciju s grupom*, *negativan osobni kontakt*, *povijest sukoba* i *statusne razlike* te jednu posljedicu prijetnji - *negativne međugrupne stavove*. Elementi integrirane teorije međugrupne prijetnje prikazani su grafički na slici 1.

Slika 1. Integrirana teorija međugrupne prijetnje (Stephan i Stephan, 2000)

Realna prijetnja odnosi se na doživljaj da vanjska grupa ekonomski, politički i/ili fizički ugrožava vlastitu grupu. Takva vrsta prijetnje javit će se kada pojedinac percipira da postoji mogućnost nanošenja *konkretne* štete vlastitoj grupi: bilo da je riječ o oduzimanju teritorija kojeg grupa posjeduje (ili želi posjedovati), njenih materijalnih i ekonomskih resursa (npr. prihoda, mogućnosti zaposlenja, imovine), ugrožavanju političke moći/statusa ili narušavanju njene fizičke dobrobiti i sigurnosti (npr. zdravlja, života njenih članova) (Stephan i Stephan, 2000).

Simbolička prijetnja odnosi se na doživljaj da vanjska grupa ugrožava sustav vrijednosti (npr. obiteljske ili radne vrijednosti), norme (npr. način odijevanja), vjerovanja, simbole (npr. jezik, kultura, materijalni simboli) ili način života vlastite grupe (npr. običaji), drugim riječima, sve čime se grupa definira i što čini njen *identitet*. Teorija pretpostavlja da se takav doživljaj javlja kada pojedinac percipira da među grupama postoje suštinske *razlike* u

prethodno opisanim obilježjima. Ta pojava dobrim je dijelom posljedica neupitnog vjerovanja članova u *moralnu ispravnost* sustava vrijednosti i svjetonazora vlastite grupe, zbog čega se svaki drugi sustav vrijednosti i svjetonazor promatra kao moralno neispravan (Stephan i Stephan, 2000).

Međugrupna tjeskoba je u okviru ove teorije definirana kao osjećaj nelagode prilikom interakcije s vanjskom grupom, zbog nesigurnosti u to kako se ponašati u takvoj situaciji, i očekivanje negativnog ishoda od takve interakcije (Stephan i Stephan, 1985; 2000). Kod pojedinca se može javiti strah da će biti osramoćen ili ismijan, da će se pripadnici vanjske grupe prema njemu ponašati s neodobravanjem ili da će ga odbiti, da će biti prevaren, (fizički) povrijeđen, ili (što je osobito slučaj kod pojedinaca iz većinskih grupa) da će ga se percipirati kao predrasudnu osobu. Pretpostavka da bi međugrupna tjeskoba mogla biti jedna od vrsta međugrupne prijetnje proizašla je iz nalaza da su anksiozni ljudi općenito skloniji predrasudama (Hassan, 1978). U konceptualnom smislu, međugrupna tjeskoba vuče korijene iz *teorije averzivnog rasizma* (Gaertner i Dovidio, 1986), koja pretpostavlja da je negativni afekt prema crncima, koji nije osviješten i prepoznat, jedna od ključnih komponenti rasizma. No, razlika između dvije teorije je u tome što teorija međugrupne prijetnje eksplicitno mjeri stupanj tjeskobe i povezuje ga direktno s predrasudama te u tome što averzivni rasizam ne dovodi do otvorenog izražavanja negativnih stavova (dok međugrupna tjeskoba dovodi).

Negativni stereotipi o vanjskoj grupi sadrže u sebi prijetnju jer stvaraju negativna očekivanja i interpretacije ponašanja pripadnika vanjske grupe u međugrupnoj interakciji (Stephan i Stephan, 2000). Premda se već dugo pretpostavlja da su stereotipi povezani s predrasudama (npr. Allport, 1954; Brigham, 1971), sve do unazad dvadeset godina, istraživači tu vezu nisu uspjeli empirijski pokazati, vjerojatno jer nisu uzimali u obzir valenciju stereotipa. Novije studije koje su koristile i mjere valencije stereotipa pronašle su da su stereotipi sustavni prediktori predrasuda (npr. Eagly i Mladinic, 1989; Esses i sur. 1993).

Empirijske provjere integrirane teorije međugrupne prijetnje

Integrirana teorija međugrupne prijetnje potvrđena je za nekoliko različitih vanjskih grupa: sve četiri vrste prijetnje bile su značajan prediktor predrasuda Amerikanaca prema tri imigrantske grupe u SAD-u (Meksikancima, Azijatima i Kubancima) (Stephan i sur., 1999), stavova prema osobama koje boluju od raka i AIDS-a (Berrenberg, Finlay, Stephan i Stephan, 2003) i stavova prema korisnicima afirmativne akcije (Duran i Stephan, 1999). Djelomična potvrda teorije dobivena je u istraživanju stavova prema imigrantima u Španjolskoj

(Marokanci) i Izraelu (ruski i etiopski Židovi) (Stephan, Ybarra, Martinez, Schwarzwald i Tur-Kaspa, 1998), gdje su sve vrste prijetnji bile značajne, osim simboličke, u istraživanju stavova meksičkih imigranata u SAD i Amerikanaca jednih prema drugima (Stephan, Diaz-Loving i Duran, 2000), u kojem je za meksičke imigrante utvrđeno da su sve vrste prijetnje značajne osim realne, te u istraživanju stavova žena prema muškarcima (Stephan, Stephan, Demitrakis, Yamada i Clason, 2000), gdje su značajni prediktori bili samo simbolička prijetnja i međugrupna tjeskoba. Neznačajnost realne prijetnje u tim istraživanjima autori objašnjavaju pretpostavkom da slabije grupe (npr. Meksikanci ili žene) možda vjeruju da je njihov ugroženi/lošiji status zapravo opravdan, pa ne dovodi do negativnih stavova prema većinskoj grupi. Povezanost četiri vrste prijetnje s negativnim međugrupnim stavovima potvrđena je i u meta-analizi Riek i suradnika (2006), a dobiva se prosječan efekt srednjeg reda veličine. Eksperimentalne provjere potvrdile su i uzročno-posljedični odnos: sve četiri vrste prijetnji bile su *uzrok* predrasuda prema imigrantskim grupama (npr. Branscombe i Wann, 1994; Falomir-Pichastor, Munoz-Rojas, Invernizzi i Mugny, 2004; Stephan, Renfro, Esses, Stephan i Martin, 2005).

Provjera faktorske strukture u navedenim korelacijskim istraživanjima pokazala je da se konstrukt prijetnje zaista sastoji od četiri faktora, u podlozi kojih je jedan zajednički faktor. Međutim, provjera modela u Sjevernoj Irskoj (Tausch, Hewstone, Kenworthy, Cairns i Christ, 2007) nije utvrdila pretpostavljenu četverofaktorsku strukturu – dobiveno je da se realna i simbolička prijetnja ne mogu odvojiti u zasebne faktore. Ipak, u meta-analizi Riek i suradnika (2006), utvrđeno je da su međusobne korelacije prijetnji umjerene do visoke (.35 do .59), što sugerira da je određeni zajednički faktor u podlozi, ali i da se različite vrste prijetnji mogu konceptualno razdvojiti. Iako je model pokazao relativnu stabilnost na različitim socijalnim grupama, valja imati na umu da su sva istraživanja provedena na studentskim uzorcima.

Revidirana teorija međugrupne prijetnje

Iako je integrirana teorija prijetnje potvrđena u većem broju istraživanja, utvrđene su određene poteškoće s konceptualizacijom dviju vrsta prijetnji – *međugrupne tjeskobe i negativnih stereotipa* (Stephan i Renfro, 2002). Za negativne se stereotipe pokazalo da se u odnosima varijabli modela prijetnje ponašaju više kao *uzrok* nastanka prijetnji (antecedent) nego kao vrsta same prijetnje; u modelu prijetnje oni su zapravo prediktori, a ne medijatori (npr. Stephan i sur., 2002). U vremenskom smislu, oni se javljaju *prije* percepcije prijetnje jer

je njihov sadržaj prvenstveno kognitivne prirode (odnosi se na informacije o karakteristikama vanjske grupe), dok je doživljaj prijetnje nešto više afektivne prirode. Neka istraživanja dobila su dvosmjernu vezu stereotipi – predrasude (npr. Brewer i Alexander, 2002), pa se slična veza može pretpostaviti i za prijetnju („agresivni su jer žele dobiti naše poslove“) te bi negativni stereotipi, u nekim slučajevima, mogli biti i *posljedica* doživljene prijetnje i tada vjerojatno služe kao opravdanje za predrasude. Za međugrupnu tjeskobu je utvrđeno da je zapravo riječ o užem *podtipu* (podvrsti) prijetnje, koja se odnosi na nelagodu izazvanu negativnim očekivanjima od interakcije sa vanjskom grupom, te je, ovisno o kontekstu, možemo svrstati i pod *posljedice / reakcije* na prijetnju (Stephan i sur., 2009). Stoga nova revidirana teorija isključuje negativne stereotipe i međugrupnu tjeskobu te zadržava samo dvije vrste prijetnje iz prethodne teorije - realnu i simboličku prijetnju.

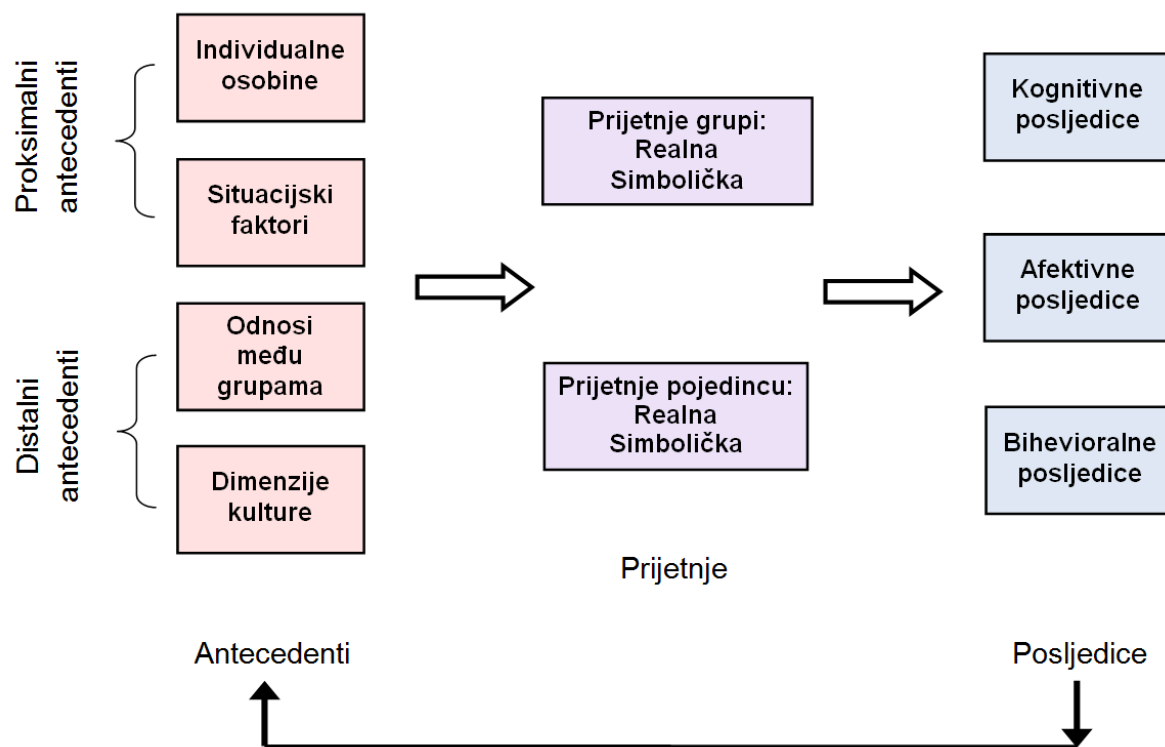
Druga novost koju uvodi revidirana teorija međugrupne prijetnje je razlikovanje prijetnji prema tome *kome su usmjerene* - grupi kao cjelini ili članu grupe kao pojedincu. Utvrđeno je da se prijetnje grupi i prijetnje pojedincu mogu javiti nezavisno jedna od druge, da se bitno drugačije ponašaju u odnosu prema drugim varijablama modela, te da ih je zato potrebno i konceptualno razdvojiti (Stephan i Renfro, 2002). Dodatni razlog zašto su autori u revidiranoj teoriji isključili negativne stereotipe i tjeskobu kao vrste prijetnji je što se za stereotipe ne može jasno odrediti dovode li do osjećaja ugroženosti pojedinca ili grupe (Stephan i Renfro, 2003), a tjeskoba je praktički uvijek usmjerena samo na pojedinca (Stephan i sur., 2002).

U revidiranoj teoriji, dakle, razlikujemo dvije *dimenzije* prijetnje: dimenzija *sadržaja* prijetnje (realna ili simbolička prijetnja) i dimenzija koja se odnosi na to *prema kome je percipirana prijetnja usmjerena* (prijetnja prema čitavoj vlastitoj grupi ili pojedinom članu). *Prijetnje usmjerene prema grupi* odnose se na doživljaj da je zbog nekih karakteristika ili postupaka druge grupe ugrožena dobrobit vlastite grupe u cjelini, premda pojedinac ne mora uopće biti osobno ugrožen tom prijetnjom, primjerice, ekonomska prijetnja osobi visokog socioekonomskog statusa (iz inače siromašne manjine). Kod *prijetnje usmjerene prema pojedincu*, osoba može osjećati prijetnju vlastitim resursima, sigurnosti ili vlastitom identitetu zbog toga što je član pojedine grupe, premda u tom trenutku ne mora biti zabrinuta da je njena grupa općenito ugrožena od vanjske grupe, kao što, primjerice, pripadnik većinske grupe može osjećati nelagodu dok prolazi kroz četvrt naseljenu pretežno manjinskim stanovništvom, premda inače nije posebno zabrinut da bi manjinska grupa mogla ugroziti njegovu vlastitu grupu.

Dvije dimenzije daju četiri vrste prijetnje: *realnu prijetnju grupi*, *simboličku prijetnju grupi*, *realnu prijetnju pojedinom članu grupe* i *simboličku prijetnju pojedinom članu grupe* (Stephan i Renfro, 2002). Prve se dvije vrste u suštini poklapaju s definicijama realne i simboličke prijetnje u okviru integrirane teorije prijetnje. *Realna prijetnja pojedinom članu grupe* odnosi se na prijetnju fizičkoj i materijalnoj dobrobiti pojedinca od vanjske grupe. Primjerice, prijetnju patnjom, mučenjem, smrću, osiromašenjem, protjerivanjem, uskraćivanjem resursa, ugrožavanjem zdravlja i osobne sigurnosti. *Simbolička prijetnja pojedinom članu grupe* odnosi se na prijetnje vrijednostima, vjerovanjima ili identitetu pojedinca od vanjske grupe. Primjerice, gubitak ugleda, časti, ponižavanje, ugrožavanje samopoštovanja (uključujući i prijetnju stereotipom o vlastitoj grupi).

Još jedno ograničenje integrirane teorije međugrupne prijetnje je relativno mali broj antecedenata (i posljedica), pri čemu su u potpunosti izostavljeni strukturalni i individualni antecedenti prijetnje. Stoga je u revidiranu teoriju uveden znatno veći broj antecedenata međugrupne prijetnje, koji su podijeljeni u dvije šire kategorije (Stephan i sur, 2009): *proksimalni antecedenti* i *distalni antecedenti*. *Proksimalni antecedenti* obuhvaćaju varijable koje su vezane uz užu kontekst u kojem se odvijaju međugrupni odnosi – uz individualne osobine pojedinaca (članova grupa), i uz različite situacijske faktore. *Individualne osobine* uključuju snagu identifikacije s grupom, prethodni kontakt s pripadnicima vanjske grupe, znanje o vanjskoj grupi, podržavanje socijalne dominacije te osobno i kolektivno samopoštovanje; *situacijski faktori* uključuju norme međugrupne interakcije, udio članova grupa koji su u međusobnom u kontaktu, status članova grupa u kontaktu i ponašanje vodstava grupa. *Distalni antecedenti* obuhvaćaju varijable koje su vezane uz širi kontekst u kojem se odvijaju međugrupni odnosi – uz prošle i trenutne odnose među grupama te dimenzije kulture grupa u odnosu. *Prošli i trenutni odnosi među grupama* uključuju prethodni sukob među grupama, razlike u statusima grupa i relativnu veličinu grupa, a *dimenzije kulture* uključuju kolektivism, izraženu socijalnu stratifikaciju, važnost konformiranja socijalnim normama, izbjegavanje neizvjesnosti i kulturalno specifičan komunikacijski stil. Osim ranije istaknute posljedice prijetnji - predrasuda, uveden je i znatan broj novih pretpostavljenih posljedica, koje su podijeljene u tri šire kategorije: *kognitivne*, *afektivne* i *bihevioralne* posljedice. Svaka od kategorija antecedenata i posljedica prijetnji bit će detaljnije opisana u narednim poglavljima. Elementi revidirane teorije međugrupne prijetnje prikazani su grafički na slici 2.

Slika 2. Revidirana teorija međugrupne prijetnje (Stephan i Renfro, 2002)

Empirijske provjere revidirane teorije međugrupne prijetnje pokazale su da ovako konceptualizirane prijetnje dobro previđaju negativne međugrupne stavove, ali i druge kognitivne, afektivne i bihevioralne međugrupne reakcije (npr. Maass, Cadinu, Guarnieri i Grasselli, 2003; Renfro, Duran, Stephan i Clason, 2006; Shamir i Sagiv-Schifter, 2006; Stephan i sur., 2008). Također, potvrdile su opravdanost razlikovanja individualnih i grupnih prijetnji, koje imaju različite posljedice za međugrupne odnose, što se posebice odnosi na izazivanje različitih (međugrupnih) emocionalnih reakcija (npr. Cottrell i Neuberg, 2005; Maoz i McCauley, 2005; Stephan i sur., 2008).

Alternativne teorije percipirane prijetnje u međugrupnim odnosima

Osim revidirane teorije međugrupne prijetnje Stephana i Renfroa (2002), razvijeno je i nekoliko alternativnih pristupa koji tumače percepciju prijetnje i straha u međugrupnim sukobima. Riek i suradnici (2006), vodeći se teorijom socijalnog identiteta (Tajfel i Turner, 1979) te pretpostavkama Branscombe, Ellemersa, Spears i Doosjea (1999) o percipiranoj prijetnji pozitivnom vrednovanju grupe, govore o *prijetnji kolektivnom samopoštovanju*, koja

se javlja kada se akcije vanjske grupe percipiraju ugrožavajućima za pozitivno (samo)vrednovanje grupe. U istraživanjima je utvrđeno da je iznimno važan moderator odnosa prijetnje kolektivnom samopoštovanju i međugrupnih stavova grupna identifikacija (Ouwerkerk, de Gilder i de Vries, 2000), te da prijetnja kolektivnom samopoštovanju može rezultirati i negativnim stavovima prema drugim grupama, a ne samo prema grupi koja je izvor prijetnje (Leach, Spears, Branscombe i Doosje, 2003). Međutim, istraživanja ove konceptualizacije prijetnje usmjerila su se gotovo isključivo na posljedice za unutargrupnu pristranost članova grupe te su uglavnom koristila samo eksperimentalne nacрте u artificijelnim uvjetima.

Riek i suradnici (2006), ponovno se vodeći teorijom socijalnog identiteta te pretpostavci o težnji svake grupe prema pozitivnoj distinktivnosti, govore o *prijetnji distinktivnosti*, koja se javlja kod usporedbi s vrlo sličnim grupama, koje zbog svoje sličnosti prijete doživljaju jedinstvenosti vlastite grupe. Kako sličnost raste, visoko-identificirani članovi pokazuju veću unutargrupnu pristranost na dimenzijama relevantnima za grupu (Roccas i Schwartz, 1993). Međutim, teškoća s ovom konceptualizacijom je što istraživanja pokazuju da je tako definirana prijetnja relativno slabo povezana s međugrupnim stavovima i ponašanjima (meta-analiza Jetten, Spears i Postmes, 2004).

Dok se dosad opisane konceptualizacije prijetnje usmjeravaju prvenstveno na uzroke i karakteristike prijetnje, *biokulturalni model prijetnje* Neuberga i Cottrell (2002) u središte stavlja *reakcije* na prijetnju. Prema tom modelu, različite prijetnje dovode do različitih *emocionalnih odgovora*, oni zatim dovode do različitih ishoda na razini *stavova* i *ponašanja*, a čitav proces imaju svoju adaptivnu svrhu. Primjerice, prijetnje ekonomskoj sigurnosti grupe (npr. percepcija da imigranti oduzimaju poslove) dovode do ljutnje i straha, što dovodi do agresivnih odgovora, kako bi se održala ekonomska sigurnost. S druge strane, prijetnje kompetentnosti grupe (npr. percepcija da su azijati intelektualno superiorniji od bijelaca) dovode do zavisti i ljutnje, što rezultira umanjivanjem postignuća vanjske ili isticanjem sposobnosti vlastite grupe. Početni nalazi podržavaju postavke ovog modela (Neuberg i Cottrell, 2002), a njegova glavna prednost je što omogućava jasne predikcije ponašajnih ishoda ovisno o vrsti prijetnje. S obzirom na to da model dijeli prijetnje na one koje prijete *resursima na grupnoj razini* (sigurnost, resursi i ekonomska sigurnost) i one koje prijete *integritetu grupe* (vrijednosti, moral, kompetentnost i recipročni odnosi), možemo reći da vrste prijetnji konceptualizira na sličan način kao i teorija međugrupne prijetnje (za prijetnje grupi).

Antecedenti prijetnje

Općenito, u odnosu na potvrde prijetnje kao prediktora predrasuda, potvrde statusa antecedenata kao prediktora prijetnje su nešto manje konzistentne (Stephen i sur., 2008). U ovom odjeljku dat ćemo pregled empirijskih nalaza o antecedentima prijetnje koje predviđa revidirana teorije međugrupne prijetnje, a osobit naglasak bit će stavljen na one antecedente koji su uključeni u naše istraživanje. Krenut ćemo od proksimalnih antecedenata – individualnih osobina i situacijskih faktora, prema distalnim antecedentima - prošlim i trenutnim odnosima među grupama i dimenzijama kulture.

Individualne osobine

Stupanj identifikacije s grupom

Da bi pojedinac osjetio prijetnju usmjerenu prema vlastitoj grupi, on se mora u dovoljnoj mjeri osjećati kao pripadnik te grupe. Stoga je važna prethodnica percepcije međugrupne prijetnje *stupanj identifikacije s grupom* (Stephan i Renfro, 2002). Općenito, visoko-identificirani pojedinci skloniji su *i percipirati i reagirati* na prijetnju: kako im grupa predstavlja važan aspekt vlastitog identiteta, lakše uočavaju potencijalne izvore njene ugroženosti te na takve podražaje burnije reagiraju jer bi u protivnom mogli doživjeti velike gubitke. Osim toga, logično je pretpostaviti da će se javiti i *moderatorski utjecaj* grupne identifikacije na odnos međugrupne prijetnje i predrasuda: kod visoko-identificiranih pojedinaca jednak stupanj doživljene prijetnje dovest će do puno jače reakcije na prijetnju.

Pretpostavku o moderatorskom efektu identifikacije prvi su provjerili Bizman i Yinon (2001) u istraživanju stavova izraelskih studenata prema imigrantima. Pokazali su da je percepcija prijetnje zaista snažnija za ispitanike koji se visoko identificiraju s vlastitom grupom, no to se odnosilo samo na percepciju realne, ali ne i simboličke prijetnje. Negativan nalaz za simboličku prijetnju autori tumače pretpostavkom da su sudionici vjerovali da će se dugoročno imigranti prilagoditi njihovim vrijednostima. Suprotno tome, u istraživanju u Sjevernoj Irskoj (Tausch, Tam, Hewstone, Kenworthy i Cairns, 2007) utvrđeno je da je simbolička (no ne i realna) prijetnja snažniji prediktor za visoko-identificirane, nego za nisko-identificirane. U eksperimentalnom istraživanju stavova prema izbjeglicama iz Ruande (Martin, Stephan, Esses i Stephan, 1999) dobiveno je da samo u prisutnosti obje vrste prijetnji (no ne i svake prijetnje pojedinačno) identifikacija moderira međugrupne stavove. Konačno,

meta-analiza Riek i suradnika (2006) na većem broju istraživanja, pokazala je da je unutargrupna identifikacija ipak snažnije povezana s percepcijom *simboličke*, nego s percepcijom realne prijetnje. Ovakav nalaz autori tumače time da bi posljedice koje obično čine sadržaj realne prijetnje (primjerice, gubitak posla) mogle pogoditi sve pripadnike grupe, bez obzira na to koliko se s njom identificiraju. S druge strane sadržaj simboličke prijetnje je usko vezan uz identitet i grupnu pripadnost pa mora biti puno važniji onima koji se osjećaju kao članovi grupe, nego onima kojima pripadanje grupi nije važan aspekt pojma o sebi (Tausch i sur., 2007). Potrebno je ipak naglasiti da je meta-analiza pokazala da je prosječna povezanost identifikacije sa simboličkom prijetnjom, iako snažnija nego povezanost sa realnom prijetnjom, bila i dalje niskog reda veličine.

Iz gornjeg pregleda možemo vidjeti da varijabla snage identifikacije, ovisno o istraživanju, zauzima različitu poziciju u modelu međugrupne prijetnje: u nekim istraživanjima tretira se kao *antecedent* / *prediktor* prijetnje, a u nekim istraživanjima kao *moderator* odnosa prijetnje i njenih posljedica. Kada se empirijski pokaže da jedna te ista varijabla može mijenjati svoju poziciju u modelu, kao što je to utvrđeno u ovom slučaju, to predstavlja konceptualni problem za taj model (i teoriju). Stoga smatramo da je u budućim istraživanjima potrebno dodatno ispitati i jasnije odrediti ulogu i operacionalizaciju varijable snage grupne identifikacije u modelu međugrupne prijetnje.

Iskustvo kontakta s pripadnicima druge grupe

Jedan od najvažnijih antecedenata međugrupne prijetnje je iskustvo *kontakta* s pripadnicima druge grupe (Stephan i Renfro, 2002). Ranija istraživanja međugrupnog kontakta kao odrednice percepcije prijetnje bavila su se prvenstveno negativnim međugrupnim kontaktom te su pokazala da takav kontakt može značajno povećati doživljaj prijetnje vanjske grupe (npr. Corenblum i Stephan, 2001; Stephan i sur., 2005). U usporedbi s drugim antecedentima, negativni kontakt pokazao se najboljim prediktorom percepcije prijetnje (Stephan i sur., 2008). Međutim, novije studije upućuju na još značajnije djelovanje *pozitivnog kontakta* u smanjivanju osjećaja prijetnje (npr. Schmid, Tausch, Hewstone, Hughes i Cairns, 2008).

Općenito, pozitivno djelovanje kontakta na smanjivanje predrasuda i međugrupnih sukoba - hipoteza kontakta - višestruko je potvrđena u longitudinalnim (npr. Brown, Eller, Leeds i Stace, 2007; Levin, van Laar i Sidanius, 2003), eksperimentalnim (npr. Wright i sur., 2004), i meta-analitičkim studijama (Pettigrew i Tropp, 2006). Provjere hipoteze kontakta u

posljednje su se vrijeme usmjerile na istraživanje procesa kojim kontakt dovodi do poboljšanja međugrupnih stavova, odnosno na varijable koje posreduju u odnosu kontakt-međugrupni stavovi. Ispitivan je i potvrđen medijski utjecaj povećanja znanja o vanjskoj grupi, povećanja empatije i smanjenja međugrupne emocije tjeskobe (Pettigrew i Tropp, 2008). Iako je utvrđeno da je kontakt povezan sa smanjenjem prijetnje, a da prijetnja ima snažan učinak na stavove, percepcija prijetnje kao medijator veze kontakta i međugrupnih stavova nije gotovo uopće ispitivana. Ipak, malobrojna istraživanja upućuju na to da bi realna i simbolička prijetnja mogle posredovati u odnosu međugrupnog kontakta i različitih posljedica percipirane prijetnje. Tako je, primjerice, u istraživanju Pettigrewa, Wagnera i Christa (2010) u Njemačkoj, u kontekstu odnosa većinskog stanovništva prema imigrantima, utvrđena djelomična medijska uloga općeg doživljaja percepcije prijetnji. Tausch, Hewstone i Roy (2009) su u Indiji pokazali djelomičnu medijaciju realne, ali ne i simboličke prijetnje u odnosu kontakta i stavova pripadnika većinske grupe (hindusi) prema pripadnicima manjinske grupe (muslimani). Upravo suprotne nalaze dobili su Tausch i suradnici (2007) u Sjevernoj Irskoj, utvrdivši djelomičnu medijaciju simboličke, ali ne i realne prijetnje u odnosu kontakta i međugrupnih stavova protestanata i katolika.

Meta-analiza učinaka međugrupnog kontakta na smanjenje negativnih međugrupnih stavova Pettigrewa i Tropp (2006) uputila je na važnost postojanja *međugrupnih prijateljstava* među pojedincima. Prijateljstvo potiče optimalne uvjete za pozitivni učinak međugrupnog kontakta: ono tipično uključuje suradnju i zajedničke ciljeve, kao i uzastopne kontakte pojedinaca jednakog statusa tijekom duljeg vremenskog perioda i kroz različite situacije. Štoviše, pokazalo se da međugrupna prijateljstva vode čvrstim, pozitivnim stavovima prema vanjskoj grupi, koji su posebno otporni na promjene (Turner, Hewstone, Voci, Paolini i Christ, 2007). Unatoč tome što su međugrupna prijateljstva iznimno važan poticatelj promjena u međugrupnim odnosima, dosad još nije provjeravano kako ona djeluju na percepciju realne i simboličke prijetnje. Neke pretpostavke o tome kako bi iskustvo međugrupnog prijateljstva moglo djelovati na percepciju prijetnje mogu nam pružiti istraživanja koja su za predikciju međugrupne prijetnje koristila odvojene mjere *kvantitete* i *kvalitete* kontakta. Takva istraživanja, međutim, ne daju jednoznačne rezultate. Tako su, primjerice, Stephan i suradnici (2000) u studiji provedenoj na meksičkim imigrantima u SAD utvrdili da je kvantiteta, ali ne i kvaliteta kontakta, značajan prediktor smanjenja njihove percepcije prijetnje od Amerikanaca (a kvaliteta, ne i kvantiteta povezana sa stavovima). Slične nalaze dobili su i Tausch i suradnici (2007) u ranije spomenutom istraživanju u

Sjevernoj Irskoj (kvaliteta je bila povezana samo s tjeskobom). Upravo suprotni nalazi dobiveni su u drugom istraživanju iste grupe autora (Tausch i suradnici, 2007), u kojem je kvaliteta kontakta, ali ne i kvantiteta, bila značajno povezana sa smanjenom percepcijom prijetnje, pri čemu je samo simbolička prijetnja bila značajni medijator u odnosu kvalitete kontakta i međugrupnih stavova. U kasnijem istraživanju Tauscha i suradnika (2009), i kvantiteta i kvaliteta kontakta su bile povezane sa smanjenom prijetnjom, ali samo simboličkom, a ne i realnom. Usprkos pronađenoj povezanosti kontakta i prijetnje, u tom istraživanju nije utvrđena posredujuća uloga prijetnje u odnosu kontakta i stavova.

Ostali individualni antecedenti

Među individualne antecedente ulazi i *znanje o vanjskoj grupi* (Stephan i Renfro, 2002). Sasvim logično, nedostatak znanja (informacija) o vanjskoj grupi, dovodi do sumnjičavosti i straha od te grupe, jer je strah prirodna reakcija na nepoznato. U toj situaciji često dolazi do pogrešnih ili preuveličanih pretpostavki da bi vanjska grupa mogla biti jako različita od vlastite grupe te da bi odnosi između grupa mogli biti negativni ili da bi vanjska grupa mogla na neki način ugroziti vlastitu grupu, što povećava percepciju prijetnje.

Revidirana teorija međugrupne prijetnje pretpostavlja i da različite dispozicijske / osobinske varijable značajno predviđaju pojavljivanje doživljaja prijetnje (Stephan i Renfro, 2002). Iako njihov status antecedenata prijetnje nije izravno provjeravan, nekoliko istraživanja upućuje da bi *socijalna dominacija* mogla biti dobar prediktor realne prijetnje (Duckitt, 2006; Esses, Dovidio, Jackson i Armstrong, 2001), *desničarska autoritarnost* simboličke prijetnje (Duckitt, 2006); a nisko *osobno* i visoko *socijalno samopoštovanje* prediktori obje vrste prijetnje (Crocker i Luhtanen, 1990; McFarlin i Blascovich, 1981). Navedene varijable više utječu na pojavu prijetnje cijeloj grupi (nego pojedincu). Nadalje, kronična *salijentnost smrtnosti* i *paranoični pogledi na svijet* također bi mogli biti značajni prediktori prijetnje jer su vezani uz izražen osjećaj osobne ranjivosti, a više utječu na pojavu prijetnje pojedincu (nego cijeloj grupi) (Stephan i sur., 2009).

Situacijski faktori

Situacijski su faktori *specifični za interpersonalni kontekst* u kojem su članovi dviju grupa u međusobnoj interakciji (npr. škola ili posao) (Stephan i Renfro, 2002). Ova kategorija antecedenata odnosi se na faktore poput okolnosti pod kojima se međugrupna interakcija

odvija, koliko je interakcija strukturirana, kakve su i koliko jasne norme prilikom interakcije, omjer članova dviju grupa u interakciji, ciljevi interakcije, podrška interakcije od institucija i je li cilj interakcije suradnja ili natjecanje. Kako se revidirana teorija međugrupne prijetnje oslanja na Allportove (1954) uvjete za ostvarivanje pozitivnih učinaka međugrupnog kontakta, pretpostavlja da su situacije koje će najvjerojatnije izazvati prijetnju one u kojima ljudi ne znaju kako se ponašati, kada su okolnosti nepoznate, kada vjeruju da je druga grupa brojnija ili moćnija, kada kontakti nisu normativno prihvaćeni i institucionalno podržani, te kada se natječu protiv grupe koja ih može ugroziti ili povrijediti (ili prijeti da će to učiniti). Situacijski antecedenti općenito više utječu na pojavu *realne* prijetnje (nego simboličke) i prijetnje *pojedincu* (nego cijeloj grupi) te više variraju kroz vrijeme i ovisno o kontekstu nego drugi faktori (Stephan i sur., 2009).

Prošli i trenutni odnosi među grupama

Relativni status grupe

Iznimno važna prethodnica percepcije prijetnji je i *relativni status grupe* kojoj pojedinac pripada. U originalnim postavkama teorije je pretpostavljeno da su grupe visokog i grupe niskog statusa u podjednakoj mjeri sklone percipirati prijetnju (Stephan i Stephan, 2000). No, u kasnijim revizijama modela se smatra da su grupe *niskog* statusa sklonije percipirati prijetnju jer se osjećaju slabijima po pitanju moći i resursa u odnosu na grupe visokog statusa (Stephan i Renfro, 2002). S druge strane, grupe visokog statusa su, u mjeri u kojoj osjećaju prijetnju, sklonije na nju *reagirati*.

Pretpostavlja se da grupe visokog statusa jače reagiraju na prijetnju nego grupe niskog statusa iz najmanje tri razloga (Stephan i sur., 2009). Prvo, osjećaju da je potencijalno ostajanje bez resursa za njih puno veći gubitak, nego za grupe niskog statusa, koje resurse ionako nemaju (ili su vrlo slabi). Drugo, za razliku od grupa niskog statusa, grupe visokog statusa imaju dovoljnu moć i više mogućnosti kako odgovoriti na prijetnju, primjerice, različitim diskriminirajućim ponašanjima i odredbama. Treće, grupe visokog statusa nisu navikle na prijetnju - prijetnja im je sasvim nepoznata te samim time uzrokuje kod njih snažni otpor. Stoga se očekuje da grupe visokog statusa reagiraju većom snagom na prijetnju nego grupe niskog statusa, različitim *vrlo nasilnim mjerama* (Stephan i Mealy, 2011). Grupe niskog statusa, s druge strane, imaju prethodno iskustvo izloženosti prijetnjama, pa znaju da moraju

vrlo oprezno reagirati, kako ne bi izazvali osvetu grupe visokog statusa, stoga koriste *manje izravne* (iako također nasilne) mjere, poput terorizma.

Pretpostavke o ovakvom djelovanju relativnog grupnog statusa na razlike u doživljavanju i reagiranju na prijetnju potvrđene su u istraživanju u Kanadi, na uzorku pripadnika domorodačkih plemena i pripadnika većinskog stanovništva (Corenblum i Stephan, 2001) te u istraživanju u Australiji, na uzorku Australaca i azijskih imigranata (Johnson, Terry i Louis, 2005). Međutim, druge empirijske provjere ovih pretpostavki nisu dale sasvim konzistentne nalaze. Primjerice, u istraživanju na uzorku crnaca i bijelaca (Stephan i sur., 2002), postojale su razlike ovisno o vrsti prijetnje: realna prijetnja je bila snažniji prediktor stavova kod bijelaca, a simbolička prijetnja kod crnaca. Upravo obrnuti nalazi dobiveni su na uzorku hindusa i muslimana u Indiji – simbolička prijetnja bila je izraženija kod grupe višeg statusa (hindusi) te je kod njih predstavljala značajan prediktor unutargrupne pristranosti (a kod muslimana nije). Realna prijetnja bila je izraženija kod grupe nižeg statusa (muslimana) te je kod njih predstavljala snažniji prediktor socijalne distance (nego kod hindusa) (Tausch i sur., 2009). U istraživanju na katolicima i protestantima u Sjevernoj Irskoj (Tausch i sur., 2007) realna prijetnja bila je viša kod grupe nižeg statusa (katolika) nego kod grupe višeg statusa (protestanata), dok kod simboličke prijetnje nije bilo razlike između grupa. U dvije studije koje su provedene samo na grupama nižeg statusa – istraživanju percepcije prijetnje žena od muškaraca (Stephan i sur., 2000) te percepcije prijetnje meksičkih imigranata od Amerikanaca (Stephan i sur., 2000), realna se prijetnja nije pokazala značajnim prediktorom stavova. Nadalje, u ranije spomenutoj meta-analizi Riek i suradnika (2006) utvrđen je neznatčan moderatorski efekt statusa na odnos simboličke prijetnje i međugrupnih stavova, a niski (iako značajan) moderatorski efekt statusa na odnos realne prijetnje i međugrupnih stavova - u smjeru da je kod grupa visokog statusa povezanost bila veća. Na temelju dosadašnjih nalaza, čini se da grupni status drugačije djeluje ovisno o *vrsti prijetnje* i specifičnom *kontekstu* u kojem se odvijaju međugrupni odnosi.

Nije sasvim jasno utvrđeno niti kakav utjecaj na izraženost percepcije prijetnje ima *veličina* razlike u statusima – je li doživljaj prijetnje izraženiji kad je razlika veća ili kada su grupe vrlo slične moći i podjednake resursa. Neka istraživanja pokazuju da što su razlike u moći veće, to je grupa (i ona ekstremno visokog, i ona ekstremno niskog statusa) sklonija percipirati prijetnju (npr. Stephan i sur., 1998). Percepcija nejednakosti u statusu povećava salijentnost prijetnje, a to se događa i kod grupa visokog statusa – one mogu osjetiti prijetnju od puno slabijih grupa jer su svjesne da imaju vrlo vrijedne resurse i da će se grupe izrazito

niskog statusa vrlo vjerojatno htjeti domoći tih resursa, te se boje njihove gorčine i osvete, a često osjećaju i krivnju (Stephan i Stephan, 2000). No, u određenim slučajevima percepcija prijetnje može biti visoka i kada se vlastita i vanjska grupa percipiraju podjednako moćnima jer je tada doživljaj kompetitivnosti veći. Primjerice, pripadnici grupe visokog statusa (Amerikanci) koji su percipirali mnoge sličnosti sa vanjskom grupom (meksički imigranti u SAD) na osobinama vezanima uz rad i posao su izvještavali o većoj percipiranoj prijetnji nego oni koji su percipirali više različitosti među grupama na tim osobinama (Zárate, Garcia, Garza i Hitlan, 2004). Također, grupe koje su sličnije jedna drugoj (ili bliže rangirane) na mjerama socijalne usporedbe, ponašaju se kompetitivnije i doživljavaju se međusobno više prijetećima, nego grupe koje nisu toliko blizu rangirane (Garcia, Tor i Gonzalez, 2006).

Veličina vanjske grupe

Općenito, utvrđeno je da veću prijetnju percipiraju grupe koje su manje u odnosu na vanjsku grupu (bitna je *relativna* veličina, a ne apsolutna) (npr. Campbell, 2006; Corneille, Yzerbyt, Rogier i Buidin, 2001; McLaren, 2003; Quillian, 1995). Primjerice, u istraživanju Corneillea i suradnika (2001) utvrđeno je da članovi političke stranke osjećaju veću prijetnju od protivničke stranke ako vjeruju da je podupire 40% glasača u toj regiji, nego ako vjeruju da je podupire 4% glasača. Kako relativna veličina vanjske grupe djeluje na percepciju prijetnje može dobro ilustrirati primjer odnosa Izraela i Palestine: Palestinci u Izraelu mogu osjećati prijetnju od Izraelaca jer su brojčano manja grupa, a Izraelci mogu osjećati prijetnju od Palestinaca jer su manjina u inače dominantno muslimanskoj regiji svijeta (Stephan i sur., 2009).

S obzirom na to da se varijabla veličine vlastite grupe (u odnosu na vanjsku grupu) kao antecedent prijetnje ponaša na sličan način kao i relativni status vlastite grupe u odnosu na vanjsku grupu, te da se u istraživanjima pokazalo da manjinske grupe u pravilu imaju i niži relativni status (Brewer, 1998; Sachdev i Bourhis, 1984), grupni status može se izjednačiti s pojmom većine i manjine, odnosno većinske grupe možemo smatrati grupama visokog statusa, a manjinske grupama niskog statusa.

Grupni status i kontakt

Gotovo sva istraživanja uloge percepcije prijetnje u odnosu međugrupnog kontakta i međugrupnih stavova provedena su samo na većinskim grupama (Pettigrew, 2008), premda neki nalazi upućuju na to da kontakt možda ne funkcionira na jednak način za grupe

manjinskog statusa. Općenito, uloga grupnog statusa kao moderatora odnosa kontakta i predrasuda dovela je do rasprava među istraživačima. Iako je utvrđeno da je za učinkovitost kontakta važno da grupe koje su u kontaktu imaju jednaki status (npr. Cohen i Lothian, 1995), ostaje pitanje što se podrazumijeva pod tim pojmom. Dok, primjerice, Allport (1954) naglašava važnost jednakog statusa *unutar* situacije kontakta, neki autori naglašavaju važnost toga s kakvim statusom grupe *ulaze* u kontakt (npr. Brewer i Kramer, 1985; Durrheim i Dixon, 2005; Maoz, 2000). Prethodna negativna iskustva manjinskih grupa u kontaktu s većinskim grupama dovode do njihovog drugačijeg *subjektivnog* doživljaja kontakta, čak i onda kada je objektivna situacija kontakta strukturirana tako da maksimizira pozitivne ishode. Manjinske grupe vrlo su svjesne deprivilegiranog statusa grupe (Jones i sur., 1984) i prepoznaju da je vjerojatno da ih se procjenjuje u terminima članstva u grupi (Goffman, 1963). Većinske grupe manje su sklone percipirati da imaju privilegiran status (Leach, Snider i Iyer, 2002) i misliti o sebi u terminima članstva u grupi (Pinel, 1999), osim ako ne postoje zahtjevi za to u socijalnom kontekstu (McGuire, McGuire, Child i Fujioka, 1978). Brige većinskih grupa su da će manjine vidjeti da oni imaju predrasude, dok su brige manjinskih grupa da će biti meta predrasuda od većinskih grupa (npr. Plant i Devine, 2003; Stephan i Stephan, 1985). Iz perspektive manjinskih grupa, stalni podsjetnici deprivilegiranog statusa vlastite grupe mogu postati stalna obilježja međugrupnih odnosa, dok većinske grupe takva obilježja smatraju manje relevantnim za međugrupne odnose.

U skladu s time, u meta-analizi Tropp i Pettigrewa (2005a) utvrđeno je da pozitivni međugrupni kontakt slabije djeluje na poboljšanje međugrupnih stavova i odnosa kod manjinskih, nego kod većinskih grupa. To je potvrđeno i uz kontrolu faktora metodologije i vrste vanjske grupe (rasna ili etnička). Takvi nalazi, navode autori, vjerojatno odražavaju složenije razlike u tome kako pripadnici manjine i većine vide odnose među grupama (Bobo, 1999; Sidanius i Pratto, 1999). Moguće je da kod pripadnika manjina doživljavanje diskriminacije, uočavanje razlika u relativnom statusu grupa i percepcija tih razlika kao nelegitimnih, snažnije inhibira pozitivni učinak međugrupnog kontakta, nego kod pripadnika većinskih grupa (Tropp, 2003). Ovakve pretpostavke u skladu su s nalazima da kod manjinskih grupa percepcija nepravednosti društva izaziva snažnije negativne reakcije nego kod pripadnika većinskih grupa, te da je za njih strah od predrasuda koje imaju druge grupe bolji prediktor negativnih međugrupnih stavova, nego kod većinskih grupa, kod kojih međugrupne stavove određuje prvenstveno vlastiti sustav vrijednosti i vjerovanja (Livingston, Brewer i Alexander, 2004; Monteith i Spicer, 2000; Sidanius i Pratto, 1999).

U spomenutoj meta-analizi Tropp i Pettigrewa utvrđeno je i da postojanje Allportovih optimalnih uvjeta za kontakt među grupama dovodi do poboljšanja učinka kontakta samo kod većinske grupe. Prema tome, može se zaključiti da veća kvaliteta kontakta nema efekta na percepcije manjinske grupe, što je i potvrđeno u longitudinalnom istraživanju Vezzali, Giovannini i Capozze (2010). Takav nalaz, navode autori, mogao bi se objasniti razlikom u broju potencijalnih kontakata koje mogu ostvariti pripadnici većine i manjine. Kako pripadnici većinske grupe, zbog brojčanog omjera, imaju relativno ograničenu mogućnost međugrupnih kontakata, oni vjerojatno ne temelje svoje međugrupne stavove samo na količini tih rijetkih kontakata koje imaju, nego i na dodatnim informacijama koje dobivaju kvalitetom kontakta. S druge strane, pripadnici manjina imaju puno veću mogućnost interakcije s pripadnicima većinske grupe pa oni informacije na temelju svog relativno velikog broja kontakata smatraju dovoljno pouzdanima te dostatnim temeljem za stvaranje međugrupnih stavova. Također, u skladu s objašnjenjem danim u prethodnom odjeljku, manjine su često nesigurne u postojanje optimalnih uvjeta kontakta jer ne vjeruju da su zaista ostvareni u realnosti (Robinson i Preston, 1976) i jer očekuju negativne ishode od interakcije s većinskom grupom pa jednako kvalitetnim kontaktima vjerojatno pridaju manju važnost nego većinske grupe.

Ostale varijable odnosa među grupama

Važni antecedenti u ovoj kategoriji su i *povijest sukoba među grupama* te *razlike u vrijednostima između grupa*. Pokazalo se da su doživljaju međugrupnih prijetnji najsklonije upravo one grupe koje imaju (ili percipiraju da imaju) dugu povijest političkog sukoba (Shamir i Sagiv-Schifter, 2006; Stephan i sur., 2002). I mnoge ranije teorije međugrupnih odnosa naglašavale su ulogu prethodnog sukoba kao mehanizma održavanja trenutnih loših odnosa među grupama (npr. Sherif, 1966). Podsjećanje na prethodni sukob među grupama svojevrstni je „okidač“ za doživljaj prijetnje – kako je grupa ranije zaista doživjela stvarnu prijetnju od vanjske grupe, sada je očekuje ponovno, te kako bi prevenirala potencijalne ozbiljne posljedice koje joj je vanjska grupa uzrokovala prošli puta, sada „puše i na hladno“. Primjerice, utvrđeno je da su Izraelci osjećali veću prijetnju nakon nasilnog sukoba s Palestincima (Al-Aqsa Intifada koja se odvijala 2000. godine) nego prije njega (Shamir i Sagiv-Schifter, 2006).

Velike razlike u grupnim vrijednostima također mogu biti snažni facilitator osjećaja prijetnje. Primjerice, pokazalo se da većinske grupe često brinu kako se manjinske grupe neće

prilagoditi njihovim vrijednostima i kulturi, a želja manjinske grupe da u bilo kojem pogledu održi svoju kulturu doživljavaju neprijateljskima i potencijalnom prijetnjom vlastitoj kulturi (npr. Piontkowski, Rohman i Florack, 2002; Rohman, Piontkowski i van Randenborgh, 2008). S druge strane, manjinske grupe često strahuju da će se morati asimilirati kulturi većinske grupe, što će onda ugroziti njihove vrijednosti i kulturu (Crisp, Stone i Hall, 2006).

Općenito, u pogledu antecedenata u kategoriji odnosa među grupama možemo reći da će većinsko-manjinski (relativni) grupni status i povijest sukoba vjerojatnije izazvati realnu (nego simboličku) prijetnju i prijetnju grupi (nego prijetnju pojedincu) (Stephan i sur., 2009). S druge strane, razlike u grupnim vrijednostima će vjerojatnije izazvati simboličku (nego realnu) prijetnju i prijetnju grupi (nego prijetnju pojedincu) (Rohman i sur., 2008).

Dimenzije kulture

Neka obilježja kulture u kojoj se grupa razvila same po sebi čine grupu sklonijom doživljavati prijetnju. To su obilježja koja naglašavaju zavisnost pojedinca od ostalih članova grupe (nasuprot njegovoj nezavisnosti) (*kolektivizam*; Triandis, 1995), koja ističu velike razlike u socijalnoj hijerarhiji i nasilno rješavanje sukoba kao normu (*visoka distanca moći*; Hofstede, 1980), koja nastoje smanjiti neizvjesnost i održati socijalni red (*visoko izbjegavanje neizvjesnosti*; Gudykunst, 1995; Hofstede, 1980), koja naglašavaju važnost konformiranja socijalnim normama (*visoka kulturalna napetost*; Triandis, 1989), koja u većoj mjeri vjeruju da je svijet opasno mjesto i stoga imaju veću potrebu za sigurnosti (*visoka potreba za sigurnosti*; Schwartz i Bilsky, 1987; *nedobronamjeran pogled na svijet*; Schwartz i Boehnke, 2004) te koja preferiraju neizravnu komunikaciju, pa zato kod njih postoji veći potencijal za pogrešno razumijevanje i sumnjičavost (*visoko-kontekstualni komunikacijski stil*; Hall, 1955). Za antecedente iz ove kategorije logično je pretpostaviti da više utječu na pojavu simboličke (nego realne) prijetnje (Stephan i sur., 2009). Za provjeru ovih pretpostavki potrebno je provesti podrobna međukulturalna istraživanja.

Zaključno, možemo reći da se vjerojatnost doživljavanja međugrupne prijetnje povećava ako je pripadnost grupi pojedincu jako važna i ako se on snažno *identificira* s grupom, ako grupa ima *nisku moć ili kontrolu* u odnosu prema vanjskoj grupi (u prošlosti ili sadašnjosti), ako su prošli i sadašnji odnosi i kontakti s vanjskom grupom *negativni*, ako se

vanjska grupa percipira jako *različito* od vlastite prema vrijednostima i kulturi, ako su pripadnici vlastite grupe *nepovjerljivi* prema vanjskoj grupi, te ako su *pravila, red i socijalna hijerarhija* visoko u sustavu vrijednosti grupe. Koju će vrstu prijetnje ovi antecedenti potaknuti i u kojoj mjeri uvelike ovisi o specifičnom kontekstu² u kojem se odvijaju međugrupni odnosi.

Posljedice percepcije prijetnji

Iako se većina dosad provedenih istraživanja usmjerila samo na promjene u međugrupnim stavovima (prvenstveno predrasudama), danas se zna da su posljedice percepcije prijetnji puno šire te da uključuju različite afektivne, kognitivne i bihevioralne aspekte međugrupnih odnosa (Stephan i sur., 2009).

U pogledu *kognitivnih* posljedica prijetnje, utvrđeno je da prijetnja može dovesti do izraženijih negativnih stereotipa o vanjskoj grupi (Quist i Resendez, 2003), negativne percepcije trenutnih i budućih odnosa među grupama, te uvjerenja u nemogućnost rješavanja sukoba, kao i povećanja osjećaja vlastite moralne superiornosti i legitimnosti, što rezultira dehumanizacijom i infrahumanizacijom članova vanjske grupe (Brown i sur., 2007; Leyens i sur., 2001; Shamir i Sagiv-Schifter, 2006; Skitka, Bauman i Mullen, 2004). Prijetnja može promijeniti i atribucije ponašanja vanjske grupe, pa se najčešće namjere i motivi vanjske grupe percipiraju negativnima (Costarelli, 2005), primjerice, njenim članovima se pripisuje doživljavanje prijetećih emocija (npr. srdžbe) (Maner i sur., 2005). Također, može dovesti do različitih kognitivnih pristranosti i pogrešaka: krajnje atribucijske pogreške (Stephan, 1977) i pristranosti u pamćenju koje se odražavaju u krajnjoj atribucijskoj pogrešci (Ybarra, Stephan i Schaberg, 2000); veće teškoće u promjeni stereotipa koji se odnose na vanjsku grupu nego na vlastitu (*pristranost nepotvrđivanja stereotipa*; Ybarra, Stephan, Schaberg i Lawrence, 2003), precjenjivanja veličine vanjske grupe (Gallagher, 2003), percipirane homogenosti vanjske grupe (Rothgerber, 1997) i uvećavanja stvarnih razlika između grupa. Zajedničko svim ovim kognitivnim posljedicama je da čine nasilje prema vanjskoj grupi lakšim i opravdanim.

---

²Kada govorimo o specifičnom kontekstu u kojem se odvijaju međugrupni odnosi, tu u širem smislu možemo ubrojiti i specifične karakteristike vanjske grupe: primjerice, ekonomski kompetitivne grupe (npr. azijski) će vjerojatnije izazvati realnu prijetnju (npr. Maddux, Galinsky, Cuddy i Polifroni, 2008), grupe koje se doživljavaju kulturalno vrlo različitim (npr. druge etničke ili religijske zajednice) simboličku prijetnju (npr. Tausch i sur., 2009), a grupe stigmatizirane zbog bolesti (npr. zaraženi HIV-om) realnu prijetnju usmjerenu na zdravlje i strah od zaraze (npr. Berrenberg i sur., 2003).

Ponekad percipiranje snažne prijetnje može biti toliko jako da članovi grupe mogu pokušati smanjiti ili negirati postojanje prijetnje. Primjerice, u istraživanju Karasawe, Karasawe i Hirose (2004) utvrđeno je da su članovi manjinske grupe procijenili status vlastite grupe nižim na karakteristikama relevantnima za status, a viši na karakteristikama irelevantnima za status, te su time nastojali umanjiti relativnu važnost ovih prvih karakteristika i postojanje stvarne prijetnje.

Što se tiče *afektivnih* posljedica prijetnje, utvrđeno je da su one uobičajeno negativne te uključuju strah, tjeskobu, ljutnju i srdžbu (Renfro i sur., 2006; Stephan i sur., 2008); prezir i gađenje (Mackie, Devos i Smith, 2000), osjećaj ranjivosti (MacLeod i Hagan, 1992) i kolektivnu krivnju (Doosje, Branscombe, Spears i Manstead, 1998). Također, može se javiti i mržnja, osjećaj poniženja, strepnja, bespomoćnost, očaj, ozlojeđenost i panika (Stephan i sur., 2009), te općenita afektivna pristranost prema vlastitoj grupi, primjerice, smanjenje empatije prema članovima vanjske grupe, a povećanje prema članovima vlastite grupe (Leach i sur., 2003).

Od *bihevioralnih* posljedica prijetnje, najčešće su povlačenje i submisivnost ili pak nasilje i agresija - direktna (Maass i sur., 2003) ili premještena na druge slabije grupe (Cadinu i Reggiori, 2002). Zatim različiti oblici diskriminacije i suprotstavljanje politikama koje favoriziraju vanjsku grupu (Renfro i sur., 2006; Sawires i Peacock, 2000), sabotaze, protesti, štrajkovi, ratovi i drugi oblici otvorenih međugrupnih sukoba te općenito ekstremna ponašanja koja grupe ne čine u normalnim okolnostima (Stephan i sur., 2009). U nekim situacijama prijetnja može rezultirati i pozitivnim ponašanjima prema pripadnicima vanjske grupe, što je osobito izraženo kada se kod pojedinaca javi strah da će se za njihovu grupu i njih same pokazati da imaju predrasude (npr. Bromgard i Stephan, 2006; Richeson i Trawalter, 2005). Ponašajne posljedice prijetnje uključuju i neprilagođene reakcije na stres kao rezultat prijetnje, primjerice lošiji učinak u zadatku zbog prijetnje stereotipom, kod manjinskih grupa (npr. Cohen i Garcia, 2005; Spencer, Steele i Quinn, 1999).

Prijetnje mogu imati i posljedice na *dinamiku grupe* kojoj pojedinac pripada. Primjerice u situaciji prijetnje kriteriji za članstvo u grupi bit će čvršći, a granice između vanjske i vlastite grupe će biti jasnije; snažnije će se reagirati na devijante u grupi (Eidelman, Silvia i Biernat, 2006; Marques, Abrams i Serodio, 2001) te će posljedično, biti i slabiji manjinski utjecaj unutar grupe. Nadalje, zbog većeg pritiska za grupnu koheziju (Karasawa i sur., 2004), veća je vjerojatnost pojavljivanja grupne zaslijepljenosti (i posljedično, pogrešaka u grupnom donošenju odluka) (Janis, 1982). Također, može se promijeniti način kako grupa

percipira sebe i svoje članove – primjerice, grupa može početi samu sebe doživljavati ranjivijom nego prije.

Posljedice prijetnje uvelike će ovisiti o vrsti prijetnje koja se doživljava. Primjerice, realna prijetnja će, zbog prirode onoga što ugrožava – stvarnih resursa i sigurnosti grupe, vjerojatnije izazvati emocije temeljene na *nesigurnosti i frustraciji* (npr. strah i srdžba), dok će simbolička prijetnja vjerojatnije izazvati emocije temeljene na *moralnom vrednovanju* vanjske grupe (npr. deevaluaciju, prezir i odbojnost) jer ugrožava vrijednosti grupe, koje se smatraju moralno ispravnima (Stephan i sur., 2009). Realne prijetnje vodit će praktičnijim odgovorima na prijetnju i pronalaženju načina kako se nositi sa prijetnjom. Tako će se javiti (ovisno o procjeni statusa vlastite u odnosu na vanjsku grupu) povlačenje i izbjegavanje ili agresija. Općenito, realne prijetnje više su povezane sa relativnom moći grupa nego simboličke prijetnje. Česta reakcija kod realnih prijetnji je i pregovaranje, koje se rijetko javlja kod simboličkih prijetnji jer se tada grupe jako opiru promjeni vrijednosti (Azar i Burton, 1986). U pogledu politika prema manjinskim grupama, vjerojatnije je javljanje separatizma (a ne asimilacije). S druge strane, simboličke prijetnje dovest će do dehumanizacije, delegitimizacije i smanjene empatije prema vanjskoj grupi. Javit će se i povećano konformiranje grupnim normama i vrijednostima (Jetten, Postmes i McAuliffe, 2002; Vaes i Wicklund, 2002). Vjerojatnija su i izrazito nehumana ponašanja (npr. genocid, mučenje, ubijanje). U pogledu politika prema manjinskim grupama, vjerojatnije je javljanje preferencije asimilacije (nego separatizma).

Nadalje, prijetnje usmjerene prema grupi će vjerojatnije izazvati *ljutnju* nego strah, dok će prijetnje usmjerene prema pojedincu vjerojatnije izazvati *strah* nego ljutnju (Cottrell i Neuberg, 2005; Stephan i sur., 2008). Takvo diferencijalno reagiranje vjerojatno ima svoju adaptivnu svrhu za preživljavanje: dok je kod grupnih prijetnji poželjno doživjeti ljutnju jer će to uzrokovati želju za zaštitom vlastite grupe i njenih resursa te će mobilizirati članove grupe na akciju, kod prijetnji prema pojedincu bi takva reakcija bila previše opasna pa je tada sigurnije da pojedinac reagira strahom i povlačenjem iz situacije (Smith, 1993). Općenito, grupne prijetnje dovode do kolektivnih odgovora poput štrajkova, bojkota i ratova te fenomena vezanih uz grupnu dinamiku, a prijetnje pojedincu imaju više posljedice na individualne reakcije i kognitivne pristranosti kod pojedinca (Maoz i McCauley, 2005).

Reakcije na prijetnju ovisit će i o relativnom grupnom statusu. Većinske grupe reagitiraju će većom snagom na prijetnju nego manjinske grupe, vrlo nasilnim mjerama: ratom, genocidom, nezakonitim zatvaranjem pripadnika grupa niskog statusa; ekonomskim

sankcijama, uništavanjem imovine; ograničavanjem ljudskih prava i sloboda; diskriminacijom i segregacijom; zabranjivanjem manjinske kulture (primjerice jezika ili običaja); negativnom medijskom kampanjom i sl. (Stephan i Mealy, 2011). Manjinske grupe koristit će manje izravne (iako također nasilne) mjere: terorizam, sabotaze; proteste, bojkot, građanski neposluh i/ili ulično nasilje; *cyber* napade; uništavanje simbola vanjske grupe (npr. paljenje zastava); disidentske medijske kampanje; javno kršenje normi i običaja većinske grupe (Stephan i Mealy, 2011). Ponekad će se osjećati preslabima za bilo kakav oblik reakcije, pa će pod pritiskom popuštati zahtjevima grupe visokog statusa.

Nakon sukoba među grupama mogu se stvoriti i nove prijetnje, koje dovode do ozbiljnih kognitivnih, afektivnih i bihevioralnih reakcija koje mogu predstavljati prepreke grupnom pomirenju (Stephan i Mealy, 2011). Primjerice, može se javiti strah od prevare i izdaje za vrijeme pregovora i strah od gubitka ponosa ili od gubitka identiteta ili statusa. Prijetnje nakon sukoba mogu smanjiti spremnost na prihvaćanje kolektivne krivnje za zločine vlastite grupe ili spremnost na opraštanje zločina vanjske grupe. Može se javiti i nespremnost na suradnju, kao i nedostatak kreativnosti u rješavanju problema.

Zaključno, posljedice prijetnje su vrlo različite, ali i vrlo opasne za međugrupne odnose³. Kognitivne reakcije u situaciji prijetnje mogu otežati ljudima da razmišljaju logično i objektivno o vanjskoj grupi i ponašanju prema njenim članovima. Afektivne reakcije će u takvoj situaciji vrlo vjerojatno biti negativne, što također otežava međugrupnu komunikaciju i kontakt, kao i percepciju međugrupnih odnosa. Bihevioralne reakcije mogu mobilizirati grupu – ili na prilaženje (npr. agresija) ili na izbjegavanje (npr. povlačenje), ali mogu i imobilizirati njene članove (zbog straha od protureakcije). Iako u većini slučajeva prijetnja nije jedini uzrok negativnih međugrupnih odnosa, ona im može značajno pridonijeti.

Smanjivanje međugrupne prijetnje

S obzirom na to da prijetnje izravno vode do sukoba i prepreka su pomirenju među grupama, smanjivanje percipiranih prijetnji je iznimno važna zadaća. Dosadašnja istraživanja nisu se puno bavila metodama smanjivanja međugrupne prijetnje (Riek i sur., 2006). Iako se nekoliko teorijskih pristupa smanjenju sukoba pokušalo usmjeriti i na smanjenje prijetnje (Allport, 1954; Gaertner i Dovidio, 2000) potreban je čvršći empirijski pristup u određivanju

---

³Valja napomenuti da u nekim slučajevima prijetnja *može imati i pozitivne posljedice*: može smanjiti daljnje nasilje (zbog straha) te poticati pregovore i pomirenje, a ako se javi u formi zajedničkog vanjskog neprijatelja može dovesti do rekategorizacije pripadnika sukobljenih grupa u novu zajedničku širu kategoriju (grupu).

njihove učinkovitosti (Riek i sur., 2006). Kako je većina istraživanja u području međugrupne prijetnje provedena na studentskoj populaciji, istraživači još uvijek ne znaju što bi bio učinkovit način smanjivanja prijetnje u *stvarnim uvjetima*. Premda za mnoge postojeće programe poboljšanja međugrupnih odnosa (npr. multikulturno obrazovanje, međugrupni dijalozi i sl.), možemo pretpostaviti i da smanjuju međugrupnu prijetnju, potrebno je razviti nove programe, koji će biti usmjereni specifično na smanjivanje prijetnje, te koji će biti osmišljeni na temelju empirijskih spoznaja iz budućih istraživanja o prijetnji u stvarnim uvjetima (Stephan i Mealy, 2011).

Na temelju postavki revidirane teorije međugrupne prijetnje, Stephan i Mealy (2011) daju nekoliko smjernica što bi sve trebale uključivati intervencije za smanjivanje prijetnje. U prvom redu, navode da bi se postupci usmjereni na smanjivanje prijetnje trebali razlikovati ovisno o tome kome je prijetnja usmjerena – cijeloj vlastitoj grupi ili pojedincima u grupi. Smanjivanje realne prijetnje grupi moglo bi se ostvariti putem javnog objavljivanja mira, suđenja za zločine protiv ljudskosti, amnestije za protivničke borce, susretima vođa sukobljenih strana (koje uključuje osuđivanje govora mržnje, uz pozitivnu komunikaciju među vođama), definiranjem koraka koji vode miru i izgradnjom povjerenja. Smanjivanje simboličke prijetnje grupi moglo bi se ostvariti putem zabrane javnog prikazivanja uvredljivih oznaka za bilo koju grupu, medijskim promicanjem mira i pomirenja, spomenicima poginulima, usvajanjem normi i uloga koje naglašavaju ravnopravnost te medijima koji daju točne informacije o incidentima.

Smanjivanje prijetnje pojedincu, navode autori, općenito je teže postići jer je povezano s njegovom osobnom situacijom i individualnim karakteristikama. Ipak, smanjivanje realne prijetnje pojedincu moglo bi se ostvariti osiguravanjem poštivanja ljudskih prava, svakodnevnom sigurnosti za sve građane, zakonima i pravilima koje zabranjuju nasilje i diskriminaciju, afirmativnom akcijom koja osigurava jednak pristup svih ljudi zapošljavanju, vlasti i obrazovanju. Smanjivanje simboličke prijetnje pojedincu moglo bi se ostvariti zagovaranjem nadređenih identiteta ili rekategoriziranjem članova vanjske grupe isticanjem višestrukih identiteta, prilikama za međugrupne kontakte u optimalnim uvjetima, razumijevanjem za kulturne razlike i vrijednosti, obrazovanjem koje smanjuje stereotipe i razlike među grupama, a povećava empatiju. Zaključno možemo reći da je smanjivanje prijetnje složen, zahtjevan i vrlo osjetljiv proces, koji je tek potrebno dodatno ispitati (Stephan i Mealy, 2011).

Kritički osvrt i sugestije za daljnja istraživanja

Većina istraživanja postavki teorije međugrupne prijetnje bave se odnosom prema imigrantima i rjeđe dotiču pitanje odnosa dviju grupa koje imaju *dugu povijest* života u istoj zajednici ili odnosa grupa koje imaju nedavnu povijest *sukoba* (Schmid i sur., 2008). Također, uglavnom su usmjerena na percepciju prijetnji kod pripadnika *većinske* grupe, zanemarujući doživljaj manjinskih grupa (Oliver i Wong, 2003). Vrlo su rijetka istraživanja prijetnje na manjinskim grupama, a osobito ona koja uključuju modele s antecedentima prijetnje (Stephan i sur., 2002). Takva slaba zastupljenost istraživanja manjina sukladna je općem trendu u istraživanjima međugrupnih sukoba: većina teorija i modela međugrupnih sukoba i predrasuda razvijeno je na većinskim grupama te je bolje prilagođeno njihovoj psihologiji (Shelton, 2000). Vjerojatni uzrok tome je što potencijalni negativni stavovi i ponašanja dominantnih grupa mogu imati puno ozbiljnije posljedice na manjinske zajednice (nego obrnuto) jer su dominantne grupe, zbog veće moći, puno opasnije. Međutim, iznimno je važno istraživati i stavove manjinskih grupa jer ishod međugrupnog odnosa i komunikacije ovisi podjednako i o njima. Osim toga, svojim ponašanjem manjinske grupe direktno utječu na ponašanja većinskih grupa prema njima - primjerice, negativno ponašanje manjina može izazivati strah većinske grupe i služiti joj kao opravdanje da manjinsku grupu izbjegavaju i diskriminiraju. Dodatni razlog za istraživanje manjina daju nam nalazi koji upućuju da manjinske i većinske grupe vrlo različito doživljavaju međugrupne odnose, te se vjerojatno različiti modeli međugrupnih stavova razvijeni na većinskim grupama teško mogu na analogni način primijeniti na manjinske grupe (npr. Jones i sur., 1984; Leach i sur., 2002; Monteith i Spicer, 2000; Sidanius i Pratto, 1999). Premda je teorijom međugrupne prijetnje predviđeno da će pripadnost većini ili manjini na različit način djelovati na percipiranje i reagiranje na prijetnju, empirijske provjere tih pretpostavki nisu dale sasvim konzistentne nalaze (npr. Stephan i sur., 2002; Tausch i sur., 2009; Tausch i sur., 2007), stoga je potrebno provesti dodatna istraživanja. S obzirom na to da se pokazalo da djelovanje statusa varira od istraživanja do istraživanja, potrebno je dodatno ispitati na koje načine specifični društveni kontekst u kojem se odvijaju međugrupni odnosi moderira taj učinak.

Nadalje, rijetka istraživanja međugrupne prijetnje koja se bave višestručnim zajednicama nakon sukoba (poput istraživanja u Sjevernoj Irskoj) provedena su isključivo na studentima (najčešće društveno-humanističkih znanosti) te je još uvijek nepoznato kako se model prijetnje ponaša u *stvarnim uvjetima*, odnosno na općoj populaciji. Naime, istraživanja sustavno pokazuju da postoji negativna povezanost stupnja obrazovanja i predrasuda (npr.

Coenders, 2001; Eisinga i Scheepers, 1989; Schuman, Steeh, Bobo i Krysan, 1997; Vogt, 1997), što je vjerojatno posljedica toga što je obrazovni sustav snažan socijalizacijski agens u prenošenju liberalnih vrijednosti i smanjivanju međugrupne netolerancije i predrasuda (Hyman i Wright, 1979). Osobito su manje predrasudama skloni studenti društveno – humanističkih usmjerenja jer se na tim fakultetima takve vrijednosti prenose u najvećoj mjeri, a vjerojatno i zato što će takve fakultete upisati pojedinci s više liberalnim vrijednostima (Ekehammar, Nilson, Sidanius, 1987). Također, studenti se, osim po stupnju obrazovanja, od opće populacije razlikuju i prema društvenoj klasi kojoj pripadaju (koja se mjeri npr. primanjima i zanimanjem njihovih roditelja), a pokazalo se da je viša društvena klasa također povezana s manjim stupnjem predrasuda (LeVine i Campbell, 1972; Quillian, 1995; Shavit i Blossfeld, 1993). Stoga, iako dosad provedena istraživanja daju određenu sliku o percepciji prijetnje, ona imaju nisku vanjsku valjanost te je pitanje mogu li se njihovi rezultati generalizirati. Zato je potrebno provjeriti kako dosad utvrđeni odnosi između varijabli u modelu prijetnje funkcioniraju na pripadnicima opće populacije.

Dosadašnja istraživanja nisu se puno bavila metodama smanjivanja međugrupne prijetnje te je potreban čvršći empirijski pristup u određivanju učinkovitosti pojedinih teorijskih modela za smanjivanje prijetnje (Riek i sur., 2006). Nadalje, kako je većina istraživanja u području međugrupne prijetnje provedena na studentskoj populaciji, istraživači još uvijek ne znaju što bi bio učinkovit način smanjivanja prijetnje u *stvarnim uvjetima*. Da bi pozitivni međugrupni kontakt mogao biti jedan od najučinkovitijih mehanizama smanjivanja prijetnje sugeriraju provjere hipoteze kontakta (npr. Pettigrew i Tropp, 2006). Iako je utvrđeno da je kontakt povezan sa smanjenjem prijetnje, a da prijetnja ima snažan učinak na stavove, percepcija prijetnje kao medijator veze kontakta i međugrupnih stavova nije gotovo uopće ispitivana. Ipak, malobrojna istraživanja upućuju na to da bi realna i simbolička prijetnja mogle posredovati u odnosu međugrupnog kontakta i različitih posljedica percipirane prijetnje (npr. Tausch i sur., 2007). Nadalje, unatoč tome što su se međugrupna prijateljstva pokazala iznimno važnim poticateljem promjena u međugrupnim odnosima (Pettigrew i Tropp, 2006), dosad još nije provjeravano kako ona djeluju na percepciju realne i simboličke prijetnje. S obzirom na mali broj postojećih empirijskih nalaza o prijetnji i kontaktu, potrebno je provjeriti je li intenzitet kontakta s pripadnicima vanjske grupe prediktor smanjenja percepcije prijetnje te ispitati posreduje li percepcija prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i različitih posljedica percipirane prijetnje. Kako istraživanja međugrupnih prijateljstava u kontekstu teorije međugrupne prijetnje nisu dosad provedena, a postojeće studije koje su

ispitivale kvalitetu kontakta ne daju jednoznačne rezultate, valja provjeriti i kako funkcionira odnos između kvalitete kontakta i percepcije prijateljstva za one pojedince koji imaju prijateljstva s pripadnicima druge grupe.

S obzirom na dosadašnje nalaze prema kojima većinske i manjinske grupe različito reagiraju na prijateljstvo te prema kojima međugrupni kontakt nejednako djeluje na njihove stavove, potrebno je detaljnije ispitati moderatorski utjecaj relativnog statusa grupe na vezu kontakta, percepcije prijateljstva i njenih različitih posljedica. Također, kako istraživanja razlika u djelovanju kvantitete i kvalitete kontakta pokazuju drugačije obrasce funkcioniranja ta dva aspekta kontakta kod većinske u odnosu na manjinsku grupu, valja provjeriti je li moderatorski utjecaj relativnog statusa grupe različit kod onih osoba koje imaju međugrupna prijateljstva.

Konačno, većina dosadašnjih istraživanja usmjerila su se samo na jedan ishod prijateljstva, najčešće negativne međugrupne stavove (Riek i sur., 2006). Kako bi se što bolje utvrdilo kako percepcija prijateljstva mijenja međugrupne odnose, važno je za pojedine grupe, u pojedinom društvenom kontekstu, ispitati posljedice prijateljstva kroz sva tri moguća aspekta – kognitivni, afektivni i bihevioralni.

Grad Vukovar kao kontekst istraživanja

Grad Vukovar je zajednica koja se u prijeratnom periodu mogla opisati kao visokofunkcionalna višetetnička sredina. Međutim, nepovjerenje nastalo nakon rata dovelo je do prekida postojećih socijalnih odnosa između Hrvata i Srba⁴ te stvorilo podijeljenu zajednicu, u kojoj temelj podjele - *etnička pripadnost* - oblikuje njenu unutarnju dinamiku (Čorkalo Biruški i Ajduković, 2009). Osim na razini društvenih odnosa, zajednica je podijeljena i na razini obrazovanja djece, pri čemu hrvatska i srpska djeca idu u odvojene razrede ili smjene⁵. Izražena etnička podjela u Vukovaru nakon rata posljedica je uobičajenog procesa *unutargrupnog zatvaranja* u situaciji kolektivnog straha i neizvjesnosti, kakva je rat ili bilo koji drugi otvoreni sukob među grupama (Jarymowicz i Bar-Tal, 2006). U takvoj situaciji

---

⁴ Prema popisu stanovništva iz 2011. godine, 57.37% stanovnika Vukovara je hrvatske etničke pripadnosti (15 881), a 34.87% srpske etničke pripadnosti (9 654); preostali postotak stanovnika su druge manjinske grupe i neopredijeljeni / neizjašnjeni (Državni zavod za statistiku, 2013).

⁵ U Vukovaru se trenutno prakticira model A manjinskoga obrazovanja, u kojem srpska manjina ima mogućnost školovanja u posebnim razrednim odjeljenjima u kojima se nastava odvija isključivo na srpskom jeziku i ćirilicom, a nacionalnu grupu predmeta učenici slušaju i na hrvatskom jeziku (hrvatski jezik, povijest, zemljopis) (vidi opširnije u Čorkalo Biruški i Ajduković, 2008).

straha i neizvjesnosti, izvor sigurnosti pojedinci vide u vlastitoj grupi. Stoga grupa tada postaje puno važniji aspekt identiteta pojedinca, te se javlja potreba za zatvaranjem u „granice“ vlastite grupe i jasnom podjelom na „nas“ i „njih“.

Svaki nedostatak kontakta među grupama i konstruiranje zasebnih socijalnih identiteta stvara plodno tlo za održavanje negativnih međugrupnih odnosa, pa su danas u Vukovaru, više od 15 godina nakon završetka rata, i dalje prisutne međuetničke napetosti. Prema tome, možemo reći da je Vukovar zajednica u kojoj sukob, iako službeno završen, nikada nije u potpunosti prestao. S obzirom na to da se pokazalo da je percepcija prijetnje jedan od važnih faktora koji otežava normalizaciju međugrupnih odnosa nakon sukoba (Stephan i Mealy, 2011), moguće je da i u Vukovaru ona predstavlja jednu od prepreka pomirenju Hrvata i Srba. Također, na to da je percepcija prijetnje vjerojatno prisutna u Vukovaru upućuje i nalaz da su doživljaju međugrupnih prijetnji vrlo sklone upravo one grupe koje imaju (ili percipiraju da imaju) dugu povijest političkog sukoba (Shamir i Sagiv-Schifter, 2006; Stephan i sur., 2002). Kako percepcija prijetnje u Vukovaru još nije istraživana, potrebno je ispitati javlja li se ona kod građana Vukovara, te kakva je njena uloga u složenim odnosima različitih međugrupnih varijabli.

S obzirom na dosadašnja istraživanja međugrupnih odnosa u Vukovaru te ratna i poslijeratna događanja, očekujemo da će građanima Vukovara i realna i simbolička prijetnja biti važne odrednice međugrupne orijentacije. S jedne strane, slaba ekonomska situacija i ograničeni resursi povećavaju osjećaj da druga grupa može ugroziti interese vlastite grupe. U skladu s time, u istraživanju Čorkalo Biruški i Ajdukovića (2009) ekonomske poteškoće i pitanja obje grupe navode kao jednu od najvećih prepreka pomirenju. S druge strane, u Vukovaru je još uvijek snažno prisutno naglašavanje povijesnih, kulturalnih i jezičnih razlika između Srba i Hrvata, što je za vrijeme rata imalo funkciju označavanja grupne pripadnosti i stvaranja novih, odvojenih, socijalnih identiteta (Ajduković i Čorkalo Biruški, 2008a). Naglašavanje međuetničkih razlika u Vukovaru najviše se očituje u jeziku – primjerice, načinu kako se Hrvati i Srbi pozdravljaju te korištenjem nekih novih „hrvatskih“ ili „srpskih“ riječi koje ranije nisu bile dio svakodnevnog govora; izlascima u odvojene kafiće, restorane i ostale javne prostore; ali i u odijevanju, tradicionalnoj hrani te blagdanima i običajima.

Neki od antecedenata iz revidirane teorije prijetnje pokazali su se značajnim prediktorima različitih pokazatelja trenutnih međugrupnih odnosa u Vukovaru. Primjerice, utvrđeno je da je pozitivni kontakt s pripadnicima vanjske grupe negativno povezan s namjerom diskriminacije pripadnika vanjske grupe i unutargrupnom pristranošću kod odraslih

sudionika i adolescenata (Ajduković i Čorkalo Biruški, 2008a; Čorkalo Biruški i Ajduković, 2012b). Općenito, više međugrupnih pozitivnih kontakata imaju Srbi, nego Hrvati, a pozitivni kontakt bolje predviđa manju međugrupnu diskriminaciju i manju unutargrupnu pristranost kod Hrvata, nego kod Srba. Razliku u broju kontakata autori tumače mogućim socijalnim pritiskom na Hrvate da ne priznaju postojanje veza sa Srbima, većim doživljajem prisnosti u međugrupnim odnosima kod Srba (što im omogućuje veći osjećaj integriranosti u zajednicu), ali i činjenicom da, zbog brojčanog omjera, Hrvati imaju manje šanse susresti Srbe nego obrnuto. Utvrđeno je i da kontakti vremenom postaju bolji, no uglavnom ostaju na razini poznaničkih odnosa kod obje grupe. Općenito, izvještavanje o međugrupnim prijateljstvima je nešto rjeđe, ali znatno češće kod Srba nego Hrvata.

Utvrđene su i razlike ovisno o relativnom grupnom statusu: općenito, Hrvati iskazuju znatno negativnije međugrupne stavove i puno manju spremnost na socijalnu rekonstrukciju zajednice⁶ (Ajduković i Čorkalo Biruški, 2008a; Ajduković, Čorkalo Biruški i Löw Stanić, u pripremi; Čorkalo Biruški i Ajduković, 2009; 2012b). Takav nalaz u skladu je s većinom istraživanja u području međugrupnih odnosa (npr. Bettencourt, Dorr, Charlton i Hume, 2001; Mullen, Brown i Smith, 1992): većinske grupe, zbog svoje veće moći, imaju više resursa i mogućnosti otvoreno pokazivati negativne međugrupne stavove i diskriminirati manjinske grupe (Sachdev i Bourhis, 1991). No, situaciju u Vukovaru komplicira i činjenica da su Hrvati u prosjeku u većoj mjeri od Srba bili izloženi traumatskim iskustvima tijekom rata (Čorkalo Biruški i Ajduković, 2009), pa smatraju da imaju i dodatno opravdanje za negativan odnos prema Srbima i diskriminaciju. Osim toga, istraživanja sustavno potvrđuju da su traumatizirane osobe manje spremne na ponovnu uspostavu pozitivnih međugrupnih odnosa nakon sukoba (npr. Čorkalo Biruški, Ajduković i Löw Stanić, u pripremi; Hewstone i sur., 2004; Staub, Pearlman i Gubin, 2005).

S obzirom na to da su Hrvati u Vukovaru skloniji diskriminaciji, ne iznenađuje činjenica da Srbi u Vukovaru češće doživljavaju diskriminaciju u različitim područjima društvenog i ekonomskog života te da je vide kao jednu od glavnih prepreka uspostavi boljih odnosa među grupama (Čorkalo Biruški i Ajduković, 2009). Stoga bismo mogli očekivati da će kod Srba biti puno izraženija realna prijetnja nego kod Hrvata (premda i Hrvati smatraju svoje ekonomske teškoće značajnim preprekama pomirenju). Kada je riječ o kulturalnim razlikama među grupama, Hrvati ih smatraju nešto većom preprekom uspostavi boljih

---

⁶*Socijalna rekonstrukcija zajednice nakon sukoba* je proces kojim se socijalno funkcioniranje zajednice – interpersonalni i međugrupni odnosi u zajednici – podižu na normalnu razinu, ili barem višu u odnosu na trenutno stanje (nakon sukoba), a postepeno dovodi do stabilnog funkcioniranja zajednice (Ajduković, 2003).

međugrupnih odnosa u zajednici nego Srbi (Čorkalo Biruški i Ajduković, 2009), stoga možemo očekivati da je percepcija simboličke prijetnje u Vukovaru, premda prisutna kod obje grupe, vjerojatno nešto izraženija kod Hrvata.

Ipak, valja naglasiti da je potencijalna realna prijetnja (Srbima), barem kada je riječ o radu i zapošljavanju, na pravnoj razini ograničena postojećim zakonom o radu, koji zabranjuje diskriminaciju na temelju (između ostaloga) etničke pripadnosti, jezika i vjere (*Narodne novine*, 149/09). S druge strane, potencijalna simbolička prijetnja (Hrvatima) nije ograničena zakonom, štoviše, vjerojatno njenu percepciju postojeći zakon i potencira. Naime, Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina (*Narodne novine*, 51/2000) te Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina (*Narodne novine*, 152/02.), prema kojima pripadnici manjina imaju mogućnost obrazovanja na materinskom jeziku izborom različitih modela manjinskog školovanja, štite prava manjina. Moguće je da Srbi zbog ovih razloga osjećaju općenito manju potrebu reagirati na prijetnju, dok Hrvati mogu osjetiti da su u području školovanja njihovi interesi (želja za asimilacijom) u zakonskom pogledu manje zaštićeni, te mogu snažnije reagirati na (simboličku) prijetnju. U skladu s time, 2013. godine su se u Vukovaru javile snažne reakcije Hrvata na postavljanje ploča s dvojezičnim natpisima (na hrvatskom jeziku i latinici te srpskom jeziku i ćirilici), u obliku uništavanja ploča, napada na policijske službenike, prosvjeda na ulicama i govora mržnje u javnosti (Patković i Fischer, 2013; „Prosvjednici čekićima razbili ploče s dvojezičnim natpisom“, 2013; „Skinute tri dvojezične ploče u Vukovaru“, 2013). Također, potrebno je napomenuti da je, s obzirom na niži relativni grupni status Srba u Vukovaru, veliki nerazmjer u moći među grupama te prethodnu ratnu traumatizaciju Hrvata, pitanje koliko se Srbi usude reagirati na doživljenu prijetnju zbog straha kako bi im Hrvati mogli na to još snažnije uzvratiti.

Zaključno, možemo reći da grad Vukovar svojim obilježjima predstavlja prikladan kontekst za istraživanje percepcije međugrupne prijetnje. S obzirom na rezultate dosadašnjih istraživanja u Vukovaru, čini se da je situacija međugrupnih odnosa u tom gradu vrlo kompleksna, te je vrijedno provjeriti kako model međugrupne prijetnje funkcionira u tom kontekstu.

METODOLOŠKI PRISTUPI ISTRAŽIVANJU MEĐUGRUPNE PRIJETNJE

U ovom poglavlju dat ćemo pregled različitih metodoloških pristupa u istraživanju međugrupne prijetnje kako je konceptualiziraju Stephan i Renfro (2002), u *revidiranoj* verziji teorije međugrupne prijetnje. Dakle, prikazat ćemo različite postupke, metode i instrumente za ispitivanje percepcije *realne prijetnje* i percepcije *simboličke prijetnje*. Također, bit će opisani instrumenti za ispitivanje *prethodnica i posljedica* međugrupne prijetnje koje će biti uključene u ovo doktorsko istraživanje. Premda u svojoj novoj konceptualizaciji međugrupne prijetnje autori razlikuju prijetnje usmjerene prema grupi i prijetnje usmjerene prema pojedincu, kako će se ovo doktorsko istraživanje baviti samo *prijetnjama usmjerenima prema grupi*, u ovom pregledu ćemo se usmjeriti samo na tu vrstu prijetnji.

Eksperimentalna istraživanja međugrupne prijetnje

Eksperimentalne studije međugrupne prijetnje posebno su važne kako bi se mogao potvrditi pretpostavljeni *uzročno-posljedični odnos* varijabli u modelu prijetnje, a ispituju hoće li induciranje percepcije prijetnje od vanjske grupe stvoriti ili pojačati negativne stavove prema toj grupi. U eksperimentalnim studijama se percepcijom prijetnje najčešće manipuliralo tako da se sudionicima zadao određeni *podražaj prijetjećeg sadržaja* vezan uz vanjsku grupu. Primjer tipične eksperimentalne istraživačke paradigme je ona Stephana i suradnika (2005), u kojoj je sudionicima dana *kopija izmišljenog novinskog članka* te im je rečeno da pročitaju članak i odgovore na nekoliko pitanja u vezi teme o kojoj se u članku govori. Također, rečeno im je da se istražuje stav prema nekoliko tema, obrađenih u više članaka, međutim da se svaki dan ispituje stav prema drugoj temi te će danas oni čitati o temi vezanoj uz jednu vanjsku grupu. U svrhu manipulacije osmišljeno je četiri verzije izmišljenih novinskih članaka koji su opisivali predloženi plan da se dozvoli različitim vanjskim grupama da se usele u njihovu državu, kako bi izbjegli građanski rat u svojoj zemlji (primjerice, rat u Ruandi). U verziji A je vanjska grupa bila predstavljena kao izvor realne prijetnje, kroz opis kako će pripadnici vanjske grupe nakon doseljavanja trebati nove poslove te da vlada neće moći pokriti sve troškove takve imigracije, što bi moglo za posljedicu imati povećanje poreza. Također, navedeno je da je velik broj imigranata bio izložen različitim virusnim oboljenjima (poput AIDS-a, hepatitisa i ebole) te da su, zbog izloženosti ratnim događajima kod kuće, skloniji agresivnom ponašanju. U verziji B je vanjska grupa bila predstavljena kao izvor simboličke prijetnje: rečeno je da su vrijednosti i vjerovanja vanjske grupe vrlo različita od vrijednosti i

vjerovanja grupe kojoj pripada sudionik, osobito po pitanju demokracije i radne etike. Uz to, pripadnici vanjske grupe štiju razne plemenske bogove te su nepovjerljivi prema znanosti i tehnologiji. U verziji C je opis vanjske grupe bio kombinacija verzije A i B (i realna i simbolička prijetnja), dok je D verzija napisana tako da nema nikakvih informacija o vanjskoj grupi, osim objektivnih povijesnih činjenica o građanskom ratu i želji za imigracijom (kontrolna situacija). Utvrđeno je da je ovakva eksperimentalna paradigma vrlo učinkovita u izazivanju percepcije prijetnje te je korištena u brojnim drugim istraživanjima (npr. Esses, Jackson, Nolan i Armstrong, 1999; Florack, Piontkowski, Rohmann, Balzer i Perzig, 2003).

Druga česta eksperimentalna manipulacija percepcijom prijetnje uključuje *čitanje izvještaja o izmišljenim socio-ekonomskim istraživanjima posljedica imigracije*. U jednom takvom tipičnom istraživanju (Falomir-Pichastor i sur., 2004), u kojem se pokušala inducirati realna prijetnja, sudionicima je rečeno da je socio-ekonomska studija utvrdila postojanje povezanosti između proporcije imigranata i stope nezaposlenosti domaćeg stanovništva. U situaciji izazivanja niske razine prijetnje, sudionicima je rečeno da je veća proporcija imigranata povezana s nižom nezaposlenosti većinskog stanovništva, kao posljedicom porasta domaće proizvodnje i otvaranja sve većeg broja radnih mjesta. U situaciji izazivanja visoke prijetnje, sudionicima je rečeno da je veća proporcija imigranata povezana s višom nezaposlenosti većinskog stanovništva, jer im imigranti oduzimaju poslove.

Ostale eksperimentalne paradigme induciranja *realne* prijetnje uključuju: zamišljanje scenarija u kojem se na studentskom zadatku natjecateljskog tipa radi u paru, a protivnički par je sastavljen od studenata pripadnika vanjske grupe (Maddux i sur., 2008), davanje informacije da će proširivanje Europske unije donijeti brojne rizike i nepovoljne promjene za njene stanovnike (Ullrich, Christ i Schlüter, 2006), prikazivanje snimki terorističkog napada (Davis i Stephan, 2011), igranje video igre protiv pripadnika manjinske grupe (Davis i Stephan, 2011), gledanje fotografije predsjedničkog kandidata različitih stranaka (Morrison, Fast i Ybarra, 2009), čitanje izmišljenog novinskog članka o tome da susjedno sveučilište ima puno veće šanse na tržištu rada (Morrison i sur., 2009), ispunjavanje upitnika negativnih stavova vezanih uz realnu prijetnju od vanjskih grupa (Morrison i Ybarra, 2008), davanje lažnih informacija o proporciji glasača za određenu stranku koja se zalaže za ekstremna stajališta (Corneille i sur., 2001).

Ostale eksperimentalne paradigme induciranja *simboličke* prijetnje uključuju: strano porijeklo eksperimentatora, koje se prepoznaje u njegovom govoru te njegovo iskazivanje negativnog stava prema kulturi većinskog stanovništva (npr. Vaes i Wicklund, 2002) i čitanje

modificiranih članaka u kojima predsjednički kandidat nakon hipotetskog nepovoljnog rezultata vlastite stranke na izborima izražava bojazan da će druga stranka pokušati ostvariti svoja ekstremistička nastojanja (Morrison i Ybarra, 2009).

Ograničenja eksperimentalnog pristupa istraživanju međugrupne prijetnje proizlaze iz općenitih ograničenja metode eksperimenta, a to su niska razina vanjske valjanosti i nemogućnost generalizacije na stvarne životne uvjete. Iako su se opisane eksperimentalne paradigme pokazale uspješnima u izazivanju doživljaja prijetnje, upitno je koliko je tako izazvan doživljaj snažan, a još više koliko se percipira realističnim (stvarno ugrožavajućim), te u kojoj mjeri utječe na međugrupne stavove. U meta-analizi Riek i suradnika (2006) utvrđena je znatno manja prosječna povezanost realne prijetnje i negativnih stavova u eksperimentalnim istraživanjima nego u korelacijskim istraživanjima (.14 nasuprot .43). Takav nalaz sugerira da je izazivanje percepcije realne prijetnje manipulacijom u eksperimentalnim uvjetima relativno teško postići, odnosno da tako izazvana realna prijetnja ima relativno slab efekt na međugrupne stavove. Međutim, u istoj meta-analizi nije utvrđena razlika između eksperimentalnih i korelacijskih istraživanja u veličini povezanosti simboličke prijetnje i negativnih stavova (.52 nasuprot .45). Čini se da eksperimentalna manipulacija može bolje izazvati simboličku (nego realnu) prijetnju, te da eksperimentalno izazvana simbolička prijetnja ipak ima relativno snažan efekt na stavove.

U području međugrupne prijetnje proveden je i određen broj *prirodnih eksperimenata*, čiji je broj znatno porastao nakon napada na World Trade Center 2001. godine. Sudionici su ispitani nakon stvarnih nepredviđenih događaja, za koje se pretpostavilo da su izazvali visoki stupanj prijetnje, a ponekad i prije takvih događaja (bez znanja da će zapravo biti riječ o prirodnom eksperimentu). Primjer jednog takvog istraživanja je studija Moskalenko, McCauleya i Rozina (2006), u kojoj je na američkim građanima primijenjen upitnik nacionalne identifikacije 6 mjeseci prije, 4 dana poslije i 18 mjeseci nakon napada na WTC. Slično istraživanje proveli su Huddy, Feldman, Capelos i Provost (2002), u kojem su ispitali percepciju prijetnje i neke međugrupne stavove mjesec dana nakon terorističkog napada.

Korelacijska istraživanja međugrupne prijetnje

Iako je određen broj istraživanja percepcije međugrupne prijetnje proveden uporabom eksperimentalne metodologije, ipak je većina istraživanja u ovom području korelacijskog tipa.

U narednom odjeljku bit će prikazani različiti instrumenti koji se koriste u korelacijskim istraživanjima percepcije prijetnje, kao i različite metode uzorkovanja sudionika.

Instrumenti kojima se ispituje percepcija međugrupne prijetnje

U korelacijskim istraživanjima međugrupne prijetnje koristi se dvije vrste mjera: izravne i neizravne. *Izravne mjere* prijetnje puno su češće i tipično ispituju stupanj slaganja s određenim tvrdnjama o percepciji da vanjska grupa na različite načine ugrožava dobrobit vlastite grupe. *Neizravne mjere* prijetnje odnose se na procjenu nekih demografskih ili socio-ekonomskih karakteristika određene zajednice ili regije te se koriste kao indikatori percepcije prijetnje na grupnoj, a ne individualnoj razini.

Izravne mjere

Izravna mjera koja se danas najčešće upotrebljava u ispitivanju međugrupne prijetnje je instrument koji su razvili Stephan i suradnici (2002). Originalno je namijenjen ispitivanju percepcije prijetnje od crnaca u SAD-u i dio je šireg upitnika s nekoliko skala koji se naziva *Upitnik međurasne prijetnje* (engl. *Interracial Threat Questionnaire*)⁷. Instrument se sastoji od dvije (sup)skale: skale realne međugrupne prijetnje i skale simboličke međugrupne prijetnje. Svaka skala sastoji se od dvanaest čestica, a sudionici daju svoj odgovor na ljestvici od 1 (uopće se ne slažem) do 10 (u potpunosti se slažem). Primjer čestice na skali realne prijetnje je „Crnci dominiraju američkom politikom više nego što bi trebali.“, a na skali simboličke prijetnje „Bijelci i crnci imaju jako različite vrijednosti.“. Iako se ovaj instrument upotrebljava u većini istraživanja međugrupne prijetnje, on je u pravilu uvijek *prilagođen za pojedini kontekst* u kojem se istraživanje provodi, pa je zapravo riječ o različitim instrumentima, koji nemaju potpuno jednaku formulaciju čestica, a često se razlikuju i prema broju čestica i formatu odgovora. Tako broj čestica može varirati od 4 do 12 za realnu prijetnju te od 3 do 12 za simboličku prijetnju, a broj stupnjeva na ljestvici odgovora (u oba slučaja) od 5 do 10.

Obje skale u istraživanjima pokazuju dobre metrijske karakteristike, iako je skala simboličke prijetnje nešto metrijski nestabilnija. Unutarnja pouzdanost skale realne prijetnje kreće se od 0.75 do 0.95, a skale simboličke prijetnje od 0.54 do 0.89 (Curseu i sur., 2007;

---

⁷ Upitnik je konstruiran u trenutku kada su Stephan i Stephan objavili prvu verziju svoje teorije, Integriranu teoriju prijetnje (2000), koja je sadržavala i negativne stereotipe i međugrupnu tjeskobu. Stoga je i Upitnik međurasne prijetnje sadržavao skale koje su mjerile te konstrukte.

Falomir-Pichastor i sur., 2004; Laher, 2008; Rohmann, Florack i Piontkowski, 2006; Spencer-Rodgers i McGovern, 2002; Tausch i sur., 2007; Tausch i sur., 2009; Tausch i sur., 2007; Velasco Gonzalez, Verkuyten, Weesie i Poppe, 2008). Obje skale u većini istraživanja jasno pokazuju jednofaktorsku strukturu, premda u nekim slučajevima skala simboličke prijetnje daje dva faktora: 1) prijetnja kao odraz percepcije razlika u vjerovanjima i vrijednostima i 2) prijetnja kao odraz percepcije razlika u kulturi (npr. Stephan i sur., 1999).

Neke mjere polaze od *nešto drugačije definicije* konstrukta prijetnje. Tako se za mjerenje realne prijetnje ponekad koristi *Skala percipiranog natjecanja za ekonomske resurse* (engl. *Perceived Economic Competition Scale*) (Esses, Jackson i Armstrong, 1998). Ta mjera realnu prijetnju definira vrlo specifično, polazeći od pretpostavke da je ona zapravo odraz percepcije „nulte sume“ u ekonomskom natjecanju među grupama. Drugim riječima, da ekonomski dobitak jedne grupe nužno znači i ekonomski gubitak druge grupe, i obrnuto. Tipičan primjer čestice iz te skale je „Više dobrih poslova za imigrante znači manje dobrih poslova za naše građane.“ i „Kada imigranti ostvaruju ekonomske dobitke, ljudi koji već žive ovdje ekonomski gube.“. Nadalje, neke mjere *ne razdvajaju realnu i simboličku prijetnju*, već koriste zajedničku skalu u kojoj se neke čestice sadržajno više odnose na realnu, a neke na simboličku prijetnju. Jedna takva mjera je *Skala percepcije kombinirane ekonomsko-kulturalne prijetnje* (engl. *Combined Economic-cultural Threat Perception Scale*) (Watts, 1996). Tipičan primjer čestica iz te skale je „Radnici imigranti opteretili bi već prezasićeno tržište radne snage“ ili „Postoji opasnost da radnici imigranti unište našu kulturu i tradiciju“. Nadalje, postoje instrumenti koji su konstruirani tako da razlikuju *globalnu mjeru prijetnje* i *specifičnu mjeru prijetnje*. Primjer takve skale je ona Cottrell i Neubergera (2005), u kojoj se sudionike prvo traži da procjene u kojoj mjeri određena grupa općenito predstavlja prijetnju njihovoj grupi, a nakon toga da procijene u kojoj mjeri ona predstavlja prijetnju nekom specifičnom aspektu života njihove grupe (zapošljavanje, osobna prava i slobode, socijalno funkcioniranje i sl.). Usprkos donekle drugačijem sadržaju u odnosu na Upitnik međurasne prijetnje, opisane skale također pokazuju vrlo dobre metrijske karakteristike.

Od ostalih instrumenata za ispitivanje prijetnje, koriste se i mjere koje se sastoje od *samo jedne (do najviše tri) čestice*. Takve mjere korištene su uglavnom u velikim studijama u kojima su podaci preuzeti iz različitih međunarodnih projekata, primjerice Europskog socijalnog istraživanja (*European Social Survey – ESS*). Kada mjere uključuju tako mali broj čestica, tada su čestice formulirane vrlo izravno, tako da prvi dio tvrdnje najčešće u sebi sadrži riječ „prijetnja“ ili „ugrožavanje“, a drugi dio objekt prijetnje. Također, takve čestice su

redovito vrlo općenitog sadržaja, kako bi što šire zahvatile sadržaj konstrukta prijetnje. Primjer takve čestice je „Stranci koji žive u našoj zemlji prijete našoj kulturi.“ (Pettigrew i sur., 2010; Wagner, Christ i Pettigrew, 2008), „Stranci koji žive u našoj zemlji ugrožavaju našu socijalnu sigurnost.“ (Schlueter, Schmidt i Wagner, 2008; Semyonov i sur., 2004) ili „Religijske prakse pripadnika manjinskih grupa prijete našem načinu života“ (McLaren, 2002). Prednost ovakvih mjera je u njihovoj ekonomičnosti, što je osobito bitno za spomenuta velika socijalna istraživanja, koja ispituju široki raspon konstrukata te je stoga nužno da se svaki od njih zahvati sa što manjim brojem čestica. Međutim, nedostatak tih mjera je u njihovim nešto slabijim metrijskim karakteristikama, što se prvenstveno odnosi na nižu pouzdanost tipa unutarnje konzistencije.

Osim prema sadržaju, mjere prijetnje razlikuju se i prema *obliku*. Iako je najčešći oblik čestica onaj standardni, format tvrdnji, ponekad se u istraživanjima koristi i format *bipolarne ljestvice*. Primjeri takvih čestica su: „proširenje Europske unije će narušiti njene temeljne vrijednosti“ (negativan pol) i „proširenje Europske unije će ojačati njene temeljne vrijednosti“ (pozitivan pol) (Pereira, Vala i Leyens, 2009) ili „doseljenici će uzeti poslove našim ljudima“ (negativan) i „doseljenici će pomoći u otvaranju novih poslova“ (pozitivan) (Pereira, Vala i Costa-Lopes, 2010). Prednost takvih drugačijih formata je njihova vizualna jednostavnost i, samim time, prikladnost za sudionike nižeg stupnja obrazovanja te vrlo mlade ili vrlo stare sudionike.

Razvijeni su i drugi, grafički vrlo pregledni i jednostavni formati čestica. Primjerice, za mjerenje simboličke prijetnje u Sjevernoj Irskoj, Schmid i suradnici (2008) osmislili su skalu visoke pouzdanosti koja ispituje koliko neke *specifične simbole* grupnog identiteta sudionici percipiraju prijetećima (npr. britanska Union Jack zastava).

Potreba za konstrukcijom skale međugrupne prijetnje u hrvatskom (vukovarskom) kontekstu

Potreba za konstrukcijom instrumenta za ispitivanje međugrupne prijetnje u hrvatskom kontekstu proizlazi prvenstveno iz nedostataka postojećih instrumenata. Jedan od glavnih nedostataka je njihova izrazita *kontekstualna specifičnost*: namijenjeni su (i konstruirani) za ispitivanje međurasnih odnosa u SAD-u (npr. Upitnik međurasne prijetnje) ili za mjerenje ekonomske prijetnje od imigranata u pojedinoj državi (npr. Skala percipiranog natjecanja za ekonomske resurse). Stoga je pitanje mogu li se na jednak način primijeniti na različite zemlje, različite grupe i drugačije društvene kontekste. Drugi veliki nedostatak postojećih instrumenata je što su konstruirani i validirani *na studentima* (najčešće studentima

psihologije), pa je upitna njihova primjenjivost na pripadnike opće populacije. Da je postojeće instrumente potrebno prilagoditi za specifični društveni kontekst pojedinog istraživanja pokazuje i činjenica da je Upitnik međurasne prijetnje u većini kasnijih studija bio u znatnoj mjeri izmijenjen i prilagođen za pojedini društveni kontekst (npr. Sjeverna Irska, Izrael), i da se u pravilu rijetko kada koristio u originalnom obliku.

Društveni kontekst Vukovara vrlo je specifičan. Prvo, riječ je o *zajednici nakon sukoba*, u kojoj su ratne traume obilježile život njenih građana i gdje je iznimno važan grupni status žrtve ili počinitelja zločina tijekom rata. Visok stupanj traumatizacije i izražen identitet žrtve/počinitelja uvelike određuje međuetničke odnose u tom gradu. Drugo važno obilježje odnosa između Hrvata i Srba u Vukovaru su *velike statusne nejednakosti* – Srbi su brojčana, ali i statusna manjina. Niži status Srba ponajprije je posljedica pripisivanja odgovornosti i krivnje Srbima za ratna zlodjela, te diskriminacije Srba u različitim područjima života. Također, specifičnost vukovarskog konteksta je i u tome što dvije etničke grupe imaju dugu povijest života u *istoj zajednici i prije sukoba*. Naposljetku, važna specifičnost, za koju pretpostavljamo da oblikuje sadržaj simboličke prijetnje u Vukovaru je uloga *različitog ali vrlo sličnog jezika, te latiničnog i ćirilichnog pisma* Hrvata i Srba te općenito pitanje *odvojenog školovanja* djece. Iz svega navedenog, jasno je da postoji potreba za razvojem nove, kontekstualno specifične skale percepcije međugrupne prijetnje u Vukovaru.

Neizravne mjere

Istraživanja međugrupne prijetnje podjednako zanimaju psihologe i sociologe. Iako je koncept teorijski slično definiran u oba područja društvenih znanosti, pristupi njegovom istraživanju se značajno razlikuju, što je posljedica drugačijeg pogleda na *razinu mjerenja*. Dok se psiholozi fokusiraju na percepciju prijetnje na razini pojedinca, sociološka istraživanja percipiranu prijetnju vide kao *grupnu varijablu*. Takvo obilježje grupe je nastalo zbog različitih demografskih ili socio-ekonomskih karakteristika određene zajednice ili regije u kojoj ta grupa živi. Prema tome, sociolozi koriste različite demografske i socio-ekonomske pokazatelje kao indikatore stupnja međugrupne prijetnje, a njihovu upotrebu temelje na istraživanjima u kojima je utvrđeno da uz prisutnost tih indikatora u vlastitoj zajednici pojedinac osjeća prijetnju od druge grupe. Najčešća korištena neizravna mjera je *postotak ili proporcija pripadnika vanjske grupe* u nekom području (regiji, državi, gradu, kvartu...) koji se povezuje s negativnim međugrupnim stavovima stanovništva u tom području (npr.

Escandell i Ceobanu, 2009; Quillian, 1995; Wagner, Christ, Pettigrew, Stellmacher i Wolf, 2006). Druga vrsta neizravne mjere odnosi se na trenutne *ekonomske pokazatelje* u nekom području. Najčešće se uzima bruto domaći proizvod (BDP) (npr. Quillian, 1995) ili stopa nezaposlenosti (npr. Escandell i Ceobanu, 2009). Indirektne mjere dobivaju se iz arhivskih (sekundarnih) podataka, primjerice, putem izvještaja zavoda za statistiku.

Iako ovakve mjere omogućavaju analizu varijabli na razini grupe koje nisu jednostavni agregat individualnih rezultata, njihov nedostatak je vrlo jasan: pitanje je zahvaćaju li one uopće sami konstrukt percipirane prijetnje. Naime, proporcija imigranata mogla bi se u modelu prijetnje postaviti kao prediktor prijetnje, a ne kao sama prijetnja. Općenito, opravdanost korištenja indirektnih mjera kao indikatora prijetnje u posljednje vrijeme nalazi na brojne kritike. Te kritike proizlaze iz rezultata nekoliko novijih istraživanja u kojima je utvrđeno da porast u stvarnoj proporciji pripadnika manjinskih grupa znači i veći stupanj kontakta s njima, što posljedično može dovesti do poboljšanja, a ne pogoršanja međugrupnih stavova (Wagner, van Dick, Pettigrew i Christ, 2003), te spomenute studije Semyonova i suradnika (2004) koja pokazuje da je za doživljaj međugrupne prijetnje ključna percipirana, a ne stvarna proporcija imigranata u određenom području.

Instrumenti kojima se ispituju prethodnice i posljedice prijetnje

U ovom odjeljku dat ćemo pregled instrumenata za ispitivanje prethodnica i posljedica prijetnji koje su relevantne za ovo doktorsko istraživanje: pozitivni međugrupni kontakt, grupna identifikacija te pokazatelji negativne međugrupne orijentacije.

Međugrupni kontakt

U području istraživanja međugrupne prijetnje, korištene su pretežno mjere *kvantitete* pozitivnog kontakta među grupama. Tipične mjere kvantitete kontakta sastoje se od nekoliko čestica koje ispituju *čestinu* kontakta, dakle, koliko često sudionici imaju kontakt s pripadnicima vanjske grupe u različitim situacijama / kontekstima (Curseu i sur., 2007; Tausch i sur., 2007; Tausch i sur., 2007; Velasco Gonzalez i sur., 2008). Pri tome je najčešće riječ o kontaktu *na poslu / u školi* i kontaktu *u privatnim odnosima* (tijekom društvenih događanja, sportskih aktivnosti, lokalnih sastanaka, u susjedstvu, pri usputnom čavrljanju i sl.). Odgovori se daju na ljestvici najčešće od 1 (nikad) do 5 (vrlo često). Druga vrsta kvantitativnih mjera ispituje *količinu* kontakata, odnosno broj poznanika i prijatelja iz vanjske

grupe. Tipične čestice glase: „Koliko tvojih prijatelja i dobrih poznanika su imigranti?“ (Pettigrew i sur., 2010; Wagner i sur., 2008). Sudionici najčešće odgovaraju na skali od 1 (niti jedan) do 4 (puno). Obje vrste kvantitativnih mjera pokazuju zadovoljavajuću pouzdanost, stoga ne postoji generalna preporuka za odabir jedne od njih. Izbor ovisi o individualnim preferencijama istraživača.

Mjere *kvalitete* međugrupnog kontakta u istraživanjima međugrupne prijetnje su vrlo rijetko korištene. Primjeri takvih mjera su čestice koje ispituju je li dosadašnji kontakt s pripadnicima vanjske grupe sudioniku bio pretežno pozitivan ili pretežno negativan (Tausch i sur., 2007; Tausch i sur., 2009; Tausch i sur., 2007). Pri tome se koriste različiti atributi, poput ugodan / neugodan, prirodan / umjetan, suradnički / natjecateljski, prijateljski / neprijateljski i sl. (Vezzali i sur., 2010), a sama čestica ima oblik bipolarnu ljestvicu od 5 ili 7 stupnjeva. Iako se rijetko koriste u istraživanjima prijetnje, takve su mjere uobičajene u istraživanjima drugih aspekata međugrupnih odnosa (npr. Voci i Hewstone, 2003).

Kada je riječ o drugim domenama istraživanja međugrupnih odnosa, valja spomenuti još neke korištene mjere, koje mogu biti upotrijebljene u budućim istraživanjima međugrupne prijetnje. Primjerice, mjera Islama i Hewstona (1993) traži od sudionika da razmisle o najbližem poznaniku pripadniku druge grupe i da procijene koliko je kontakt s tim poznanikom percipiran jednakim, dobrovoljnim, bliskim, ugodnim i suradljivim. Specifičnost ove mjere je da se izravno vodi Allportovim uvjetima za ostvarivanje pozitivnog kontakta. Drugi primjer je mjera kontakta u susjedstvu – od slabog (npr. pozdravljanje susjeda koji žive u istoj ulici) do snažnog kontakta (posjećivanje u kućama) (Hewstone, Tausch, Hughes i Cairns, 2008). Također, nerijetko se koristi i čestica „Koliko se često posjećujete s prijateljima iz druge grupe u kućama?“ (Hewstone, Cairns, Voci, Hamberger i Niens, 2006), čiji je sadržaj, iako naizgled kvantitativan, zapravo pokazatelj bliskosti prijateljskog kontakta, te je stoga ona više mjera kvalitete, nego kvantitete kontakta.

Ponekad se mjere kvantitete i kvalitete kontakta kombiniraju, kako bi se dobila *zajednička mjera* (npr. Voci i Hewstone, 2003). Jedan od takvih postupaka razvili su Brown, Maras, Masser, Vivian i Hewstone (2001). Postupak se sastoji od množenja (multiplikacije) rezultata na dvije mjere. Preciznije, prvo se vrijednosti kvantitete kontakta rekodiraju, tako da je 0 = nema kontakta, a 4 = najviša razina kontakta. Nakon toga se i vrijednosti kvalitete također rekodiraju, tako da -2 označava negativan kontakt, a + 2 pozitivan kontakt. U zadnjem se koraku rezultat na dvije mjere pomnoži. Takav postupak dopušta da se istovremeno uzmu u obzir oba aspekta kontakta, što je vrlo bitno jer često kvantiteta i

kvaliteta kontakta gledani odvojeno nisu dovoljni da bi se pozitivni učinak kontakta ostvario – potrebna je optimalna kombinacija obje mjere (Allport, 1954).

Jedna od kritika svih mjera kontakta koje se koriste u istraživanjima međugrupne prijetnje mogla bi biti njihova podložnost *subjektivnosti* jer se sve temelje na *samoiskazu*. Međutim, u meta-analizi Pettigrewa i Tropp (2006), utvrđeno je da objektivne mjere kontakta (opažanje) i mjere samoiskaza o kontaktu pokazuju vrlo slične rezultate – sličnu povezanost s međugrupnim stavovima, što je snažan argument u obranu korištenja ovakvih mjera.

Grupna identifikacija

Za ispitivanje grupne identifikacije u istraživanjima međugrupne prijetnje najčešće se primjenjuju dvije mjere. Prva je *Skala socijalnog identiteta* preuzeta i prilagođena iz upitnika Browna, Condora, Mathewsa, Wadea i Williamsa (1986), koja se sastoji od 5 čestica, a sudionici daju odgovore na ljestvici od 1 (izrazito se ne slažem) do 7 (izrazito se slažem). Primjer čestice je „Identificiram se sa svojom religijskom zajednicom.“. Skala pokazuje zadovoljavajuću pouzdanost (0.70 – 0.92) (Curseu i sur., 2007; Tausch i sur., 2007). Druga je mjera supskala identiteta i članstva iz *Skale kolektivnog samopoštovanja* (engl. *Collective Self-esteem Scale*) Luhtanen i Crocker (1992). Sudionici daju odgovore na ljestvici od 1 (izrazito se ne slažem) do 7 (izrazito se slažem). Primjer čestice je „Pripadnost mojoj grupi je važan dio slike koju imam o sebi.“. Skala također pokazuje zadovoljavajuću pouzdanost (0.64 – 0.89) (Bizman i Yinon, 2001; Velasco Gonzalez i sur., 2008).

U istraživanjima prijetnje često se snaga grupne identifikacije tretira kao dihotomna varijabla, pa se razlikuju visoko-identificirani i nisko-identificirani sudionici (npr. Branscombe i Wann, 1995; Tausch i sur., 2007). Iako dihotomna varijabla može dati okvirnu smjernicu koliko je osobi njena grupa važna i koliko je osoba vezana uz grupu, ovakvo pojednostavljivanje snage identifikacije valja uzimati s oprezom jer socijalni identitet nije statična varijabla i njegova snaga se može mijenjati kroz različite kontekste i kroz vrijeme (Cairns, 1982).

Posljedice percipirane međugrupne prijetnje

U istraživanjima međugrupne prijetnje korištene su pretežno mjere kognitivnih i afektivnih posljedica percipirane prijetnje, dok su bihevioralne mjere korištene nešto rjeđe. Izbor različitih mjera prvenstveno ovisi o istraživačkim ciljevima.

Od kognitivnih mjera, najčešće se koriste *skale stereotipa* prema drugoj grupi. Tipična skala sastoji se od 12 atributa, polovica pozitivnih, polovica negativnih (npr. marljivi, neinteligentni, agresivni, ambiciozni) te sudionici moraju označiti u kolikom postotku pripadnici vanjske grupe posjeduju tu osobinu (Stephan i Stephan, 1993). Uz to, sudionici trebaju rangirati i valenciju atributa (stupanj poželjnosti atributa), a ukupan rezultat je umnožak izraženosti osobine i njene valencije. Ostale kognitivne mjere koje se primjenjuju su različite skale i čestice koje ispituju percepciju homogenosti vanjske grupe, doživljaj povećanja međugrupnih različitosti, negativne atribucije ponašanja vanjske grupe, negativnu percepciju namjera vanjske grupe, percepciju negativnih budućih odnosa među grupama i sl. (Stephan i Mealy, 2011).

Od afektivnih mjera najčešće se koristi mjera *unutargrupne pristranosti*, koja se tipično primjenjuje u obliku tzv. *Termometra osjećaja* (engl. *Feeling Thermometer*) (Haddock, Zanna i Esses, 1993). Sudionik mora na dva evaluacijska kontinuumata označiti svoj generalni odnos (osjećaj) prema vlastitoj, odnosno vanjskoj grupi na ljestvici od 0 (hladno) do 100 (toplo) (Tausch i sur., 2009; Tausch i sur., 2007; Velasco Gonzalez i sur., 2008). Ukupni rezultat izražava se kao razlika između rezultata na dva kontinuumata. U meta-analizi Riek i suradnika (2006) utvrđena je nešto manja povezanost prijetnje i unutargrupne pristranosti u odnosu na povezanost prijetnje s drugim mjerama posljedica (.22, nasuprot evaluacije vanjske grupe .46 i predrasuda .56), međutim takav nalaz dobiven je samo za međugrupnu tjeskobu, no ne i za ostale vrste međugrupne prijetnje. Općenito, možemo reći da termometar osjećaja ispituje prvenstveno favoriziranje vlastite grupe, a ne derogaciju vanjske grupe. Ispitivanje unutargrupne pristranosti kroz mjerenje favoriziranja vlastite grupe i općenito se znatno češće koristi u istraživanjima međugrupnih odnosa, nego ispitivanje pristranosti putem mjerenja derogacije vanjske grupe (Hewstone, Rubin i Willis, 2002).

Druga najčešća mjera su različite skale predrasuda, poput *Skale modernog rasizma* (McConahay, 1986) ili *Skale socijalne distance* (Bogardus, 1933). Međutim, u ranije spomenutim studijama, koje uzimaju podatke iz velikih istraživanja (npr. Europskog socijalnog istraživanja) za ispitivanje predrasuda se najčešće koristi samo jedna (do tri) čestice. Primjeri takvih čestica su „Previše stranaca živi u Njemačkoj.“ (Pettigrew i sur., 2010; Wagner i sur., 2008) ili „Bi li Vam smetalo da Vam je šef pripadnik nacionalne manjine?“ (Pettigrew i Meertens, 1995). Ponekad se koriste i različite skale negativnih međugrupnih emocija, poput *Skale opće evaluacije* (engl. *General Evaluation Scale*) (Wright, Aron,

McLaughlin-Volpe i Ropp, 1997), u kojoj sudionici na bipolarnim skalama označavaju u kojoj mjeri osjećaju različite emocije prema pripadnicima vanjske grupe.

Od bihevioralnih mjera najčešće se koriste skale koje ispituju namjeru diskriminacije ili namjeru agresivnog ponašanja prema drugoj grupi te iskustvo počinjene diskriminacije ili iskustvo agresivnog ponašanja prema drugoj grupi. Primjer je mjera *akcijskih tendencija* Mackie i suradnika (2000), koja sadrži sklonost izbjegavanja pripadnika vanjske grupe i agresivno ponašanje prema njima. Primjer čestice je „Nikad ne bih kupio auto od imigranta.“ ili „Imao bih problema sa selidbom u dio grada u kojem živi puno imigranata.“. Jedna od sličnih mjera je i čestica za ispitivanje namjere za agresivnim ponašanjem (Dijker, 1987): „Koliko često ste osjetili želju da verbalno povrijedite pripadnika vanjske grupe?“. U ovu kategoriju ulaze i mjere koje ispituju namjeru diskriminacije kroz suprotstavljanje politikama i programima koji omogućavaju jednaka prava vlastitoj i vanjskoj grupi, primjerice, skale stavova prema imigraciji i multikulturalizmu (Stephan i sur., 2009).

Prigovor svim mjerama posljedica prijetnji jest da se temelje isključivo na samoiskazu, pa su podložne subjektivnosti i najslabije zahvaćaju bihevioralni aspekt posljedica prijetnji. Tek su u dva istraživanja korištene objektivne fiziološke mjere kao indikatori reakcije na prijetnju: u istraživanju Mendes, Blascovicha, Lickela i Hunter (2002) upotrijebljene su kardiovaskularne mjere (krvni tlak i brzina otkucaja srca) kao pokazatelji negativne reakcije na pripadnika vanjske grupe, a u istraživanju Matheson i Cole (2004) upotrijebljena je endokrinološka mjera (razina kortizola) kao pokazatelj negativne reakcije na ugroženi grupni identitet. No, ovakve studije potrebno je replicirati i proširiti.

Uzorkovanje u korelacijskim istraživanjima međugrupne prijetnje

Istraživanja percepcije prijetnje od imigranata provedena su podjednako korištenjem *probabilističkog* i *neprobabilističkog* uzorkovanja. Od probabilističkih uzoraka, najčešće je korišten *stratificirani* (npr. Schmid i sur., 2008), kao i *kombinacija stratificiranog i klusterskog* kod već spomenutih studija koje uzimaju podatke iz velikih socijalnih istraživanja (npr. Semyonov i sur., 2004; Vala, Pereira i Ramos, 2006). Od neprobabilističkih uzoraka najčešće je korištena *metoda snježne grude* (npr. Laher, 2008). U istraživanjima je podjednako često korišteno telefonsko anketiranje (npr. Pettigrew i sur., 2010; Wagner i sur., 2008), kao i individualno anketiranje (npr. Schmid i sur., 2008).

Kao što je ranije navedeno, većina istraživanja međugrupne prijetnje bavila su se odnosom prema imigrantima te se nisu doticala pitanja odnosa dviju grupa koje imaju dugu povijest života u istoj zajednici ili odnosa grupa koje imaju nedavnu povijest sukoba. Rijetka istraživanja koja su se bavila višetničkim zajednicama nakon sukoba provedena su uglavnom na *studentskoj populaciji*, korištenjem *prigodnog uzorka* (Bizman i Yinon, 2001; Tausch i sur., 2007; Tausch i sur., 2007), što predstavlja veliko ograničenje za generalizaciju nalaza takvih istraživanja.

Opći nedostaci korelacijskih istraživanja međugrupne prijetnje

Dosadašnja korelacijska istraživanja međugrupne prijetnje gotovo su se isključivo bavila prijetnjom na makro-razini (npr. na razini država, regija ili širih gradskih područja), što može maskirati stvarne varijacije u percipiranoj prijetnji (Oliver i Mendelberg 2000; Quillian 1995; Wagner i sur., 2006). Stoga bi u budućim istraživanjima trebalo ispitati percepciju prijetnje na mikro-razini, na manjim jedinicama socijalne okoline, poput manjih gradova, kvartova ili susjedstva (Oliver i Mendelberg 2000; Oliver i Wong 2003). Upravo je to kontekst u kojem pojedinci ostvaruju svoje svakodnevne odnose i koji je vjerojatno najprediktivniji za iskustva, percepciju i stavove. Osim toga, potrebno je provesti više istraživanja korištenjem višerazinske metodologije i analiza, gdje će se istovremeno uzimati u obzir varijacije između pojedinaca, ali i varijacije na višim razinama – na razini škola, kvartova, gradova, država itd.

Ograničenja korelacijskih istraživanja međugrupne prijetnje proizlaze i iz općenitih ograničenja korelacijskih nacrti, a to je prvenstveno nemogućnost uzročno-posljedičnog zaključivanja. Međutim, zaključci o kauzalnosti mogu se donositi na temelju longitudinalnih korelacijskih istraživanja - prikupljanjem podataka u više vremenskih točaka. Nažalost, istraživanja međugrupne prijetnje provedena su gotovo isključivo transverzalnim istraživačkim nacrtima. Jedno od rijetkih longitudinalnih istraživanja proveli su Wagner i suradnici (2008) u Njemačkoj u tri točke mjerenja, u ukupnom vremenskom razmaku od dvije godine. Autori su putem telefonskog anketiranja na reprezentativnom uzorku Nijemaca ispitali percepciju prijetnje od imigranata, kao i jačinu identifikacije s vlastitom grupom, kontakt s imigrantima, predrasude i namjeru diskriminacije imigranata. U budućnosti bi svakako bilo dobro provesti veći broj longitudinalnih istraživanja, u svrhu dokazivanja pojedinih kauzalnih odnosa među varijablama iz modela prijetnje.

CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj ovog istraživanja je provjeriti postavke revidirane teorije međugrupne prijetnje (Stephan i Renfro, 2002) na grupama različitog statusa u višetničkoj zajednici nakon sukoba.

Većina dosad provedenih istraživanja postavki teorije međugrupne prijetnje bavila su se odnosom prema imigrantima te su se rijetko doticala pitanja odnosa dviju grupa koje imaju dugu povijest života u istoj zajednici ili odnosa grupa koje imaju nedavnu povijest sukoba (Schmid i sur., 2008). Stoga je potrebno bolje ispitati nedovoljno istražene odnose predviđene teorijom međugrupne prijetnje u višetničkim zajednicama nakon sukoba. Primjer jedne takve zajednice je grad Vukovar, koji je bio višestruko traumatiziran tijekom Domovinskog rata, koji je trajao od 1991. do 1995. godine. Uzevši u obzir prijeratna, ratna i poslijeratna događanja u Vukovaru te trenutne međuetničke odnose u tom gradu (Ajduković i Čorkalo Biruški, 2008a; Ajduković i sur., u pripremi; Čorkalo Biruški i Ajduković, 2009; 2012a), možemo pretpostaviti da Vukovar predstavlja prikladan kontekst za istraživanje percepcije međugrupne prijetnje. S obzirom na rezultate dosadašnjih istraživanja, čini se da je situacija međugrupnih odnosa u tom gradu vrlo kompleksna te će se utvrditi kako model međugrupne prijetnje funkcionira u tom kontekstu.

Rijetka istraživanja međugrupne prijetnje koja su se bavila višetničkim zajednicama nakon sukoba (poput istraživanja provedenih u Sjevernoj Irskoj) provedena su isključivo na studentima (najčešće društveno-humanističkih znanosti) te je još uvijek nepoznato koliko je model prikladan za opću populaciju. Naime, utvrđena je negativna povezanost stupnja obrazovanja i predrasuda (npr. Coenders, 2001; Eisinga i Scheepers, 1989; Schuman i sur., 1997; Vogt, 1997), što je posljedica socijalizacijskog djelovanja obrazovnog sustava u prenošenju liberalnih vrijednosti (Hyman i Wright, 1979), a i viših primanja koja dolaze s višim stupnjem obrazovanja (LeVine i Campbell, 1972; Quillian, 1995; Shavit i Blossfeld, 1993). Osobito su manje skloni predrasudama studenti društveno – humanističkih usmjerenja (Ekehammar i sur., 1987). Stoga, iako dosad provedena istraživanja daju određenu sliku o ulozi percepcije prijetnje, ona imaju nisku vanjsku valjanost te je pitanje mogu li se njihovi rezultati generalizirati. Zato je potrebno provjeriti kako dosad utvrđeni odnosi predviđeni teorijom međugrupne prijetnje funkcioniraju na pripadnicima opće populacije, što će biti ispitano ovim istraživanjem.

Ranija istraživanja međugrupne prijetnje uglavnom su se usmjerila na percepciju prijetnji kod pripadnika većinske grupe, zanemarujući doživljaj manjinskih grupa (Oliver i Wong, 2003). Vrlo su rijetka istraživanja prijetnje na manjinskim grupama, a osobito ona koja

uključuju modele s antecedentima prijetnje (Stephan i sur., 2002). Percepciju prijetnje iznimno je važno istraživati i kod manjinskih grupa jer studije upućuju da one drugačije doživljavaju međugrupne odnose od većinskih grupa, te se vjerojatno različiti modeli međugrupnih stavova razvijeni na većinskim grupama teško mogu na analogni način primijeniti na njih (npr. Jones i sur., 1984; Leach i sur., 2002; Monteith i Spicer, 2000; Sidanius i Pratto, 1999). Premda je teorijom međugrupne prijetnje predviđeno da će pripadnost većini ili manjini na različit način djelovati na percipiranje i reagiranje na prijetnju, empirijske provjere tih pretpostavki nisu dale sasvim konzistentne nalaze te upućuju na moderirajući efekt specifičnog društvenog konteksta u kojem se odvijaju međugrupni odnosi (npr. Stephan i sur., 2002; Tausch i sur., 2009; Tausch i sur., 2007), pa je potrebno provesti dodatna istraživanja. Stoga će ovo istraživanje obuhvatiti i pripadnike većinske etničke grupe u Vukovaru (Hrvate) i pripadnike manjinske etničke grupe u Vukovaru (Srbe).

Dosadašnja istraživanja nisu se puno bavila niti metodama smanjivanja međugrupne prijetnje te je potreban čvršći empirijski pristup u određivanju njihove učinkovitosti, osobito učinkovitosti u stvarnim uvjetima (Riek i sur., 2006). Iako istraživanja upućuju da bi pozitivni međugrupni kontakt mogao biti jedan od najučinkovitijih mehanizama smanjivanja prijetnje, prijetnja kao medijator veze kontakta i međugrupnih stavova nije gotovo uopće ispitivana. Ipak, malobrojna istraživanja upućuju na to da bi realna i simbolička prijetnja mogle posredovati u odnosu međugrupnog kontakta i različitih posljedica percipirane prijetnje, no ona su provedena na studentskim uzorcima (npr. Tausch i sur., 2007). Stoga će ovo istraživanje provjeriti je li intenzitet kontakta s pripadnicima vanjske grupe prediktor percepcije prijetnje, te ispitati posreduje li percepcija prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i različitih posljedica percipirane prijetnje. Nadalje, unatoč tome što su se međugrupna prijateljstva pokazala iznimno važnim poticateljem promjena u međugrupnim odnosima (Pettigrew i Tropp, 2006), dosad još nije provjeravano kako ona djeluju na percepciju realne i simboličke prijetnje. Zato će ovo istraživanje provjeriti i kakva je uloga odnosa između kvalitete kontakta i percepcije prijetnje za osobe koje imaju prijateljstva s pripadnicima druge grupe.

S obzirom na dosadašnje nalaze prema kojima većinske i manjinske grupe različito reagiraju na prijetnju, te prema kojima međugrupni kontakt nejednako djeluje na njihove stavove, ovo istraživanje će detaljnije ispitati moderatorski utjecaj relativnog statusa grupe na vezu kontakta, percepcije prijetnje i njenih različitih posljedica. Također, kako istraživanja razlika u djelovanju kvantitete i kvalitete kontakta pokazuju drugačije obrasce funkcioniranja

ta dva aspekta kontakta kod većinske u odnosu na manjinsku grupu, ovo istraživanje će provjeriti je li moderatorski utjecaj relativnog statusa grupe različit kod onih osoba koje imaju međugrupna prijateljstva.

Konačno, većina dosadašnjih istraživanja usmjerila su se samo na jedan ishod prijetnje, najčešće negativne međugrupne stavove (Riek i sur., 2006). Kako bi se što bolje utvrdilo kako percepcija prijetnje mijenja međugrupne odnose, važno je za pojedine grupe, u pojedinom društvenom kontekstu, ispitati posljedice prijetnje kroz kognitivni, afektivni i bihevioralni aspekt. Stoga će ovo istraživanje obuhvatiti sva tri navedena aspekta posljedica percepcije prijetnje u Vukovaru.

ISTRAŽIVAČKI PROBLEMI

Prvi problem

Utvrđiti *posreduje li* percepcija međugrupne prijetnje u odnosu *intenziteta* kontakta s pripadnicima druge grupe i različitih pokazatelja negativne međugrupne orijentacije, te je li taj odnos (i kako) *moderiran* relativnim (većinsko-manjinskim) statusom grupe.

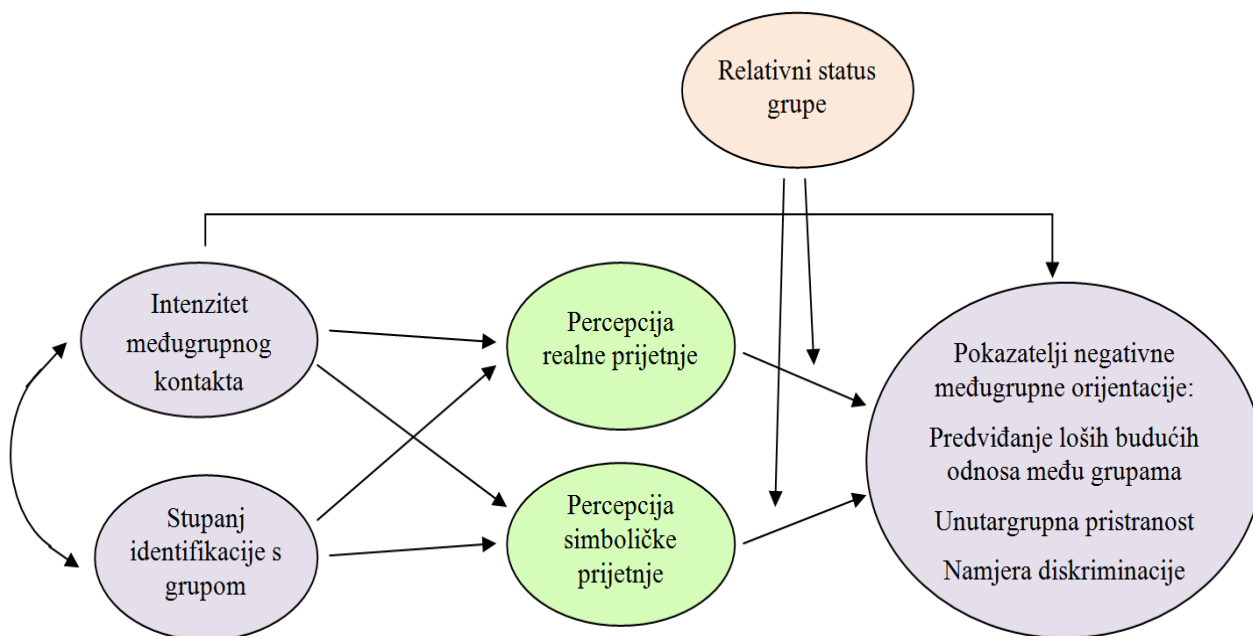
Hipoteza 1: Percepcija realne međugrupne prijetnje i percepcija simboličke međugrupne prijetnje bit će *djelomični* medijatori veze između intenziteta kontakta s pripadnicima druge grupe i različitih pokazatelja negativne međugrupne orijentacije. Viši intenzitet kontakta s pripadnicima druge grupe bit će *izravno* povezan sa predviđanjem boljih budućih odnosa među grupama, manjom unutargrupnom pristranošću i slabijom namjerom diskriminacije druge grupe, te *neizravno* preko povezanosti s nižim stupnjem percipiranih međugrupnih prijetnji.

Hipoteza 2: Viši stupanj identifikacije s grupom će biti povezan sa izraženijom percepcijom međugrupnih prijetnji, pri čemu će ta veza biti snažnija za *simboličku*, nego za realnu prijetnju. Također, stupanj identifikacije će biti *negativno* povezan s intenzitetom međugrupnog kontakta, pri čemu će visoko-identificirani sudionici iskazivati slabiji intenzitet kontakta s pripadnicima vanjske grupe, nego nisko-identificirani sudionici.

Hipoteza 3: Relativni status grupe će moderirati *neizravnu* vezu između intenziteta kontakta s pripadnicima druge grupe i različitih pokazatelja negativne međugrupne orijentacije koja se ostvaruje preko percepcije međugrupnih prijetnji (moderirana medijacija). Taj će se moderatorski utjecaj ostvarivati *samo* putem djelovanja na vezu između percepcije

prijetnji i negativnih međugrupnih orijentacija. Povezanost između percipiranih prijetnji i pokazatelja negativne međugrupne orijentacije bit će snažnija kod pripadnika *većinske* grupe nego kod pripadnika manjinske grupe.

Pretpostavljeni model odnosa prikazan je na slici 3.

Slika 3. Model odnosa predviđen hipotezama u okviru prvog problema

Drugi problem

Utvrđiti posreduje li percepcija međugrupne prijetnje u odnosu *kvalitete* prijateljstva s pripadnicima druge grupe i različitih pokazatelja negativne međugrupne orijentacije *kod onih sudionika koji imaju međugrupna prijateljstva*, te je li taj odnos (i kako) *moderiran* relativnim (većinsko-manjinskim) statusom grupe.

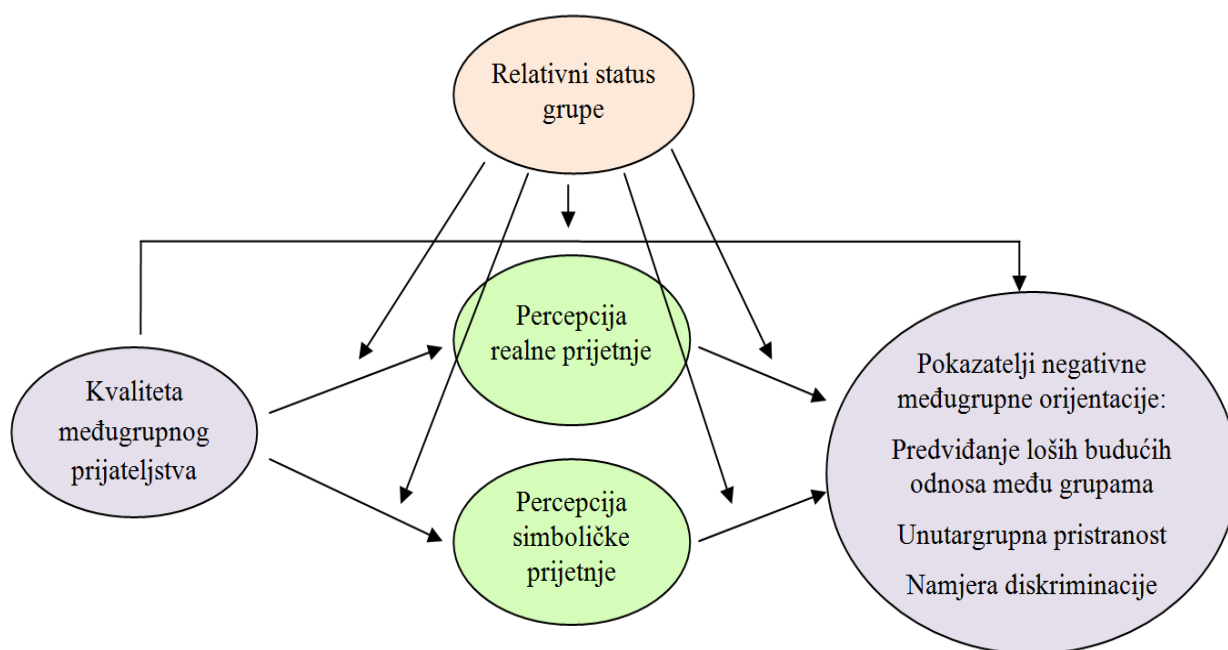
Hipoteza 1: Percepcija realne međugrupne prijetnje i percepcija simboličke međugrupne prijetnje bit će *djelomični* medijatori veze između kvalitete prijateljstva s pripadnicima druge grupe i različitih pokazatelja negativne međugrupne orijentacije. Veća kvaliteta kontakta s pripadnicima druge grupe bit će *izravno* povezana sa predviđanjem boljih budućih odnosa među grupama, manjom unutargrupnom pristranosti i slabijom namjerom diskriminacije druge grupe, te *neizravno* preko povezanosti s nižim stupnjem percipiranih međugrupnih prijetnji.

Hipoteza 2a: Relativni status grupe će moderirati *izravnu* vezu između kvalitete prijateljstva s pripadnicima druge grupe i različitih pokazatelja negativne međugrupne orijentacije. Kod pripadnika *većinske* grupe povezanost između kvalitete međugrupnog prijateljstva i pokazatelja negativne međugrupne orijentacije bit će snažnija nego kod pripadnika manjinske grupe.

Hipoteza 2b: Relativni status grupe će moderirati *neizravnu* vezu između kvalitete prijateljstva s pripadnicima druge grupe i različitih pokazatelja negativne međugrupne orijentacije koja se ostvaruje preko percepcije međugrupnih prijetnji (moderirana medijacija). Povezanost između kvalitete međugrupnog prijateljstva i percipiranih prijetnji, kao i povezanost između percipiranih prijetnji i pokazatelja negativne međugrupne orijentacije, bit će snažnija kod pripadnika *većinske* grupe nego kod pripadnika manjinske grupe.

Pretpostavljeni model odnosa prikazan je na slici 4.

Slika 4. Model odnosa predviđen hipotezama u okviru drugog problema

METODA

Ovo doktorsko istraživanje dio je šireg istraživačkog projekta „Djeca i međuetnički odnosi u zajednici“, koji je proveden s roditeljima i učenicima osnovnih i srednjih škola grada Vukovara.

Sudionici

Ciljnu populaciju činile su odrasle osobe, roditelji djece u dobi od 14 do 16 godina koja pohađaju dvojezične škole u Vukovaru (škole koje imaju program nastave na hrvatskom i na srpskom jeziku i pismu), pripadnici hrvatske (većinske) i srpske (manjinske) etničke grupe. Riječ je o tri osnovne škole (od ukupno sedam vukovarskih osnovnih škola), te sve četiri vukovarske srednje škole (gimnazija i tri strukovne škole).

Koristili smo uzorak klastera, pri čemu smo klastere birali procedurom sustavnog uzorkovanja. Kao interval uzorkovanja uzeli smo svaki drugi razred / uzrast djece, te smo unutar određenog raspona (od 7. razreda osnovne škole do 2. razreda srednje škole) uzeli parne razrede – 8. razrede osnovne i 2. razrede srednje škole. U svim odjeljenjima tih razreda pristupili smo svim roditeljima. Ovakvim načinom uzorkovanja nastojali smo u okviru raspoloživih resursa osigurati veliki broj sudionika koji po svojim karakteristikama odgovaraju ciljnoj populaciji. Obuhvatili smo značajan dio populacije odraslih građana Vukovara srednje dobi – 9.5 %⁸ i postigli heterogenost sudionika u pogledu socio-ekonomskog statusa. Također, ovakvim smo uzorkovanjem na jednak način prikupili sudionike u obje etničke grupe, čime smo smanjili moguću selekcijsku pristranost koja bi ugrozila unutarnju valjanost istraživanja.

Iako je naša ciljna populacija (a time i uzorak) ograničen na roditelje učenika dvojezičnih škola, smatramo kako je malo vjerojatno da to utječe na mogućnost generalizacije naših rezultata na sve odrasle građane Vukovara. Potencijalno ograničenje ne odnosi se na srednje škole – jer su sve srednje škole u Vukovaru dvojezične, a za osnovne škole možemo opravdano pretpostaviti da sistematski faktori nemaju značajno djelovanje jer roditelji upisuju djecu u osnovnu školu prema mjestu (adresi) stanovanja. Osim toga, sociodemografske karakteristike uzorka, kao što ćemo vidjeti u daljnjem tekstu, odgovaraju populaciji odraslih stanovnika grada Vukovara srednje dobi.

---

⁸ Izračunato na temelju podataka Državnog zavoda za statistiku (2013).

U istraživanju je sudjelovalo 732 od ukupno 1021 roditelja. S obzirom na metodu anketiranja i društvenu osjetljivost teme istraživanja, odaziv sudionika bio je relativno visok – iznosio je 71.7 %. Odaziv je bio nešto veći kod Srba (80.3 %), nego kod Hrvata (65.1 %). Postotak odaziva sudionika odredili smo na temelju podatka o ukupnom broju roditelja djece u razrednim odjeljenjima (uključujući i djecu koja na dan ispitivanja nisu bila u školi) te broja djece koja žive samo s jednim roditeljem.

Prije provedbe analiza, iz uzorka su isključeni sudionici (N=41) koji su označili da nisu hrvatske ili srpske etničke pripadnosti (već neke druge manjinske, npr. Mađari, Rusini, Albanci, Bošnjaci), oni koji nisu odgovorili na pitanje o etničkoj pripadnosti (N=6) i oni koji su odgovorili da su neopredijeljeni (N=6). Sa svrhom dodatne provjere, napravljena je usporedba njihovih rezultata i rezultata grupe kojoj bi pripadali prema jeziku nastave koji sluša njihovo dijete (referentna grupa). Provedenim t-testovima utvrđeno je da se ti sudionici statistički značajno razlikuju od referentne grupe po rezultatima na gotovo svim česticama ($p < .01$), stoga je njihovo isključivanje iz daljnjih analiza opravdano.

Konačni uzorak činilo je 679 sudionika. U tablici 1 prikazane su sociodemografske karakteristike konačnog ukupnog uzorka te zasebno hrvatskog i srpskog poduzorka. U ukupnom uzorku je bilo podjednako žena i muškaraca. Prosječna dob bila je 44.3 godine, što odgovara prosjeku srednje životne dobi. Ukupni raspon dobi sudionika bio je od 28 do 67 godina, pri čemu je 97 % sudionika ulazilo u raspon srednje životne dobi (od 30 do 55 godina). Najveći postotak sudionika, 68.3 %, bilo je srednje stručne spreme (završena srednja škola), 15.6 % niske stručne spreme (završena osnovna škola ili nezavršena srednja škola), a 16.1 % visoke stručne spreme (završen fakultet ili više). Ovakva obrazovna struktura odgovara podacima Državnog zavoda za statistiku (2014a), prema kojima je 2011. godine, u dobnom rasponu 25-64 godine, 16.6 % stanovnika Vukovara imalo završenu samo osnovnu školu, 64 % završenu srednju školu, a 17.8 % završen fakultet i više. Prosječni mjesečni prihodi obitelji naših sudionika ulazili su u kategoriju od 3.000 do 6.000 kuna, što nam govori da je riječ o sudionicima znatno nižih prihoda u odnosu na hrvatski prosjek u 2010. godini od 7.248 kuna (Državni zavod za statistiku, 2011a). Međutim, takvi rezultati su očekivani jer je prosječna neto plaća u Vukovarsko-srijemskoj županiji (4.630 kuna) u 2010. godini bila znatno manja u odnosu na prosječnu hrvatsku neto plaću (5.329 kuna) (Državni zavod za statistiku, 2011b). Uz to, u mnogim kućanstvima u Vukovaru je zaposlena samo jedna osoba, te je općenito relativno malo stanovnika radno aktivno: 44.3 % zaposlenih, 13.7 % nezaposlenih, i čak 42 % ekonomski neaktivnih stanovnika (26.6 % umirovljenici, 15.3 %

ostali – obaveze u kućanstvu, studenti, ostale neaktivne osobe) (Državni zavod za statistiku, 2014b). U skladu s time, najveći dio naših sudionika odgovorilo je da ima prosječan životni standard (66 %), referirajući se, vjerojatno, na prosječan standard za Vukovar.

Tablica 1. Sociodemografske karakteristike ukupnog uzorka te hrvatskog i srpskog poduzorka

		Ukupni uzorak N=679	Hrvati N=345	Srbi N=334
Spol (% žena)		53	55.1	50.9
Dob	M (SD)	44.30 (5.525)	44.57 (5.676)	44.03 (5.357)
	raspon	28 - 67	28 - 67	33 - 63
Stupanj obrazovanja (%)	nizak	15.6	20.8	10.2
	srednji	68.3	66.4	70.3
	visok	16.1	12.8	19.5
Mjesečni prihodi obitelji (%)	do 3000 kn	25.7	18.1	33.3
	3001 – 6000	35.8	35.3	36.5
	6001 – 9000	24.6	27.0	22.2
	iznad 9000 kn	13.9	19.6	8.0
Procijenjeni životni standard (%)	ispodprosječan	27.2	21.3	33.2
	prosječan	66.0	71.4	60.5
	iznadprosječan	6.8	7.3	6.3

U ukupnom uzorku bilo je podjednako Hrvata i Srba. Iz tablice 1 vidljivo je da se hrvatski i srpski poduzorak ne razlikuje prema dobnoj i spolnoj strukturi, što je i provjereno hi-kvadrat testom za spol ($\chi^2(1)=1.19$; $p>.05$) i t-testom za prosječnu dob ($t(657)=1.25$; $p>.05$). Međutim, utvrđena je statistički značajna razlika između dva poduzorka u stupnju obrazovanja ($\chi^2(3)=29.87$; $p<.01$), prosječnim prihodima ($\chi^2(5)=39.22$; $p<.01$) i percipiranom životnom standardu ($\chi^2(4)=13.25$; $p<.05$). Ove razlike mogle bi biti potencijalno problematične zbog toga što nismo imali jednak odaziv sudionika u hrvatskom i srpskom poduzorku. Međutim, značajna razlika u prosječnim prihodima i percipiranom standardu Hrvata i Srba u našem uzorku je očekivana s obzirom na podatke o osjećaju veće diskriminiranosti Srba u Vukovaru i nešto lošijim ekonomskim uvjetima u kojima žive (Čorkalo Biruški i Ajduković, 2009). No, razlika u stupnju obrazovanja je donekle neočekivana. Postavlja se pitanje je li ona posljedica sustavnog faktora odaziva više-obrazovanih Srba i niže-obrazovanih Hrvata u uzorak ili je riječ o stvarnim razlikama u stupnju obrazovanja koje postoje između Srba i Hrvata u Vukovaru. Kako bismo odgovorili

na to pitanje, provjerili smo podatke o obrazovanju roditelja koje su dala njihova djeca ($N = 510$)⁹, na kojima smo utvrdili sličnu razliku u smjeru višeg stupnja obrazovanja Srba nego Hrvata, i za majke ($\chi^2(3)=11.55$; $p<.01$) i za očeve ($\chi^2(3)=9.48$; $p<.05$). Primjerice, kod majki nisku stručnu spremu ima 13.3 % Srпкиnja i čak 22.6 % Hrvatica, a kod očeva višu ili visoku stručnu spremu ima 24.2 % Srba i 20.1 % Hrvata¹⁰. Na temelju tih podataka možemo opravdano pretpostaviti da razlike u odazivu sudionika različitog obrazovanja prema etničkoj pripadnosti nisu sustavne i da je riječ o stvarnoj razlici u stupnju obrazovanja između Hrvata i Srba u Vukovaru. Ta razlika bi se možda mogla objasniti pretpostavkom da su se obrazovaniji vukovarski Hrvati preselili u Zagreb, Osijek i druge veće gradove u Hrvatskoj, a Srbi su imali manje takvih prilika, ili su se bojali da ih neće imati, pa su u većoj mjeri ostajali u Vukovaru.

Postupak

Istraživanje je provedeno u svibnju 2011. godine u vukovarskim školama. Prije provedbe istraživanja zatraženo je odobrenje Ministarstva znanosti, obrazovanja i športa i ravnatelja škola. Nakon toga su sa stručnim suradnicima dogovoreni roditeljski sastanci (osnovne škole), kako bi se roditelje obavijestilo o istraživanju, i termini provođenja ispitivanja (sve škole). Također, obavijesti o provođenju istraživanja poslane su Upravnom odjelu za školstvo, kulturu i šport pri Vukovarsko-Srijemskoj županiji i Gradskom uredu za društvene djelatnosti.

Sudionicima (roditeljima) su upitnici poslani kući u kovertama koje su im predala djeca. U kovertama se nalazilo i pismo obavijesti (prilog 1), koje je ujedno bilo i poziv na sudjelovanje u istraživanju, a koje su sudionici trebali pročitati prije ispunjavanja upitnika te odlučiti žele li sudjelovati. U pismu je naglašeno da je istraživanje anonimno i dobrovoljno te da u bilo kojem trenutku mogu odustati ako to žele. Sudionici su ispunjavali upitnik na svojem materinjem jeziku, a očekivano trajanje ispunjavanja upitnika je bilo oko 30 minuta. Zatvorene su koverta s popunjenim upitnicima roditelji poslali po djetetu natrag u školu stručnim suradnicima. Također, osmišljen je poseban način motiviranja sudionika na sudjelovanje u istraživanju – u pismu obavijesti je navedeno da će razrednom odjeljenju njegovog djeteta biti ponuđena nagrada od 800 kuna za prikupljanje roditeljskih upitnika ako se u razredu prikupi 80% ili više takvih upitnika. Nagrade su nakon povrata roditeljskih

---

⁹ Podaci prikupljeni u okviru šireg projekta „Djeca i međuetnički odnosi u zajednici“.

¹⁰ Postotak odbijanja sudjelovanja u istraživanju u uzorku djece je bio vrlo nizak (1.6%).

upitnika uplaćene na račune škola, a učenici su ih mogli upotrijebiti u dogovoru s razrednikom kako sami odluče.

Analize podataka

Pri analizi prikupljenih podataka koristili smo metodu *linearnog strukturalnog modeliranja* (engl. *structural equation modeling*, SEM) u programu MPlus 6.0 (Muthén i Muthén, 2010). U odnosu na tradicionalne postupke analize podataka, SEM ima višestruke prednosti (Kline, 2010). Kao prvo, uzima u obzir postojanje *pogreške mjerenja*, tako što u model uključuje latentnu varijablu za pogrešku mjerenja te je time odvaja od pravog rezultata. Drugim riječima, omogućuje nam procjenjivanje odnosa između latentnih varijabli pravih rezultata, umjesto procjene odnosa između nepouzdanih opaženih varijabli opterećenih pogreškom mjerenja. Drugo, omogućava analizu složenih modela odnosa među varijablama i testiranje nekoliko hipoteza istodobno, uključujući i testiranja medijacije te različitih moderatora. Konačno, SEM olakšava složenu operacionalizaciju psihologijskih konstrukata time što dopušta korištenje nekoliko manifestnih (opaženih) varijabli ili čestica za objašnjavanje pojedine latentne varijable (konstrukta) istovremeno. Zbog navedenih prednosti, korištenje SEM-a dovodi do jasnijih i točnijih zaključaka, koji imaju veću snagu u odnosu na zaključke donesene na temelju tradicionalnih analitičkih postupaka.

U ovom istraživanju SEM smo upotrijebili kako bismo odgovorili na istraživačke probleme: provjerili pristaju li pretpostavljeni strukturalni modeli podacima, utvrdili postoji li medijacija (i je li ona potpuna ili djelomična), te provjerili postoji li moderatorski učinak grupne pripadnosti (metoda multigrupne usporedbe). Također, SEM smo koristili kako bismo potvrdili faktorsku strukturu instrumenata koji se sastoje od više čestica (konfirmatorna faktorska analiza, odnosno provjera mjernih modela) i njihovu mjernu stabilnost na obje etničke grupe (multigrupna konfirmatorna faktorska analiza). Sve analize proveli smo na matricama kovarijanci, a kao metodu procjene parametara koristili smo *metodu najveće vjerojatnosti* (engl. *maximum likelihood estimation*, ML). U skladu s uobičajenom praksom i preporukama (Kline, 2010), pristajanje mjernih i strukturalnih modela procijenjeno je sljedećim pokazateljima: *hi-kvadrat test* (χ^2), *indeks komparativnog pristajanja* (engl. *comparative fit index*, CFI), *prosječna standardna rezidualna pogreška* (engl. *root mean squared error of approximation*, RMSEA) i *standardizirani prosječni rezidual* (engl. *standardized root mean square residual*, SRMR). Hi-kvadrat test temeljen je na nul-hipotezi

da procjene parametara točno reproduciraju početnu matricu kovarijanci. Hi-kvadrat je najstariji indeks pristajanja, ali danas se smatra da nije osobito koristan jer je jako podložan utjecaju veličine uzorka (za $N > 200$, gotovo je uvijek značajan) i općenito vrlo strog (Brown, 2006). Stoga se on samo rutinski izvještava u prikazu pristajanja modela, a umjesto njega se koristi *omjer hi-kvadrata i stupnjeva slobode* (χ^2/df) (Kline, 2010). Premda ne postoje jednoznačni kriteriji za granične vrijednosti indeksa koje bi pokazivale dobro pristajanje modela, najčešće se rabe smjernice Hua i Bentlera (1999), koje proizlaze iz dosadašnje praktične uporabe ovih indeksa. Na izvrsno pristajanje modela podacima upućuje vrijednost CFI indeksa jednaka ili veća od .95, vrijednost RMSEA indeksa jednaka ili manja od .06 i vrijednost SRMR indeksa jednaka ili manja od .08. Granični raspon vrijednosti omjera hi-kvadrata i stupnjeva slobode koji pokazuje dobro pristajanje modela je između 1 i 5, pri čemu vrijednosti bliže 1 upućuju na bolje pristajanje modela. Kao pokazatelj prihvatljivog pristajanja modela mogu se uzeti i vrijednosti CFI indeksa jednake ili veće od .90 (Bentler, 1999; Garson, 2006) i RMSEA indeksa jednake ili manje od .08 (Browne i Cudeck, 1993).

Provjeru mjerne stabilnosti skala, provjeru je li medijacija potpuna ili parcijalna te utvrđivanje postojanja moderatorskog učinka većinsko-manjinskog grupnog statusa provodili smo postupkom testiranja ugniježđenih modela. *Ugniježđeni modeli* (engl. *nested models*) imaju jednaku strukturu (jednak broj latentnih i manifestnih varijabli), ali se razlikuju prema broju slobodnih parametara (parametara koji se u modelu procjenjuju). Postupak testiranja ugniježđenih modela sastoji se od nekoliko koraka, a najčešća je *strategija testiranja „prema gore“* (engl. *step-up strategy*) (Brown, 2006), od najsloženijeg modela (s najviše parametara, odnosno najmanje ograničenja), do najjednostavnijeg modela (s najmanje parametara, odnosno najviše ograničenja). Zbog načela parsimonije, istraživač treba težiti odabiru najjednostavnijeg modela. U svakom koraku uspoređuje se pad u pristajanju jednostavnijeg modela - ako pad nije značajan, prelazi se na sljedeći korak. Najčešći kriterij za određivanje značajnosti pada u pristajanju između dva ugniježđena modela je *razlika u veličini hi-kvadrata* ($\Delta\chi^2$). Kritična vrijednost razlike uzima se iz tablice distribucije hi-kvadrat vrijednosti, za pripadajuću razliku u stupnjevima slobode između dva modela. Vrijednosti veće od kritične vode odbacivanju nul-hipoteze o jednakom pristajanju modela.

Kako je hi-kvadrat vrlo strog kriterij, pokazao se relativno nerealističnim i slabo primjenjivim u praktičnom testiranju ugniježđenih modela, stoga u novije vrijeme autori češće preporučuju kriterij *razlike u veličini CFI indeksa* (Byrne i Stewart 2006; Chen 2007). Razlika mora biti jednaka ili manja od .01 da bi pad u pristajanju modela bio neznačajan. U

simulacijskim studijama utvrđena je visoka pouzdanost ovog kriterija (Cheung i Rensvold, 2002; Meade, Johnson i Braddy, 2008).

Instrumenti

Primijenjeni upitnik se sastojao od mjera percepcije međugrupne prijetnje (realne i simboličke), međugrupnog kontakta, etničkog identiteta, te tri pokazatelja negativne međugrupne orijentacije (unutargrupne pristranosti, predviđanja loših budućih odnosa među grupama i sklonosti diskriminaciji druge etničke grupe). Upitnik je sadržavao i pitanja o sociodemografskim karakteristikama sudionika. U upitniku su se nalazile i mjere različitih drugih konstrukata ispitivanih u okviru projekta, no one nisu obuhvaćene ovim istraživanjem pa neće biti posebno prikazane. Instrumente nećemo opisati prema redoslijedu u upitniku, već prema složenosti – počevši od najjednostavnijih. Skalu međugrupne prijetnje opisat ćemo posljepno jer je riječ o novom instrumentu, čija je konstrukcija bila najsloženija.

Sociodemografski podaci

Pitanja o sociodemografskim podacima nalazila su se na kraju upitnika i uključivala su dob, spol, etničku pripadnost, stupanj obrazovanja, prosječne mjesečne prihode po obitelji i procjenu životnog standarda. Relativni većinsko-manjinski status grupe kojoj sudionik pripada je određen na temelju odgovora na pitanje o etničkoj/nacionalnoj pripadnosti („Koja je Vaša nacionalnost?“). Ako je sudionik dao odgovor „Hrvat“, pripisan mu je status većinske grupe, a ako je dao odgovor „Srbin“, pripisan mu je status manjinske grupe.

Međugrupni kontakt

U istraživanju su korištene dvije čestice kojima se ispituje međugrupni kontakt. Prva čestica je revidirana verzija prvobitno osmišljene čestice za mjeru kontakta u Vukovaru (Čorkalo Biruški i Ajduković, 2007), kojom se ispituje intenzitet međugrupnog kontakta (stupanj i količina kontakta). Sudionici trebaju odabrati samo jedan odgovor koji *najtočnije* opisuje njihove kontakte sa pripadnicima druge grupe. Odgovore daju na skali od 4 stupnja: a) „Znam da žive u Vukovaru, ali ne dolazim u kontakt s njima“, b) „Imam s njima samo slučajne kontakte“, c) „Imam poznanike (poznajem ih i pozdravljam na ulici, ali se s njima ne družim)“, d) „Imam prijatelje (družimo se i možemo računati jedan na drugog)“. Za

posljednja dva odgovora sudionici trebaju dati i dodatnu procjenu na potpitanje „Takvih poznanika/prijatelja srpske/hrvatske nacionalnosti imam:“. Ponuđeni odgovori su: jednog ili dva, nekoliko, puno. Čestica će naknadno biti rekodirana u 8 stupnjeva: 0 = nemam kontakata, 1 = imam samo slučajne kontakte, 2 = imam jednog ili dva poznanika, 3 = imam nekoliko poznanika, 4 = imam puno poznanika, 5 = imam jednog ili dva prijatelja, 6 = imam nekoliko prijatelja, 7 = imam puno prijatelja.

Na drugu česticu su dali odgovore samo oni sudionici koji imaju međugrupna prijateljstva. Ta čestica ispituje kvalitetu međugrupnog prijateljstva i glasi „Ako imate prijatelje srpske/hrvatske nacionalnosti, koliko se često posjećujete u kućama?“ (Ajduković i Čorkalo Biruški, 2011). Sudionici odgovaraju na pitanje na skali od 5 stupnjeva: 1 = nikada, 2 = jednom ili dva puta godišnje, 3 = jednom ili dva puta mjesečno, 4 = jednom ili dva puta tjedno i 5 = svaki dan.

Predviđanje budućih odnosa među grupama

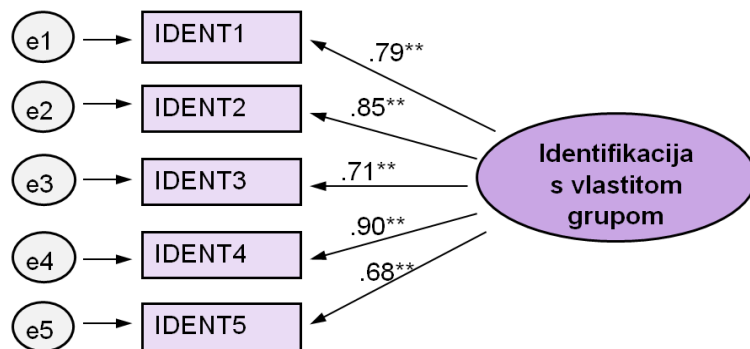
Predviđanje budućih odnosa među grupama je izmjereno jednom česticom, koja ima oblik kontinuuma, na kojem sudionik procjenjuje kakvi će biti odnosi Hrvata i Srba za pet godina (u usporedbi s time kakvi su danas) (Cummings i sur., 2011; hrvatski prijevod: Ajduković i Čorkalo Biruški, 2011). Kontinuum se sastoji od 10 stupnjeva/jedinica, koji se kreću od 0 (gori) do 100 (bolji). Rezultati na skali naknadno su rekodirani u obrnutom smjeru, kako bi veći rezultat označavao predviđanje lošijih odnosa.

Unutargrupna pristranost

Unutargrupna pristranost je izmjerena *Mjerom unutargrupne pristranosti* (Čorkalo Biruški i Ajduković, 2012a). Skala se sastoji od dva odvojena evaluacijska kontinuuma na kojima sudionici procjenjuju svoj opći odnos prema vlastitoj grupi (prvi kontinuum), odnosno vanjskoj grupi (drugi kontinuum). Svaka mjera se sastoji od 10 stupnjeva, koji se kreću od 0 (negativan odnos) do 10 (pozitivan odnos). Ukupan rezultat izražava se kao razlika između procjene dane na kontinuumu za vlastitu grupu i procjene dane na kontinuumu za vanjsku grupu, a viši rezultat označava veći stupanj unutargrupne pristranosti.

Stupanj identifikacije s vlastitom grupom

Stupanj identifikacije s vlastitom grupom je izmjeren *Skalom etničkog identiteta* (Ajduković i Čorkalo Biruški, 2008b), koja je napravljena po uzoru na skalu etničkog identiteta Doosjea, Ellemersa i Spearsa (1995). Sudionici iskazuju svoj stupanj slaganja sa sadržajem čestice na ljestvici Likertova tipa od 1 (izrazito se ne slažem) do 5 (izrazito se slažem). Primjer čestice: „Važno mi je da sam Hrvat/Srbin.“ Ukupan rezultat izražava se kao prosjek svih označenih vrijednosti na toj skali, a viši rezultat znači veći stupanj identifikacije s vlastitom grupom. U ranijim istraživanjima u Vukovaru ova skala pokazala je jednofaktorsku strukturu (Čorkalo Biruški i Magoč, 2009). Kako bismo potvrdili da se i na našem uzorku dobiva jedan faktor, proveli smo konfirmatornu faktorsku analizu, s jednom latentnom varijablom grupne identifikacije i pet manifestnih varijabli (svaka od čestica skale). Konfirmatorna faktorska analiza potvrdila je jednofaktorsku strukturu – pretpostavljeni mjerni model pokazao je izvrsno pristajanje podacima ($\chi^2(2) = 3.51$; $p > .05$; $\chi^2/df = 1.76$; CFI = 1.00; RMSEA = .035; SRMR = .012). Sva faktorska zasićenja su statistički značajna i prelaze granicu¹¹ od .30. Grafički prikaz mjernog modela i dobivenih procjena parametara prikazan je na slici 5. Pouzdanost skale iznosi $\alpha = .92$ za ukupni uzorak, $\alpha = .92$ za poduzorak Hrvata, odnosno $\alpha = .91$ za poduzorak Srba.

Slika 5. Prikaz mjernog modela za konstrukt identifikacije s vlastitom grupom (N=679)

Napomena. Prikazane su standardizirane procjene parametara. Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable; e = pogreška mjerenja (rezidualna varijanca); ** = $p < .01$. Početni model je imao neznatne modifikacije: dopustili smo korelacije između parova pogrešaka čestica koje su nam sugerirali modifikacijski indeksi, a koje su bile sadržajno opravdane. Prikaz mjernog modela sa svim parametrima nalazi se u prilogu 2.

¹¹ Da bismo mogli reći da model dobro pristaje podacima, morao bi imati vrijednosti procijenjenih korelacija i/ili zasićenja veće od .30 ili barem blizu .30 (Brown, 2006).

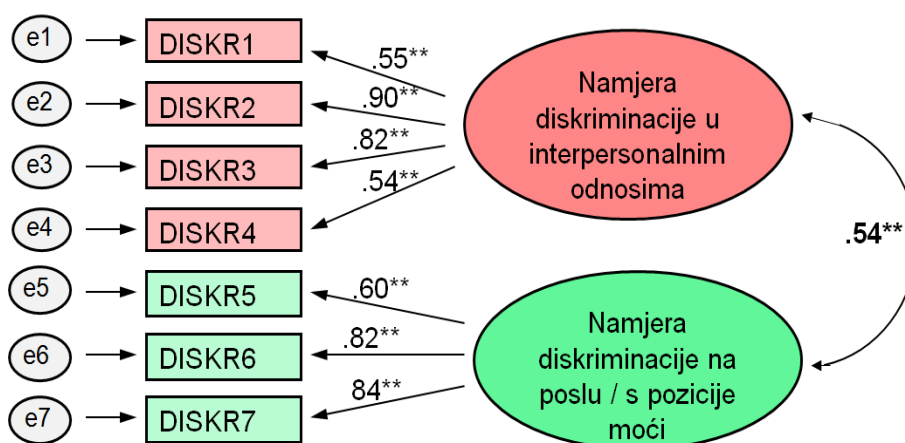
Namjera diskriminacije druge grupe

Namjera diskriminacije druge grupe je izmjerena *Skalom sklonosti diskriminaciji druge etničke grupe* (Čorkalo Biruški i Ajduković, 2007). Skala se sastoji od 8 čestica, a sudionici iskazuju svoj stupanj slaganja sa sadržajem čestice dihotomnim odgovorom („da“ ili „ne“). Primjer čestice: „Da radim kao direktor u nekom poduzeću i imam dva jednako kvalificirana radnika koji jednako dobro rade, iz samo meni poznatih razloga, dao bih veću plaću Hrvatu/Srbinu.“ Ukupan rezultat izražava se kao zbroj svih potvrdnih odgovora na skali, a viši rezultat označava izraženiju namjeru diskriminacije.

U ranijim istraživanjima u Vukovaru ova skala pokazala je dvofaktorsku strukturu, pri čemu skala najbolje funkcionira uz izbacivanje jedne od čestica koja je slabo zasićena faktorima (Ajduković i Čorkalo Biruški, 2008b). Kako bismo potvrdili da se i na našem uzorku dobivaju dva faktora, prvo smo proveli eksploratornu faktorsku analizu, metodom glavnih komponenti. Kriteriji za određivanje broja faktora i zadržavanje čestica bili su vrijednosti karakterističnih korijena veće od 1, scree dijagram, zasićenja veća od .30, komunaliteti veći od .50 i interpretabilnost faktora. Kao dodatni kriterij koristili smo i korelacije rezultata na česticama s ukupnim rezultatom na skali (veće od .30) te paralelnu analizu (Horn, 1965), koja se u novije vrijeme preporučuje kao najbolja metoda za određivanje broja faktora (Velicer, Eaton i Fava, 2000). Rezultati provedenih analiza sugerirali su zadržavanje dva faktora te izbacivanje jedne od čestica, koja je bila slabo zasićena faktorima. Dobiveno dvofaktorsko rješenje objašnjava 70.05 % varijance rezultata na česticama. Rotirana matrica faktorske strukture prikazana je u prilogu 3. Na temelju sadržaja čestica identificirali smo nazive faktora: *namjera diskriminacije u interpersonalnim odnosima* (primjer čestice „Kada bih mogao utjecati, uvijek bih radije da moj sin ili kći ima curu ili dečka Hrvata/Srbina.“) i *namjera diskriminacije na poslu / s pozicije moći* (primjer čestice „Da sam ja vlasnik trgovine i da na red za kupnju čekaju Hrvat i Srbin, prvo bih poslužio Hrvata/Srbina, premda je došao malo kasnije, iz samo meni poznatih razloga.“). Povezanost ovako formiranih faktora iznosi $r = .42$ ($p < .01$).

Kako bismo potvrdili dvofaktorsku strukturu dobivenu eksploratornom faktorskom analizom, proveli smo konfirmatornu faktorsku analizu s dvije latentne varijable (dva faktora) i sedam manifestnih varijabli (svaka od čestica skale), od kojih su četiri zasićene prvim, a tri drugim faktorom. Rezultati analize potvrdili su dvofaktorsku strukturu – pretpostavljeni mjerni model pokazao je izvrsno pristajanje podacima ($\chi^2(11) = 23.23$; $p < .05$; $\chi^2/df = 2.11$; CFI = .98; RMSEA = .043; SRMR = .027). Sva faktorska zasićenja su statistički značajna i

prelaze granicu od .30. Grafički prikaz dvofaktorskog mjernog modela i dobivenih procjena parametara prikazan je na slici 6. Pouzdanost skale iznosi $\alpha = .83$ za ukupni uzorak, $\alpha = .82$ za poduzorak Hrvata, odnosno $\alpha = .81$ za poduzorak Srba. Pouzdanost svake od supskala iznosi: za namjeru diskriminacije u interpersonalnim odnosima $\alpha = .85$ ($\alpha = .85$ kod Hrvata i $\alpha = .81$ kod Srba), namjeru diskriminacije na poslu / s pozicije moći $\alpha = .79$ ($\alpha = .77$ kod Hrvata i $\alpha = .81$ kod Srba).

Slika 6. Prikaz mjernog modela za konstrukt namjere diskriminacije druge grupe (N=679)

Napomena. Prikazane su standardizirane procjene parametara. Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable; e = pogreška mjerenja (rezidualna varijanca); ** = $p < .01$. Početni model je imao neznatne modifikacije: dopustili smo korelacije između parova pogrešaka čestica koje su nam sugerirali modifikacijski indeksi, a koje su bile sadržajno opravdane. Prikaz mjernog modela sa svim parametrima nalazi se u prilogu 4.

Percepcija međugrupne prijetnje

Skala percepcije međugrupne prijetnje (Čorkalo Biruški, 2011) konstruirana je posebno za potrebe ovog istraživanja. Sadržaj čestica je napravljen po uzoru na skalu međugrupne prijetnje Stephana i suradnika (2002), ali prilagođen za vukovarski kontekst na temelju prethodno provedenih fokusnih grupa.

U svrhu konstrukcije skale percepcije prijetnje provedena su dva vala fokusnih grupa na roditeljima učenika vukovarskih škola. Sudionici su regrutirani metodom namjernog uzorkovanja – regruteri su putem škola pronašli sudionike (roditelje) koji su odgovarali kriterijima etničke pripadnosti i spola. U prvom valu (travanj 2010.) provedene su četiri fokusne grupe (majke Hrvaticice, očevi Hrvati, majke Srpkinje i očevi Srbi), kojima su se nastojale utvrditi teme koje će obuhvaćati instrument te sadržaj čestica. Nakon toga

konstruirana je pilot verzija instrumenta, a sadržajna valjanost čestica je provjerena dvjema fokusnim grupama provedenima u ožujku 2011. godine (na majkama Hrvaticama i majkama Srpkinjama). Na temelju fokusnih grupa konstruirana je prva verzija skale od 14 čestica.

Skala sadrži dvije supskale – Skalu realne međugrupne prijetnje i Skalu simboličke međugrupne prijetnje. *Skala realne međugrupne prijetnje* se sastoji od 6 čestica koje ispituju percepciju realne prijetnje vanjske grupe, a sudionici iskazuju svoj stupanj slaganja sa sadržajem čestice na ljestvici Likertova tipa od 1 (izrazito se ne slažem) do 5 (izrazito se slažem). Primjer čestice: „Srbi/Hrvati u našem gradu imaju više privilegija (prava) nego bilo gdje drugdje.“. Ukupan rezultat izražava se kao prosjek svih označenih vrijednosti na toj skali, a viši rezultat znači snažniju percepciju realne prijetnje. *Skala simboličke međugrupne prijetnje* se sastoji od 8 čestica koje ispituju percepciju simboličke prijetnje vanjske grupe, a sudionici iskazuju svoj stupanj slaganja sa sadržajem čestice na ljestvici Likertova tipa od 1 (izrazito se ne slažem) do 4 (izrazito se slažem)¹². Primjer čestice: „Moji srpski/hrvatski sugrađani slušaju glazbu koja nam smeta.“. Ukupan rezultat izražava se kao prosjek svih označenih vrijednosti na toj skali, a viši rezultat znači snažniju percepciju simboličke prijetnje.

Kako bismo utvrdili faktorsku strukturu skale percepcije međugrupne prijetnje, prvo smo proveli eksploratornu faktorsku analizu, metodom glavnih komponenti. Kriteriji za određivanje broja faktora i zadržavanje čestica bili su isti kao i za skalu diskriminacije. Rezultati provedenih analiza sugerirali su izbacivanje tri čestice zbog niske korelacije s ukupnim rezultatom na skali. U sljedećem koraku ponovili smo analizu na 11 čestica, koja je sugerirala zadržavanje dva faktora (što je potvrdila i paralelna analiza), te izbacivanje još jedne čestice zbog niskog komunaliteta i slabijeg zasićenja faktorima. Dobiveno dvofaktorsko rješenje objašnjava 60.53 % varijance rezultata na česticama. Rotirana matrica faktorske strukture prikazana je u prilogu 5. Na temelju sadržaja čestica identificirali smo da faktori odgovaraju realnoj i simboličkoj prijetnji, pri čemu smo kao glavne teme čestica koje su zasićene faktorom realne prijetnje identificirali ugrožavanje *prava* i *moćnosti* vlastite grupe, dok smo kod čestica koje su zasićene faktorom simboličke prijetnje identificirali *prijetnju simbolima* i *kulturalne razlike* (vidi tablicu 2). Povezanost ovako formiranih faktora iznosi $r = .55$ ($p < .01$).

---

¹² Zbog osjetljive prirode konstrukta, nije upotrijebljena središnja točka („niti se slažem, niti se ne slažem“), kako bi se izbjeglo davanje socijalno poželjnih odgovora, odnosno kako bi se sudionicima ostavio „prisilan“ izbor. Naknadno su te čestice rekodirane na skalu od 1 do 5 kako bi rezultat bio usporediv sa česticama realne prijetnje, pri čemu je vrijednosti 3 postala 4, a vrijednost 4 je postala 5.

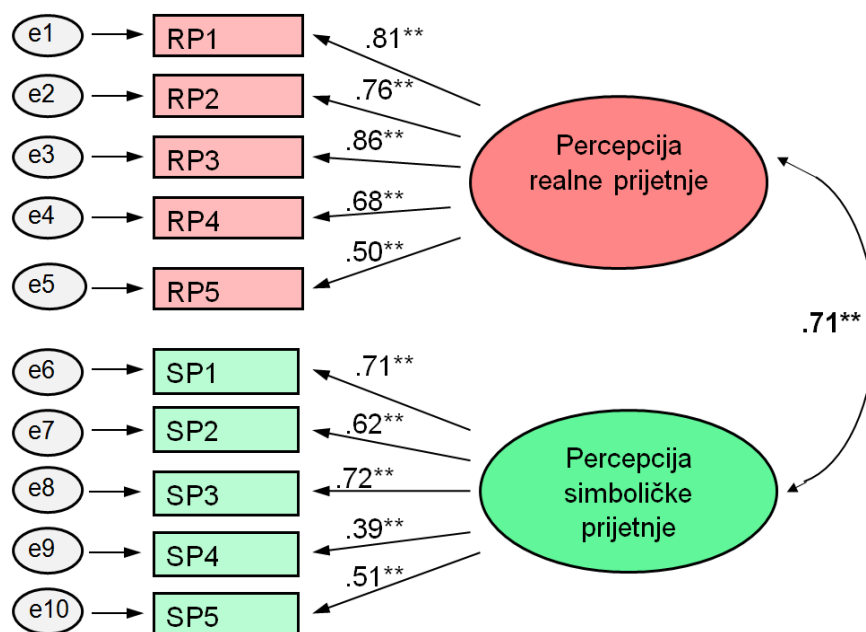
Kako bismo potvrdili dvofaktorsku strukturu dobivenu eksploratornom faktorskom analizom, proveli smo konfirmatornu faktorsku analizu, s dvije latentne varijable (dva faktora) i deset manifestnih varijabli (čestice skale), od kojih su pet zasićene prvim i pet drugim faktorom. Rezultati analize potvrdili su dvofaktorsku strukturu – pretpostavljeni mjerni model pokazao je dobro pristajanje podacima ($\chi^2(27) = 68.14$; $p < .01$; $\chi^2/df = 2.52$; CFI = .96; RMSEA = .050; SRMR = .045). Sva faktorska zasićenja su statistički značajna i prelaze granicu od .30.

Tablica 2. Popis čestica završnog dvofaktorskog rješenja za skalu međugrupne prijetnje

Faktor	Čestica
Realna prijetnja	Vjerojatnije je da će u našem gradu posao dobiti Srbin/Hrvat nego Hrvat/Srbin.
	Srbi/Hrvati u našem gradu imaju bolje stambene uvjete od Hrvata/Srba.
	Moji srpski/hrvatski sugrađani imaju više prava pokazivati svoje nacionalne simbole nego mi.
	Učenici u nastavi na srpskom/hrvatskom jeziku imaju bolje šanse predstavljati školu na važnim natjecanjima od učenika u nastavi na hrvatskom/srpskom jeziku.
	Srbi/Hrvati u našem gradu imaju više privilegija (prava) nego bilo gdje drugdje.
Simbolička prijetnja	Moji srpski/hrvatski sugrađani slušaju glazbu koja nam smeta.
	Moji srpski/hrvatski sugrađani ne poštuju jezik moga naroda.
	Moji srpski/hrvatski sugrađani ne prihvaćaju hrvatsku kulturu, nacionalne simbole i običaje.
	Moji srpski/hrvatski sugrađani ne bi trebali toliko isticati svoje nacionalne simbole i običaje.
	Moji srpski/hrvatski sugrađani žele imati više prava od nas.

Grafički prikaz mjernog modela i dobivenih procjena parametara prikazan je na slici 7. S obzirom na relativno visoku povezanost dvaju latentnih faktora prijetnje (.71), provjerili smo i pristajanje jednofaktorskog modela, konfirmatornom faktorskom analizom s jednom latentnom varijablom, kojom je zasićeno svih deset čestica. Jednofaktorski mjerni model pokazao je znatno slabije pristajanje podacima ($\chi^2(28) = 162.03$; $p < .01$; $\chi^2/df = 5.79$; CFI = .88; RMSEA = .088; SRMR = .067). Razliku u pristajanju jednofaktorskog i dvofaktorskog modela provjerili smo i usporedbom AIC indeksa dvaju modela (*Akaikeov kriterij informacije*, engl. *Akaike's information criterion*). Ovaj indeks koristi se kada se uspoređuju nehijerarhijski / ne-ugniježđeni (engl. *non-nested*) modeli, a pokazuje vjerojatnosti repliciranja modela na novim uzorcima, pri čemu manja vrijednost upućuje na bolje pristajanje podacima i time veću vjerojatnost repliciranja modela u budućnosti (Kline, 2010).

Naš dvofaktorski model međugrupne prijetnje ima manji AIC indeks ($AIC = 16989.41$) nego jednofaktorski model ($AIC = 17154.75$), što znači da bolje pristaje podacima¹³. Unatoč visokoj povezanosti dvaju latentnih faktora, dodatne provjere (prikazane u poglavlju o rezultatima) pokazale su da nema dokaza o multikolinearnosti među faktorima.

Slika 7. Prikaz mjernog modela za konstrukt percepcije međugrupne prijetnje (N=679)

Napomena. Prikazane su standardizirane procjene parametara. Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable; e = pogreška mjerenja (rezidualna varijanca); ** = $p < .01$. Početni model je imao neznatne modifikacije: dopustili smo korelacije između parova pogrešaka čestica koje su nam sugerirali modifikacijski indeksi, a koje su bile sadržajno opravdane. Prikaz mjernog modela sa svim parametrima nalazi se u prilogu 6.

Pouzdanost skale iznosi $\alpha = .86$ za ukupni uzorak, $\alpha = .86$ za poduzorak Hrvata, odnosno $\alpha = .87$ za poduzorak Srba. Pouzdanost svake od supskala iznosi: za realnu prijetnju $\alpha = .82$ ($\alpha = .80$ kod Hrvata i $\alpha = .81$ kod Srba), za simboličku prijetnju $\alpha = .78$ ($\alpha = .82$ kod Hrvata i $\alpha = .76$ kod Srba)¹⁴. Potvrda kriterijske valjanosti skale su njene korelacije s konstruktima s kojima bi teorijski trebala biti povezana (prilog 7). Uz konstrukte obuhvaćene ovim istraživanjem, obuhvatili smo i druge aspekte međugrupnih odnosa koje smo ispitali u okviru ovog projekta.

¹³ S obzirom na međusobnu povezanost dva faktora prijetnje, ovdje bi se moglo sugerirati da bi pristajanje modela bilo još bolje ako ga respecificiramo tako da uvedemo faktor višeg reda (percepcija međugrupne prijetnje) koja ima dva faktora nižeg reda (realnu i simboličku prijetnju), no to nismo mogli napraviti jer je preduvjet za takve hijerarhijske CFA modele da faktor višeg reda ima barem tri faktora nižeg reda, u suprotnom ne može biti identificiran (Kline, 2010).

¹⁴ Prema Nunnally i Bernstein (1994), poželjna razina pouzdanosti skale je .80 i više, no za mjerne instrumente u razvoju prihvatljive su sve vrijednosti iznad .70.

Testiranje mjerne stabilnosti skala

Kao dio postupka validacije mjernog instrumenta, potrebno je utvrditi njegovu mjernu stabilnost ili *invarijantnost* (engl. *measurement invariance*), odnosno provjeriti ima li jednaku strukturu za različite grupe (npr. rodne, rasne ili etničke). Ako se utvrdi mjerna stabilnost, to znači da se instrument može primjenjivati na jednak način na različitim grupama i da se njime dobiveni rezultati mogu jednako interpretirati. Kako bismo provjerili mjernu stabilnost naših skala, proveli smo multigrupnu konfirmatornu faktorsku analizu, prethodno opisanim postupkom testiranja ugniježđenih modela, pri čemu su grupe bile većinska (Hrvati) i manjinska (Srbi). Kod provjere mjerne stabilnosti, prvo se testira pretpostavljeni model na svakoj grupi odvojeno, a zatim se testiraju tri ugniježđena modela (Brown, 2006): (1) *konfiguralni model* (engl. *configural / baseline model*) – model s najmanje ograničenja, koji pretpostavlja samo jednaku opću faktorsku strukturu (pojedina čestica je zasićena istim faktorom kod obje grupe), (2) *metrijski model* (engl. *metric model*) ima jedno ograničenje više od konfiguralnog modela – jednaka faktorska zasićenja čestica (jedinični porast u vrijednosti latentne varijable / faktora je povezan s jednakim porastom u vrijednosti rezultata na čestici u obje grupe), (3) *skalarni model* (engl. *scalar model*) ima još jedno ograničenje više u odnosu na prethodno opisane modele – jednake *odsječke indikatora* na ordinati (engl. *indicator intercepts*), što znači da se za određenu vrijednost latentne varijable dobiva jednak rezultat na indikatoru / čestici u obje grupe. Koju je razinu stabilnosti potrebno postići, ovisi o cilju istraživanja: ako je cilj istraživanja utvrditi razlike u odnosima varijabli među grupama – dovoljna je metrijska stabilnost, no ako je cilj uspoređivanje aritmetičkih sredina među grupama – potrebna je skalarna. Kako naš cilj istraživanja pripada u prvu kategoriju, bilo je bitno postići samo metrijsku stabilnost. Rezultati testiranja invarijantnosti naših skala prikazani su u tablici 3.

Konfiguralni modeli za sve tri skale pokazali su dobro pristajanje podacima: skala identifikacije ($\chi^2(4) = 4.55$; $p > .05$; $\chi^2/df = 1.14$; CFI = 1.00; RMSEA = .022; SRMR = .011), skala sklonosti diskriminaciji ($\chi^2(22) = 47.50$; $p < .01$; $\chi^2/df = 2.16$; CFI = .97; RMSEA = .064; SRMR = .037) i skala međugrupne prijatnje ($\chi^2(54) = 136.65$; $p < .01$; $\chi^2/df = 2.53$; CFI = .95; RMSEA = .074; SRMR = .055). Iz tablice 3 vidljivo je da smo za skalu etničke identifikacije utvrdili postojanje metrijske stabilnosti za Hrvate i Srbe. Pad u pristajanju metrijskog modela u odnosu na konfiguralni nije značajan, no pad u pristajanju skalarnog modela u odnosu na metrijski je značajan, pa ostajemo pri metrijskom modelu. Neznačajan pad pristajanja u drugom koraku utvrđen je i hi-kvadrat i CFI razlikom.

Tablica 3. Rezultati testiranja invarijantnosti mjernih instrumenata

Instrument	Model	χ^2 (df)	Δdf	$\Delta\chi^2$	Gr. $\Delta\chi^2$	CFI	ΔCFI	Gr. ΔCFI
Skala identifikacije	1. Konfiguralni	4.55 (4)	-	-	-	1.000	-	-
	2. Metrijski	11.46 (8)	4	6.91	9.49	.997	.003	.01
	3. Skalarni	38.98 (13)	5	27.52	11.07	.977	.02	.01
Skala sklonosti diskriminaciji	1. Konfiguralni	47.50 (22)	-	-	-	.968	-	-
	2. Metrijski	64.30 (27)	2	13.3	5.99	.953	.014	.01
	2.b Parc. metrijski	51.00 (25)	3	3.50	7.82	.967	.001	.01
Skala međugrupne prijetnje	1. Konfiguralni	136.65 (54)	-	-	-	.948	-	-
	2. Metrijski	177.45 (62)	8	40.8	15.51	.927	.021	.01
	2.b Parc. metrijski	154.66 (57)	3	18.01	7.82	.938	.01	.01

Napomena. Zelenom bojom označeni su modeli kod kojih pad u pristajanju nije značajan, a crvenom modeli kod kojih je pad u pristajanju značajan; χ^2 = hi-kvadrat vrijednost; Δdf = razlika u stupnjevima slobode između dva modela; $\Delta\chi^2$ = razlika u hi-kvadrat vrijednosti između dva modela; Gr. $\Delta\chi^2$ = granična maksimalna vrijednost statistički neznačajne razlike u hi-kvadratu (uz pripadajuću Δdf i $p < .05$); ΔCFI = razlika u CFI vrijednosti između dva modela; Gr. ΔCFI = granična maksimalna vrijednost statistički neznačajne razlike u CFI indeksu.

Za skalu sklonosti diskriminaciji i skalu međugrupne prijetnje dobili smo značajan pad pristajanja već u drugom koraku, pa smo stoga pokušali vidjeti možemo li dobiti *parcijalnu metrijsku invarijantnost* (engl. *partial metric invariance*). Parcijalna metrijska invarijantnost odnosi se na nešto blaži kriterij stabilnosti, prema kojem za potvrdu metrijske stabilnosti nije potrebno dobiti jednakost svih faktorskih zasićenja, već je dovoljno imati barem 50% jednakih zasićenja (Vandenberg i Lance, 2000). Parcijalni metrijski model za obje skale pokazao je neznačajan pad u pristajanju utvrđen CFI razlikom, čime smo potvrdili njihovu metrijsku stabilnost.

REZULTATI

Preliminarne analize

Prije provedbi analiza u svrhu odgovaranja na istraživačke probleme, napravili smo nekoliko potrebnih preliminarnih analiza – izračun deskriptivnih statistika i korelacija svih istraživačkih varijabli, provjeru zavisnosti podataka i testiranje multivarijatnog normaliteta distribucije rezultata.

U tablici 4. prikazane su deskriptivne statistike svih istraživačkih varijabli za ukupni uzorak te zasebno za hrvatski i srpski poduzorak, kao i rezultati t-testa za razlike u rezultatima na tim varijablama između dva poduzorka. Rezultat na varijabli kvalitete međugrupnog prijateljstva imaju samo sudionici s iskustvom međugrupnog prijateljstva ($N=414$), pri čemu je među njima statistički značajno više Srba ($N=244$) nego Hrvata ($N=170$) ($\chi^2(1) = 13.23$; $p<.01$). Iz tablice je vidljivo da sudionici u prosjeku izvještavaju o umjerenom intenzitetu međugrupnog kontakta, ali s razmjerno visokom razinom varijabiliteta u odgovorima. Pri tome Srbi izvještavaju o statistički značajno većem intenzitetu kontakta, pa u prosjeku odgovaraju da imaju jednog ili dva prijatelja, dok Hrvati prosječno izvještavaju da imaju puno poznanika iz druge grupe, no ne i prijatelja. Među sudionicima koji imaju međugrupna prijateljstva, kvaliteta takvih prijateljstava je u prosjeku umjerena - s prijateljima iz druge grupe posjećuju se u kućama jednom ili dva puta godišnje, s također relativno velikim varijabilitetom odgovora. Srbi pokazuju statistički značajno veću kvalitetu međugrupnih prijateljstava nego Hrvati – dok Hrvati u prosjeku izvještavaju da se s prijateljima Srbima posjećuju u kućama jednom ili dva puta godišnje, Srbi izvještavaju da se s prijateljima Hrvatima posjećuju jednom ili dva puta mjesečno. Stupanj etničke identifikacije visoko je izražen u cijelom uzorku ($M = 4.29$; $TR = 1-5$), no ipak nešto izraženiji kod Hrvata nego kod Srba. Percepcija realne međugrupne prijetnje je umjereno do visoko izražena na razini čitavog uzorka, pri čemu je statistički značajno viša kod Srba ($M_s = 3.93$) nego kod Hrvata ($M_h = 3.21$). Percepcija simboličke međugrupne prijetnje je također umjereno do visoko izražena na razini čitavog uzorka (nešto više nego realna prijetnja). Pri tome je, suprotno od realne prijetnje, statistički značajno viša kod Hrvata nego kod Srba, no ta razlika je znatno manja ($M_h = 3.78$, $M_s = 3.63$). Iz prosječnog rezultata za varijablu predviđanja loših budućih odnosa, vidimo da sudionici u prosjeku vide buduće odnose među grupama nešto malo boljima nego trenutne, s relativno velikim varijabilitetom u odgovorima. Pri tome nešto manje pozitivnima

(iako i dalje boljima nego sada) buduće odnose vide Hrvati nego Srbi. Kod naših sudionika javlja se jasna unutargrupna pristranost, premda nije jako visoka ($M = 2.40$; $TR = -10 - 10$). Dobivena je i statistički značajna razlika između grupa, pri čemu je pristranost znatno izraženija kod Hrvata ($M_H = 3.99$), nego kod Srba, kod kojih gotovo da i nije prisutna ($M_S = .74$). Potrebno je naglasiti da je varijabilitet na ovoj varijabli vrlo visok – na cijelom uzorku, ali i na oba poduzorka.

Tablica 4. Deskriptivna statistika istraživačkih varijabli za ukupni uzorak i zasebno za hrvatski i srpski poduzorak te t-test za razlike u rezultatima između dva poduzorka

Konstrukt	TR	Ukupni uzorak (N=679) M (SD)	Hrvati (N=345) M (SD)	Srbi (N=334) M (SD)	t
Intenzitet međugrupnog kontakta	0 – 7	4.56 (1.988)	3.99 (2.056)	5.15 (1.731)	-7.91**
Kvaliteta međugrupnog prijateljstva ^a	1 – 5	2.44 (1.189)	2.08 (1.143)	2.78 (1.132)	-7.55**
Stupanj etničke identifikacije	1.00 – 5.00	4.29 (.906)	4.43 (.802)	4.15 (.983)	4.02**
Percepcija realne prijetnje	1.00 – 5.00	3.57 (1.000)	3.21 (.926)	3.93 (.938)	-10.04**
Percepcija simboličke prijetnje	1.00 – 5.00	3.70 (.968)	3.78 (1.019)	3.63 (.910)	2.04*
Predviđanje loših budućih odnosa među grupama	0 - 100	39.02 (19.653)	41.48 (18.731)	36.47 (20.276)	3.34**
Unutargrupna pristranost	-10 - 10	2.40 (3.409)	3.99 (3.351)	0.74 (2.583)	14.05**
Diskriminacija u interpersonalnim odnosima	0 - 4	2.01 (1.619)	2.52 (1.561)	1.47 (1.500)	8.73**
Diskriminacija na poslu / s pozicije moći	0 - 3	.38 (.835)	.52 (.934)	.24 (.693)	4.42**

Napomena. TR = totalni raspon rezultata; N = broj sudionika; M = aritmetička sredina; SD = standardna devijacija; t = t-vrijednost; ** = $p < .01$; * = $p < .05$; ^a = rezultat na ovoj varijabli imaju samo sudionici s iskustvom međugrupnog prijateljstva (N = 414).

Sudionici u prosjeku pokazuju sklonost diskriminaciji u dvije od ponuđene četiri situacije u interpersonalnim odnosima. Pri tome su Hrvati statistički značajno skloniji takvom ponašanju (u prosjeku su skloni diskriminirati u dvije do tri od četiri situacije), dok su Srbi u prosjeku skloni diskriminirati u jednoj do dvije od četiri situacije. Kada je riječ o diskriminaciji na poslu / s pozicije moći, sudionici su puno manje skloni diskriminaciji. Nešto su skloniji takvoj diskriminaciji Hrvati, no i oni bi u prosjeku diskriminirali u samo jednoj od tri situacije. No, potrebno je naglasiti da je kod obje varijable diskriminacije relativno velik varijabilitet u odgovorima, što znači da sklonost diskriminaciji dosta varira od sudionika do sudionika.

Pearsonovi koeficijenti korelacije među svim istraživačkim varijablama za ukupni uzorak te zasebno za hrvatski i srpski poduzorak prikazani su u prilogu 8. Na cijelom uzorku i u oba poduzorka varijable koje imaju status prediktora u pretpostavljenom modelu - intenzitet kontakta i stupanj identifikacije - očekivano su nisko do umjereno negativno povezane. Intenzitet kontakta i kvaliteta prijateljstva su očekivano visoko pozitivno povezani, no oni neće biti analizirani unutar istog modela, pa potencijalna multikolinearnost ne predstavlja problem. Medijatorske varijable - realna i simbolička prijetnja – također su očekivano značajno pozitivno povezane, a ta korelacija je relativno visoka (.55 na cijelom uzorku, .54 na hrvatskom poduzorku i .72 na srpskom poduzorku). Prediktorske varijable značajno su povezane s medijatorima (kontakt nisko do umjereno negativno, identifikacija umjereno do visoko pozitivno), a te su povezanosti uglavnom nešto više za Srbe, nego za Hrvate. Jedina iznimka je kvaliteta međugrupnog prijateljstva koja nije povezana s realnom prijetnjom. Očekivano, prediktorske i medijatorske varijable su pozitivno povezane s kriterijskim varijablama i uglavnom više kod Hrvata nego kod Srba. Korelacije su znatno više za simboličku prijetnju nego za realnu prijetnju, kod koje su povezanosti niske ili neznačajne. Iako nam dobivene korelacije pokazuju određene obrasce odnosa među varijablama, one su ipak samo informativne i nemaju jednaku snagu kao rezultati strukturalnog modeliranja.

S obzirom na relativno visoku povezanost medijatora realne i simboličke prijetnje (osobito na srpskom poduzorku), provjerili smo postoji li opasnost od multikolinearnosti koja se u ovakvim slučajevima može javiti. Za provjeru multikolinearnosti koristili smo *pokazatelj inflacije varijance* (engl. *variance inflation factor*, VIF), kada u regresijsku analizu za predviđanje četiri kriterija (loši budući odnosi, unutargrupna pristranost i varijable diskriminacije) uvedemo kao prediktore kontakt, identifikaciju te realnu i simboličku prijetnju. Za sve četiri kriterijske varijable VIF vrijednosti za realnu i simboličku prijetnju su bile manje od 2.5 (i za ukupni uzorak i zasebno za hrvatski i srpski poduzorak), što je znatno

ispod granične vrijednosti 5.0 (nekad se uzima i vrijednost 10.0), iznad koje rezultati upućuju na multikolinearnost (Kline, 2010). Potrebno je napomenuti da je visoka korelacija (iznad .60 ili .70) između realne i simboličke prijetnje uobičajen nalaz, koji se dobiva i u drugim istraživanjima (npr. Bizman i Yinon, 2001; Corenblum i Stephan, 2001; Stephan i sur., 2002; Tausch i sur., 2007). U svim navedenim studijama, autori su dvije vrste prijetnje konceptualno razdvajali i u daljnjim regresijskim analizama ili analizama strukturalnim modeliranjem.

Kako su naši sudionici bili parovi roditelja (upitnike su popunjavali i majke i očevi), naši podaci imaju dijadni karakter, uz što se vezuje poteškoća zavisnosti, odnosno povezanosti podataka unutar para. Za podatke koji imaju dijadni karakter, prije provedbe glavnih analiza preporuča se testiranje zavisnosti podataka u dva koraka: (1) izračunom Pearsonovih korelacija između rezultata prvog i drugog člana para i (2) izračunom parcijalnih korelacija između rezultata prvog i drugog člana para, kada se parcijaliziraju prediktori (Kenny, Kashy i Cook, 2006). Opisanim postupkom smo utvrdili da su u našem uzorku podaci majki i očeva u paru međusobno visoko povezani – korelacije su, i uz parcijalizaciju prediktora, veće od .60 ($p < .01$). Iz tog razloga, nije bilo opravdano raditi analize na svim sudionicima, kao da su nezavisni. Kako bismo riješili problem zavisnosti podataka, koristili smo TYPE=COMPLEX naredbu u MPlusu, koja korigira hi-kvadrat statistiku i standardne pogreške procjene za zavisnost podataka (Muthén i Muthén, 2010). TYPE=COMPLEX naredba koristi *Huber-White proceduru*, koja računa *robustne standardne pogreške* – robustne za *heteroscedasticitet* ili nejednaki varijabilitet u različitim dijelovima regresijske distribucije, koji se javlja kod zavisnih podataka (Muthén i Satorra, 1995).

Kako bismo provjerili postoji li *multivarijatni normalitet* distribucije naših podataka, proveli smo Mardijin test multivarijatne simetričnosti i spljoštenosti/kurtičnosti distribucije (engl. *Mardia's test of multivariate skewness and kurtosis*, Mardia, 1970) i Omnibus test multivarijatnog normaliteta distribucije (engl. *Omnibus test of multivariate normality*; Doornik i Hansen, 1994). Rezultati oba testa su pokazali da je kod naše matrice podataka narušen multivarijatni normalitet distribucije (Mardia $M_{skewness} = 109.3$, $p < .01$; Mardia $M_{kurtosis} = 952.6$, $p < .01$; Doornik-Hansen $E = 4484.0$, $p < .01$). Stoga smo odabrali metodu procjene parametara koja to uzima u obzir, a može se koristiti uz naredbu TYPE=COMPLEX. Takva metoda je podvrsta ML metode - *MLR – robustna metoda najveće vjerojatnosti*¹⁵ (engl. *robust*

---

¹⁵ Ova podvrsta ML metode korištena je i u analizama mjernih modela skala u poglavlju o metodologiji.

maximum likelihood estimation method), koja korigira hi-kvadrat statistiku i standardne pogreške procjene za narušen normalitet distribucije (Muthén i Muthén, 2010). Standardne pogreške procjene računaju se korištenjem već spomenute Huber-White procedure, a hi-kvadrat vrijednost jednaka je *Yuan-Bentler korigiranoj F-vrijednosti*, temeljenoj na metodi procjene koja nema početnu pretpostavku o obliku distribucije podataka (Yuan i Bentler, 2000).

Posredujuća uloga međugrupne prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije

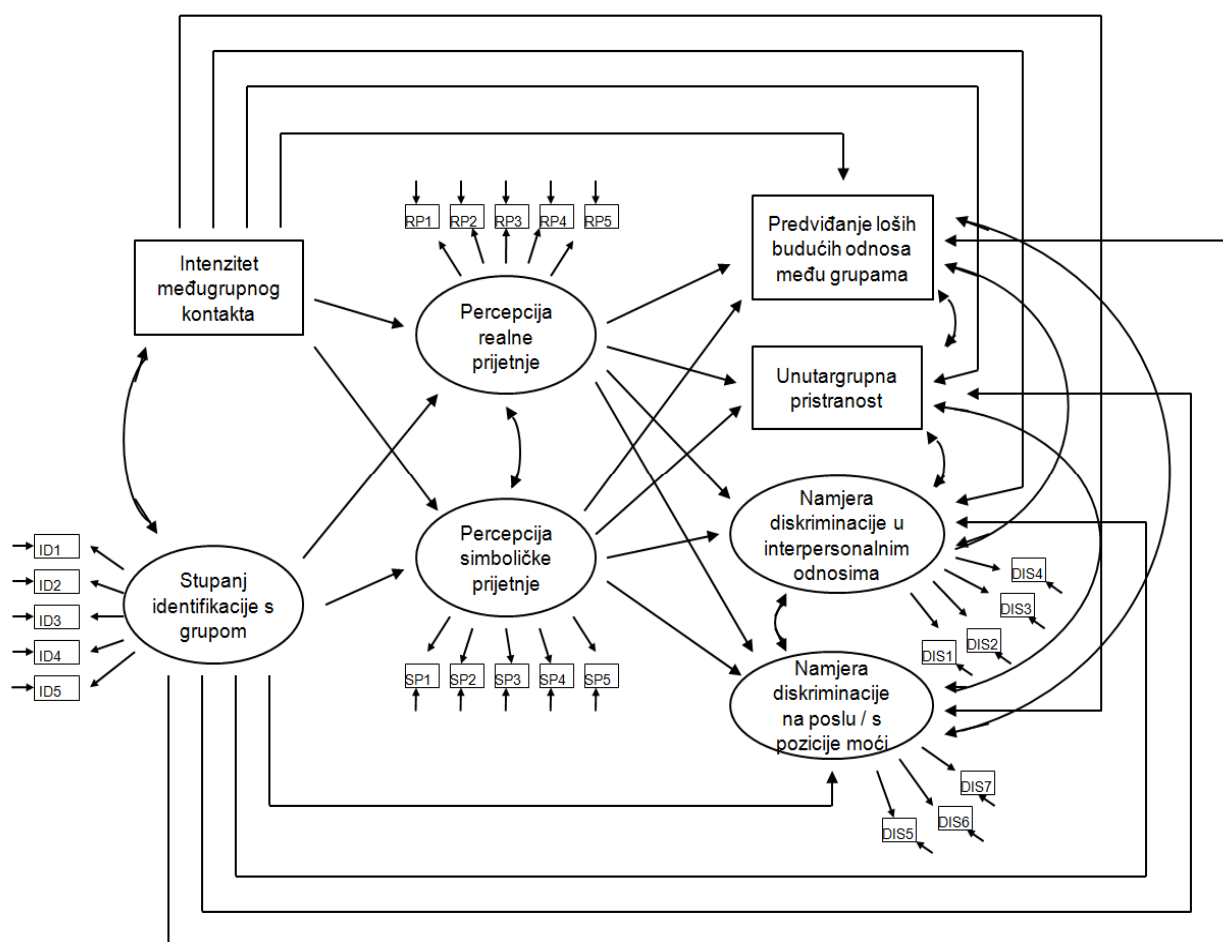
Kako bismo odgovorili na prvi istraživački problem i ispitali odnose među varijablama pretpostavljenog modela, proveli smo analize linearnim strukturalnim modeliranjem. U prvom koraku cilj nam je bio utvrditi odnose među varijablama na cijelom uzorku te testirati postojanje medijacijskog djelovanja prijetnje u odnosima intenziteta kontakta i različitih pokazatelja negativne međugrupne orijentacije. U tu svrhu, postavili smo početni model prikazan na slici 8. Početna matrica korelacija među svim manifestnim varijablama modela nalazi se u prilogu 9.

Na slici 8 možemo vidjeti da je model sadržavao 5 latentnih varijabli (stupanj identifikacije s grupom, percepciju realne prijetnje, percepciju simboličke prijetnje, namjeru diskriminacije u interpersonalnim odnosima i namjeru diskriminacije na poslu / s pozicije moći), 24 endogene¹⁶ manifestne varijable (predviđanje loših budućih odnosa među grupama, unutargrupnu pristranost i čestice svake od skala) i jednu egzogenu manifestnu varijablu (intenzitet međugrupnog kontakta). Čestice svake od skala su zapravo dijelovi mjernih modela latentnih varijabli, koje smo utvrdili u testiranjima u ranijim koracima prikazanim u poglavlju o metodologiji. Testiranje modela proveli smo opisanom metodom testiranja ugniježđenih modela, i to strategijom testiranja „prema gore“, pa smo u početnom modelu dopustili veze između svih varijabli, a u kasnijim koracima smo provjeravali hoće li pristajanje modela biti slabije uklanjanjem pojedinih veza. Osim izravnih veza između intenziteta kontakta i različitih pokazatelja negativne međugrupne orijentacije, u model smo uključili i provjeru medijacijskih efekata putem međugrupnih prijetnji. Za računanje

---

¹⁶ U terminologiji strukturalnog modeliranja koriste se nazivi *endogena* (izlazna) varijabla za sve varijable koje su *predviđene* drugim varijablama, i *egzogena* (ulazna) varijabla za sve varijable koje *predviđaju* druge varijable. No, mi ćemo zbog jednostavnosti u daljnjem tekstu koristiti standardne nazive prediktor i kriterij (i medijator), prema njihovoj ulozi u pretpostavljenom modelu odnosa varijabli.

medijacijskih efekata koristili smo *delta metodu* (MacKinnon, 2008; Muthén i Muthén 2010). Delta metoda je modifikacija *Sobel testa* medijacije, tako da se može koristiti i na kategorijalnim varijablama i podacima kod kojih nije zadovoljen normalitet distribucije, čime se nadilazi najveće ograničenje tog testa. Kako je kod medijacije riječ o umnošku dva efekta, vrijednosti od .01 označavaju mali efekt, od .09 srednji efekt, a od .25 veliki efekt (Kenny, 2012). Osim medijacijskih efekata prijetnje u odnosu kontakta i međugrupne orijentacije, ispitali smo i njene medijacijske efekte u odnosu identifikacije i međugrupne orijentacije.

Slika 8. Prikaz početnog postavljenog strukturalnog modela medijacije međugrupne prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije

Napomena. Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable; jednosmjerne strelice = regresijske veze; dvosmjerne (zaobljene) strelice = korelacije između varijabli; strelice u mjernim modelima = faktorska zasićenja; kratke rubne strelice prema indikatorima = pogreška mjerenja (rezidualna varijanca).

Početni pretpostavljeni strukturalni model pokazao je dobro pristajanje podacima ($\chi^2(209) = 427.33$; $p < .01$; $\chi^2/df = 2.04$; CFI = .95; RMSEA = .042; SRMR = .049). No, nekoliko se veza nije pokazalo statistički značajnima - između realne prijetnje i svih

kriterijskih varijabli, između kontakta i unutargrupne pristranosti te diskriminacije na poslu i između identifikacije i loših budućih odnosa. Vodeći se načelom parsimonije, u sljedećem smo koraku pokušali utvrditi hoće li pristajanje modela biti jednako dobro ako uklonimo neznačajne veze iz modela, što se naziva postupkom rezanja modela (engl. *model trimming*). Tako specificiran model, očekivano, nije pokazao pad u pristajanju, već blago poboljšanje ($\chi^2(212) = 415.51$; $p < .01$; $\chi^2/df = 1.96$; CFI = .95; RMSEA = .040; SRMR = .050), stoga smo taj model zadržali. U narednim smo koracima, u svrhu utvrđivanja jesu li dobivene značajne medijacije u modelu potpune ili djelomične, proveli testiranje niza ugniježđenih strukturalnih modela. Za svaku značajnu medijacijsku vezu (za koju izravne veze nisu već u prethodnom koraku isključene iz modela zbog neznačajnosti) provjerili smo dolazi li do značajnog pada u pristajanju modela ako uklonimo izravnu vezu i ostavimo samo neizravnu (potpuna medijacija). Rezultati testiranja prikazani su u tablici 5.

Tablica 5. Rezultati testiranja ugniježđenih strukturalnih modela u okviru prvog istraživačkog problema u svrhu utvrđivanja jesu li medijacije djelomične ili potpune

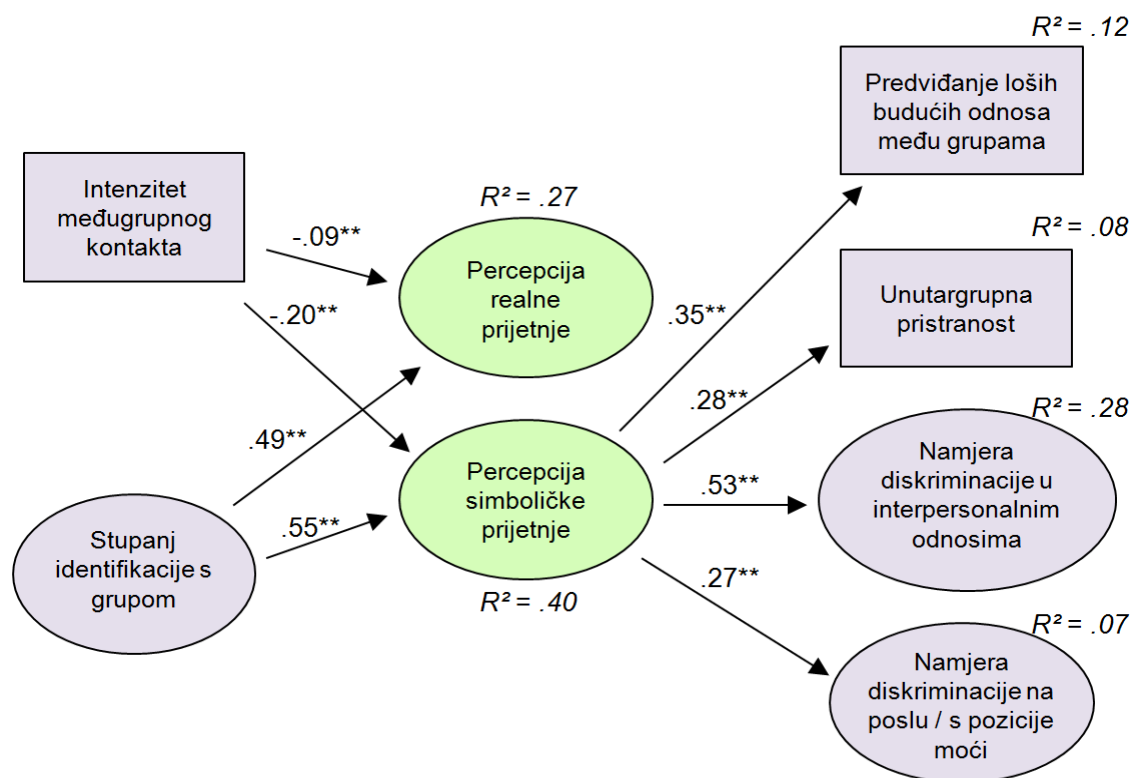
	Model	$\chi^2 (df)$	Δdf	$\Delta\chi^2$	Gr. $\Delta\chi^2$	CFI	ΔCFI	Gr. ΔCFI
kontakt→ODN	1. Parcijalna	415.51 (212)	-	-	-	.953	-	-
	2. Potpuna	445.94 (213)	1	30.43	3.84	.946	.007	.01
kontakt→DIS1	1. Parcijalna	415.51 (212)	-	-	-	.953	-	-
	2. Potpuna	428.33 (213)	1	12.82	3.84	.950	.003	.01
identitet→UGP	1. Parcijalna	415.51 (212)	-	-	-	.953	-	-
	2. Potpuna	422.85 (213)	1	7.34	3.84	.951	.002	.01
identitet →DIS1	1. Parcijalna	415.51 (212)	-	-	-	.953	-	-
	2. Potpuna	422.73 (213)	1	7.22	3.84	.951	.002	.01
identitet→DIS2	1. Parcijalna	415.51 (212)	-	-	-	.953	-	-
	2. Potpuna	419.46 (213)	1	3.95	3.84	.952	.001	.01

Napomena. Zelenom bojom označeni su modeli kod kojih pad u pristajanju nije značajan; UGP = unutargrupna pristranost; ODN = predviđanje loših budućih odnosa među grupama; DIS1 = diskriminacija u interpersonalnim odnosima; DIS2 = diskriminacija na poslu / s pozicije moći; χ^2 = hi-kvadrat vrijednost; Δdf = razlika u stupnjevima slobode između dva modela; $\Delta\chi^2$ = razlika u hi-kvadrat vrijednosti između dva modela; Gr. $\Delta\chi^2$ = granična maksimalna vrijednost statistički neznačajne razlike u hi-kvadratu (uz pripadajuću Δdf i $p < .05$); ΔCFI = razlika u CFI vrijednosti između dva modela; Gr. ΔCFI = granična maksimalna vrijednost statistički neznačajne razlike u CFI indeksu.

Iz tablice možemo vidjeti da je za sve testirane medijacijske veze razlikom u CFI indeksu utvrđen neznačajan pad u pristajanju jednostavnijeg modela, što znači da je u svim

slučajevima riječ o potpunoj medijaciji. Uzevši to u obzir, specificirali smo završni strukturalni model, koji je pokazao dobro pristajanje podacima ($\chi^2(217) = 466.02$; $p < .01$; $\chi^2/df = 2.15$; CFI = .94; RMSEA = .044; SRMR = .056). Pad u pristajanju između završnog modela i početnog modela nije bio statistički značajan ($\Delta CFI = .009$). Na slici 9 nalazi se prikaz standardiziranih regresijskih koeficijenata i koeficijenata determinacije (postotka objašnjene varijance) latentnih varijabli, odnosno endogenih manifestnih varijabli završnog strukturalnog modela medijacije međugrupne prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije na cijelom uzorku.

Slika 9. Prikaz završnog strukturalnog modela medijacije međugrupne prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije na cijelom uzorku (N=679)

Napomena. Prikazan je samo strukturalni model (bez mjernih modela), prikaz cijelog modela nalazi se u prilogu 10. Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable; Prikazani su standardizirani regresijski koeficijenti; ** = $p < .01$; R^2 = koeficijent determinacije (postotak objašnjene varijance) latentne varijable ili endogene manifestne varijable.

Na slici 9 možemo vidjeti da završni model objašnjava visok postotak varijance percepcije međugrupne prijetnje, pri čemu je on znatno viši za simboličku (40%) nego za realnu prijetnju (27%). Od kriterijskih varijabli, model je objasnio najveći postotak varijance namjere diskriminacije u interpersonalnim odnosima (28%), zatim predviđanja loših budućih odnosa među grupama (12%), te nešto manje unutargrupne pristranosti (8%) i namjere

diskriminacije na poslu / s pozicije moći (7%). Intenzitet međugrupnog kontakta očekivano je značajno negativno povezan s obje vrste međugrupne prijetnje, pri čemu je znatno više povezan sa simboličkom prijetnjom. Stupanj identifikacije s grupom visoko je pozitivno povezan s obje vrste međugrupne prijetnje, pri čemu je, očekivano, nešto više povezan sa simboličkom prijetnjom. Percepcija simboličke prijetnje značajni je pozitivni prediktor sve četiri kriterijske varijable, a najviši regresijski koeficijent dobiven je za namjeru diskriminacije u interpersonalnim odnosima ($\beta=.53$), zatim za predviđanje loših budućih odnosa među grupama, te nešto manji (ali još uvijek znatnog doprinosa) za unutargrupnu pristranost i namjeru diskriminacije na poslu / s pozicije moći. Percepcija realne prijetnje, suprotno očekivanjima, nije se pokazala značajnim prediktorom niti jednog od kriterija. Iako nije prikazana na slici, utvrdili smo, u skladu s očekivanjima, i negativnu korelaciju intenziteta kontakta i stupnja identifikacije s grupom ($r = -.24$; $p<.01$).

Na temelju medijacijskih testova, utvrdili smo statistički značajan medijacijski efekt simboličke prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i namjere diskriminacije u interpersonalnim odnosima ($IE = -.11$; $p<.01$), intenziteta kontakta i predviđanja loših budućih odnosa ($IE = -.07$; $p<.01$), intenziteta kontakta i unutargrupne pristranosti ($IE = -.05$; $p<.01$) te intenziteta kontakta i namjere diskriminacije na poslu ($IE = -.05$; $p<.01$); prvi efekt je srednjeg, a preostala tri su malog reda veličine. Također, utvrđen je statistički značajan medijacijski efekt simboličke prijetnje u odnosu grupne identifikacije i namjere diskriminacije u interpersonalnim odnosima ($IE = .29$; $p<.01$), grupne identifikacije i predviđanja loših budućih odnosa ($IE = .20$; $p<.01$), grupne identifikacije i unutargrupne pristranosti ($IE = .15$; $p<.01$) te grupne identifikacije i namjere diskriminacije na poslu ($IE = .15$; $p<.01$); prvi je veliki efekt, a preostala tri su srednjeg reda veličine. U svim slučajevima, kao što smo utvrdili testiranjem ugniježđenih modela, bila je riječ o potpunoj medijaciji. Utvrđeni medijacijski efekti završnog strukturalnog modela prikazani su i na slikama u prilogu 11.

Moderatorski učinak relativnog statusa grupe

U drugom koraku cilj nam je bio utvrditi postoji li moderatorski utjecaj relativnog (većinsko-manjinskog) statusa grupe na odnose među varijablama u modelu. U tu svrhu, proveli smo multigrupno testiranje pristajanja početnog modela iz prvog koraka (slika 8). Multigrupno testiranje jedna je od metoda provjere moderatorskog efekta (Jöreskog, 1971; Jöreskog i Sörbom, 1989), koja se preporuča u slučajevima kada je moderator dihotomna varijabla ili varijabla na nominalnoj mjernoj ljestvici (Baron i Kenny, 1986; Sauer i Dick,

1993). Multigrupno testiranje, kao što je ranije opisano, također se radi metodom testiranja ugniježđenih modela (strategijom testiranja „prema gore“). U početnom modelu dopustili smo da se regresijski koeficijenti između svih varijabli razlikuju među grupama, uz pretpostavku o metrijskoj invarijantnosti mjernih modela (koju smo već utvrdili u poglavlju o metodologiji), a u daljnjim koracima smo provjeravali hoće li pristajanje modela biti slabije kada regresijske koeficijente ograničimo tako da budu jednaki u obje grupe. Rezultati testiranja niza ugniježđenih modela prikazani su u tablici 6.

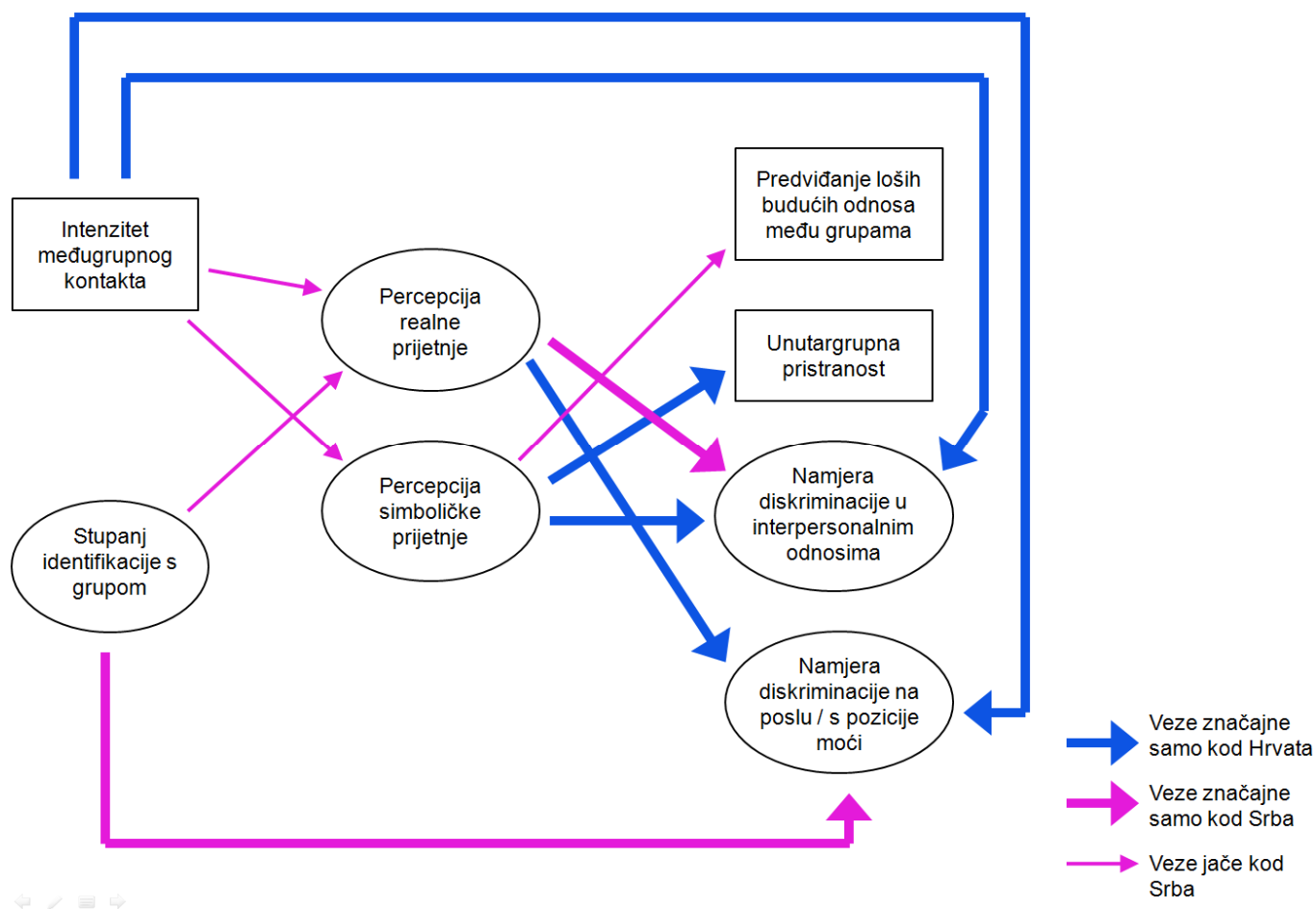
Tablica 6. Rezultati multigrupnog testiranja ugniježđenih strukturalnih modela medijacije međugrupne prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije u svrhu utvrđivanja razlika u strukturalnim vezama između Hrvata i Srba

Model	χ^2 (df)	Δdf	$\Delta\chi^2$	Gr. $\Delta\chi^2$	CFI	ΔCFI	Gr. ΔCFI
1. Model A (bez ograničenja – samo metrijska invarijantnost svih mjernih modela)	770.52 (455)	-	-	-	.941	-	-
2. Model B (invarijantnost svih regresijskih koeficijenata)	1202.64 (494)	39	432.12	54.57	.868	.073	.01
2.b Model C (invarijantnost regresijskih koeficijenata s najmanjim grupnim razlikama)	838.43(472)	17	67.91	27.59	.932	.009	.01

Napomena. Zelenom bojom označeni su modeli kod kojih pad u pristajanju nije značajan, a crvenom modeli kod kojih je pad u pristajanju značajan; χ^2 = hi-kvadrat vrijednost; Δdf = razlika u stupnjevima slobode između dva modela; $\Delta\chi^2$ = razlika u hi-kvadrat vrijednosti između dva modela; Gr. $\Delta\chi^2$ = granična maksimalna vrijednost statistički neznačajne razlike u hi-kvadratu (uz pripadajuću Δdf i $p < .05$); ΔCFI = razlika u CFI vrijednosti između dva modela; Gr. ΔCFI = granična maksimalna vrijednost statistički neznačajne razlike u CFI indeksu.

Početni multigrupni model bez ograničenja, odnosno samo s pretpostavkom o metrijskoj invarijantnosti mjernih modela (model A) pokazao je dobro pristajanje podacima ($\chi^2(455) = 770.52$; $p < .01$; $\chi^2/df = 1.69$; CFI = .94; RMSEA = .050; SRMR = .059). U sljedećem smo koraku postavili model koji pretpostavlja invarijantnost svih regresijskih koeficijenata među grupama (model B), a neznačajan pad u pristajanju tog modela značio bi da nema moderatorskog efekta. Model B je pokazao značajan pad u pristajanju ($\Delta CFI = .073$), na temelju čega smo zaključili da moramo odbaciti hipotezu o jednakosti svih regresijskih koeficijenata među grupama, te da se (barem neki od njih) značajno razlikuju kod Hrvata i Srba. Kako bismo utvrdili koji koeficijenti se razlikuju među grupama, nastavili smo postupak

testiranja, ali tako da smo ponovno krenuli od početnog modela i ograničavali jedan po jedan koeficijent tako da bude jednak među grupama, pri čemu smo počeli od koeficijenata koji se najmanje razlikuju među grupama. U svakom koraku provjerili smo pad u pristajanju modela i kada smo naišli na značajan pad, zaustavili smo testiranje modela i vratili se na prethodan korak te taj model uzeli kao konačan model. Konačan model (model C) pokazao je dobro pristajanje podacima ($\chi^2(472) = 838.43$; $p < .01$; $\chi^2/df = 1.78$; CFI = .93; RMSEA = .053; SRMR = .078), a pad u pristajanju u odnosu na početni model nije bio statistički značajan ($\Delta CFI = .009$). Na slici 10 grafički je prikazan utvrđeni moderatorski efekt relativnog statusa grupe na pojedine veze u završnom modelu C.

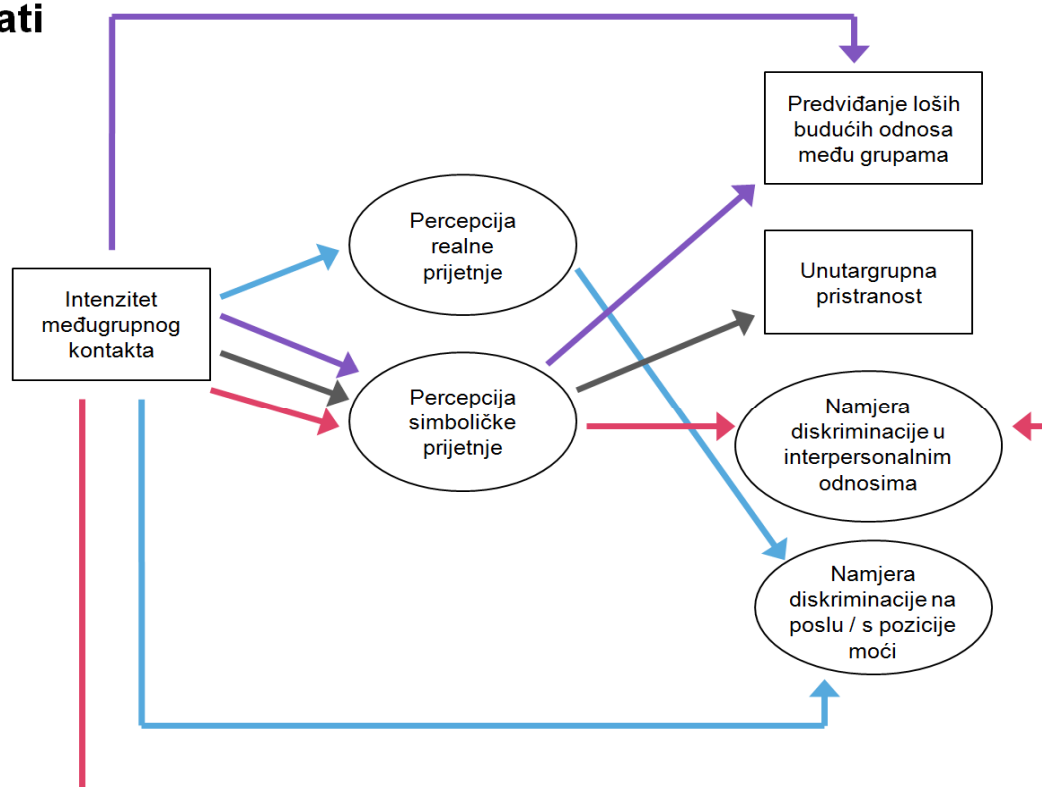
Slika 10. Prikaz moderatorskog efekta relativnog statusa grupe na pojedine veze u završnom modelu medijacije međugrupne prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije

Napomena. Prikazane su samo veze za koje je utvrđen moderatorski efekt, veze za koje nije utvrđen moderatorski efekt i neznajne veze nisu prikazane; Prikazan je samo strukturalni model (bez mjernih modela); prikaz cijelog modela nalazi se u prilogu 14. Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable.

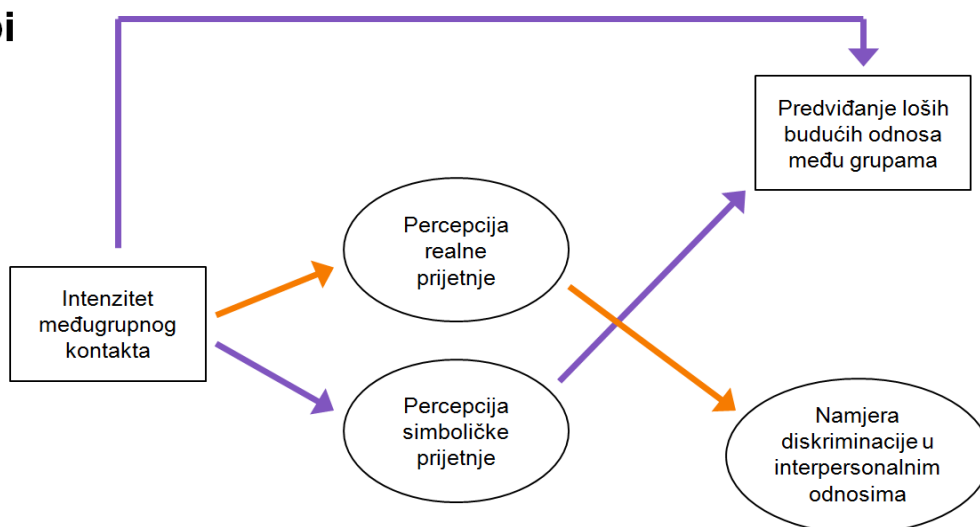
Na slici 10 možemo vidjeti da relativni (većinsko-manjinski) status grupe djeluje kao moderator na nekoliko izravnih i neizravnih veza u modelu. Intenzitet međugrupnog kontakta je snažnije povezan s (manjom) percepcijom i realne i simboličke prijetnje kod Srba, nego kod Hrvata. S druge strane, samo je kod Hrvata (ali ne i kod Srba) povezan s (manjom) namjerom diskriminacije u interpersonalnim odnosima i na poslu. Nadalje, stupanj identifikacije s grupom snažnije je povezan s (većom) percepcijom realne prijetnje kod Srba, nego kod Hrvata, te je samo kod Srba (ali ne i kod Hrvata) povezan s namjerom diskriminacije na poslu. Percepcija realne prijetnje je kod Srba povezana samo s namjerom diskriminacije u interpersonalnim odnosima, dok je kod Hrvata povezana samo s namjerom diskriminacije na poslu. Percepcija simboličke prijetnje samo je kod Hrvata povezana s većom unutargrupnom pristranošću i izraženijom namjerom diskriminacije u interpersonalnim odnosima, dok je s predviđanjem lošijih budućih odnosa snažnije povezana kod Srba (iako povezanost postoji u obje grupe).

Završni model kod Hrvata objašnjava nešto viši postotak varijance percepcije simboličke (16%), nego percepcije realne prijetnje (12%). Od kriterijskih varijabli, model je objasnio najveći postotak varijance namjere diskriminacije u interpersonalnim odnosima (34%), zatim namjere diskriminacije na poslu / s pozicije moći (22%), predviđanja loših budućih odnosa među grupama (15%), te nešto manje unutargrupne pristranosti (11%). Završni model kod Srba objašnjava visoki postotak varijance i realne i simboličke prijetnje, znatno viši nego kod Hrvata. Također, za razliku od Hrvata, kod Srba model objašnjava veći postotak varijance realne (42%) nego simboličke prijetnje (32%). Od kriterijskih varijabli, model je, kao i kod Hrvata, objasnio najveći postotak varijance namjere diskriminacije u interpersonalnim odnosima (44%). No, za razliku od hrvatskog modela, srpski model na drugom mjestu objašnjava najviše varijance predviđanja loših budućih odnosa među grupama (20%), zatim namjere diskriminacije na poslu / s pozicije moći (8%), te vrlo mali postotak varijance unutargrupne pristranosti (4%). Prikazi završnih modela medijacije međugrupne prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije na Hrvatima i Srbima dobivenih multigrupnim testiranjem, koji uključuju standardizirane regresijske koeficijente i koeficijente determinacije (postotak objašnjene varijance) latentnih varijabli, odnosno endogenih manifestnih varijabli, nalaze se u prilogu 12 i 13. Na slici 11 nalazi se grafički prikaz značajnih medijacijskih efekata kod Hrvata i Srba dobivenih na temelju medijacijskih testova.

Hrvati

Srbi

Slika 11. Prikaz utvrđenih medijacijskih efekata u modelima medijacije međugrupne prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije kod Hrvata i Srba

Napomena. Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable; različite boje strelica označavaju (izravne i neizravne) veze intenziteta kontakta s različitim pokazateljima međugrupne orijentacije.

Kod Hrvata smo utvrdili statistički značajan potpuni medijacijski efekt simboličke prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i unutargrupne pristranosti ($IE = -.06$; $p < .05$), kao i njen parcijalni medijacijski efekt u odnosu intenziteta kontakta i predviđanja loših budućih

odnosa ($IE = -.09$; $p < .05$), te u odnosu intenziteta kontakta i namjere diskriminacije u interpersonalnim odnosima ($IE = -.05$; $p < .05$). Također, utvrdili smo i parcijalni medijacijski efekt realne prijetnje u odnosu kontakta i namjere diskriminacije na poslu ($IE = -.05$; $p < .05$). Svi efekti bili su malog reda veličine, osim za predviđanje budućih odnosa, koji je bio umjeren. Kod Srba smo utvrdili potpuni medijacijski efekt realne prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i namjere diskriminacije u interpersonalnim odnosima ($IE = -.07$; $p < .05$) te parcijalni medijacijski efekt simboličke prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i predviđanja loših budućih odnosa među grupama ($IE = -.17$; $p < .01$); prvi efekt je male, a drugi srednje veličine.

U utvrđenim parcijalnim medijacijama kod Hrvata je *izravni* efekt veći od *neizravnog* (činio je veći dio ukupnog efekta), dok je kod Srba *neizravni* efekt veći od *izravnog*. Vrijednosti svih ukupnih, izravnih i neizravnih efekata u odnosu kontakta i međugrupne orijentacije (te u odnosu identifikacije i međugrupne orijentacije) za završne strukturalne modele na Hrvatima i Srbima prikazani su na slikama u prilogu 15 i 16.

Posredujuća uloga međugrupne prijetnje u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije

Kako bismo odgovorili na drugi istraživački problem, također smo proveli analize linearnim strukturalnim modeliranjem. U prvom koraku cilj nam je bio utvrditi odnose među varijablama na sudionicima koji imaju prijateljstva s pripadnicima druge grupe te testirati postojanje medijacijskog djelovanja prijetnje u odnosima kvalitete međugrupnog prijateljstva i različitih pokazatelja negativne međugrupne orijentacije. U tu svrhu, postavili smo početni model na jednak način kao i u okviru prvog problema (prilog 17). Početna matrica korelacija među svim manifestnim varijablama modela nalazi se u prilogu 18.

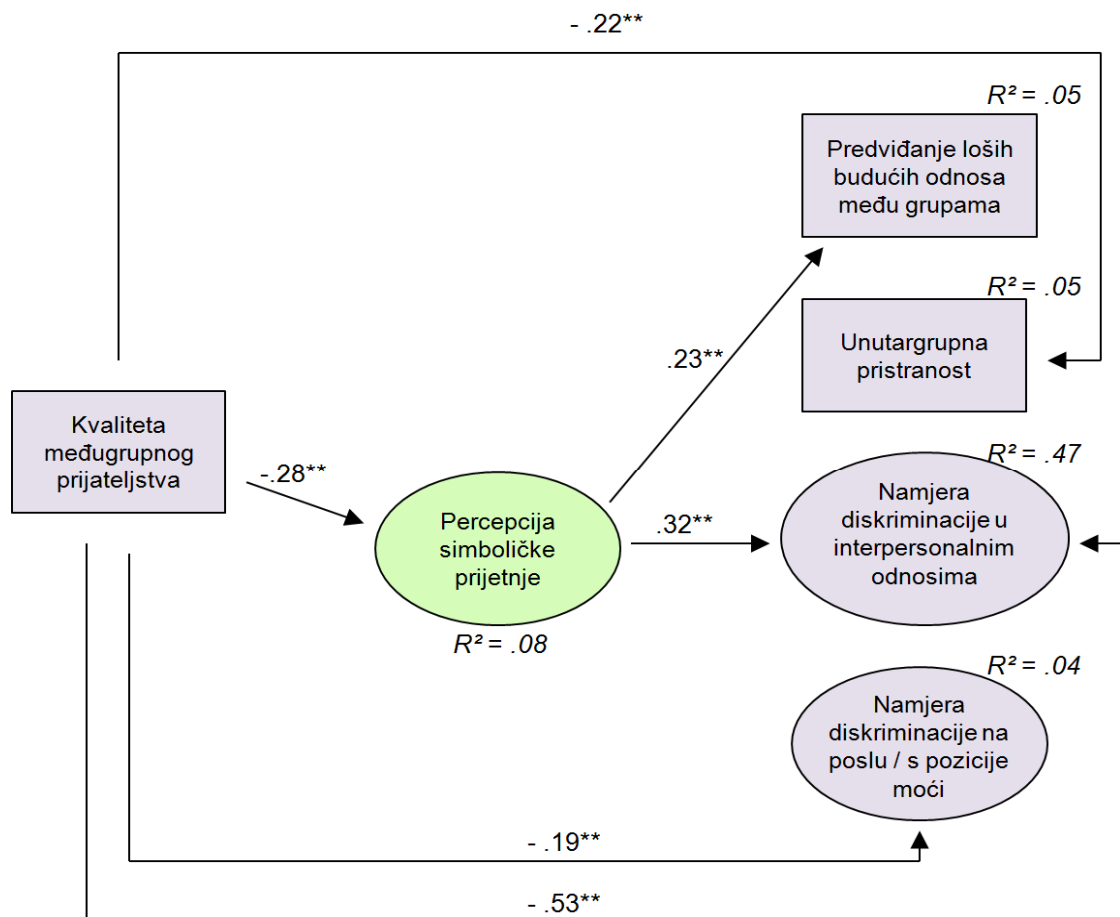
Model je sadržavao 4 latentne varijable (percepciju realne prijetnje, percepciju simboličke prijetnje, namjeru diskriminacije u interpersonalnim odnosima i namjeru diskriminacije na poslu / s pozicije moći), 19 endogenih manifestnih varijabli (predviđanje loših budućih odnosa među grupama, unutargrupnu pristranost i čestice svake od skala) i jednu egzogenu manifestnu varijablu (kvaliteta međugrupnog prijateljstva). Usporedbu modela smo također proveli strategijom testiranja ugniježđenih modela „prema gore“, pa smo u početnom modelu dopustili veze između svih varijabli, a u kasnijim koracima smo

provjeravali hoće li pristajanje modela biti slabije uklanjanjem pojedinih veza. Osim izravnih veza, u model smo uključili i provjeru medijacijskih efekata putem međugrupnih prijetnji.

Početni pretpostavljeni strukturalni model pokazao je dobro pristajanje podacima ($\chi^2(100) = 254.31$; $p < .01$; $\chi^2/df = 2.54$; CFI = .96; RMSEA = .053; SRMR = .048). No, nekoliko se veza nije pokazalo statistički značajnima - između kvalitete prijateljstva i realne prijetnje, te predviđanja loših budućih odnosa, između realne prijetnje i svih kriterijskih varijabli, između simboličke prijetnje i unutargrupne pristranosti te diskriminacije na poslu. Vodeći se načelom parsimonije, uklonili smo neznčajne veze iz modela, a tako specificiran model, očekivano, nije pokazao značajan pad u pristajanju ($\chi^2(103) = 260.01$; $p < .01$; $\chi^2/df = 2.52$; CFI = .96; RMSEA = .053; SRMR = .050; $\Delta CFI = .958-.957 = .001$), stoga smo taj model zadržali. U narednom smo koraku, za medijaciju između kontakta i diskriminacije u interpersonalnim odnosima (jedinu za koju izravne veze nisu već u prethodnom koraku isključene zbog neznčajnosti) provjerili je li potpuna ili djelomična. Rezultati testiranja pokazali su da je pad u pristajanju modela značajan ($\Delta \chi^2 = 77.67$ (Gr. $\Delta \chi^2 = 3.84$); $\Delta CFI = .021$), pa smo stoga u modelu zadržali i izravnu vezu, što znači da smo uzeli model iz prethodnog koraka. Na slici 12 nalazi se prikaz standardiziranih regresijskih koeficijenata i koeficijenata determinacije (postotka objašnjene varijance) latentnih varijabli, odnosno endogenih manifestnih varijabli završnog strukturalnog modela medijacije međugrupne prijetnje u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije, na sudionicima koji imaju međugrupna prijateljstva.

Na slici 12 možemo vidjeti da završni model objašnjava značajni postotak varijance samo simboličke prijetnje, i to niži postotak (8%) nego završni model medijacije prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije. No, moramo uzeti u obzir da je u ovom modelu samo jedna prediktorska varijabla, pa je stoga i očekivano postotak objašnjene varijance niži. Od kriterijskih varijabli, model je objasnio najveći postotak varijance namjere diskriminacije u interpersonalnim odnosima (47%), što je znatno više od postotka dobivenog u završnom modelu za intenzitet kontakta. Ostale kriterijske varijable ovaj model objašnjava u relativno niskom postotku, manjem nego prvi model - predviđanja loših budućih odnosa među grupama i unutargrupnu pristranost (oboje 5%), a namjeru diskriminacije na poslu / s pozicije moći (4%). Kvaliteta međugrupnog prijateljstva očekivano je značajno negativno povezana sa simboličkom prijetnjom, i to znatno više nego intenzitet kontakta u prvom modelu. Percepcija simboličke prijetnje pozitivno je povezana s namjerom diskriminacije u interpersonalnim odnosima ($\beta = .32$) i predviđanjem loših budućih odnosa među grupama ($\beta = .23$).

Slika 12. Prikaz završnog strukturalnog modela medijacije međugrupne prijetnje u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije na sudionicima koji imaju međugrupna prijateljstva (N=414)

Napomena. Prikazan je samo strukturalni model (bez mjernih modela), prikaz cijelog modela nalazi se u prilogu 19. Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable; Prikazani su standardizirani regresijski koeficijenti; $** = p < .01$; R^2 = koeficijent determinacije (postotak objašnjene varijance) latentne varijable ili endogene manifestne varijable.

Na temelju medijacijskih testova, utvrdili smo statistički značajan potpuni medijacijski efekt simboličke prijetnje u odnosu kvalitete prijateljstva i predviđanja loših budućih odnosa među grupama ($IE = -.06$; $p < .05$), te njen djelomični medijacijski efekt u odnosu kvalitete prijateljstva i namjere diskriminacije u interpersonalnim odnosima ($IE = -.09$; $p < .01$); prvi efekt je male, a drugi srednje veličine. Utvrđeni medijacijski efekti završnog strukturalnog modela prikazani su i na slikama u prilogu 20.

Moderatorski učinak relativnog statusa grupe

U drugom koraku cilj nam je bio utvrditi postoji li moderatorski utjecaj relativnog (većinsko-manjinskog) statusa grupe na odnose među varijablama u modelu. U tu svrhu, proveli smo multigrupno testiranje pristajanja početnog modela iz prvog koraka (prilog 17). Kao i kod prvog problema, u početnom modelu dopustili da smo da se regresijski koeficijenti između svih varijabli razlikuju među grupama, uz pretpostavku o metrijskoj invarijantnosti mjernih modela, a u daljnjim koracima smo provjeravali hoće li pristajanje modela biti slabije kada regresijske koeficijente ograničimo tako da budu jednaki u obje grupe. Rezultati testiranja niza ugniježđenih modela prikazani su u tablici 7.

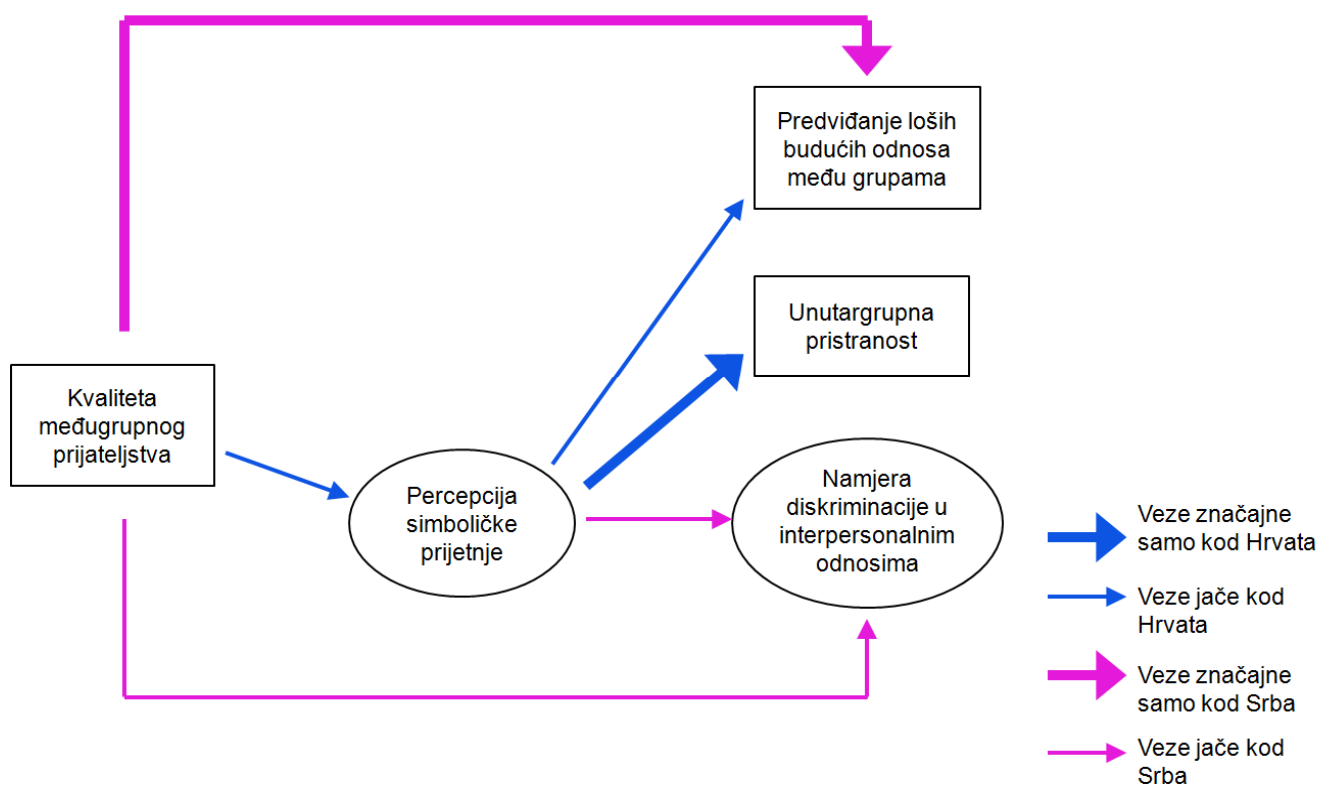
Tablica 7. Rezultati multigrupnog testiranja ugniježđenih strukturalnih modela medijacije međugrupne prijateljstva u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije u svrhu utvrđivanja razlika u strukturalnim vezama između Hrvata i Srba

Model	χ^2 (df)	Δdf	$\Delta\chi^2$	Gr. $\Delta\chi^2$	CFI	ΔCFI	Gr. ΔCFI
1. Model A (bez ograničenja – samo metrijska invarijantnost svih mjernih modela)	432.61 (221)	-	-	-	.939	-	-
2. Model B (invarijantnost svih regresijskih koeficijenata)	738.60 (248)	27	305.99	40.11	.858	.081	.01
2.b Model C (invarijantnost regresijskih koeficijenata s najmanjim grupnim razlikama)	472.64 (232)	11	40.03	19.68	.931	.008	.01

Napomena. Zelenom bojom označeni su modeli kod kojih pad u pristajanju nije značajan, a crvenom modeli kod kojih je pad u pristajanju značajan; χ^2 = hi-kvadrat vrijednost; Δdf = razlika u stupnjevima slobode između dva modela; $\Delta\chi^2$ = razlika u hi-kvadrat vrijednosti između dva modela; Gr. $\Delta\chi^2$ = granična maksimalna vrijednost statistički neznačajne razlike u hi-kvadratu (uz pripadajuću Δdf i $p < .05$); ΔCFI = razlika u CFI vrijednosti između dva modela; Gr. ΔCFI = granična maksimalna vrijednost statistički neznačajne razlike u CFI indeksu.

Početni multigrupni model bez ograničenja, odnosno samo s pretpostavkom o metrijskoj invarijantnosti mjernih modela (model A) pokazao je dobro pristajanje podacima ($\chi^2(221) = 432.61$; $p < .01$; $\chi^2/df = 1.96$; CFI = .94; RMSEA = .064; SRMR = .066). U sljedećem smo koraku postavili model koji pretpostavlja invarijantnost svih regresijskih koeficijenata među grupama (model B), a neznačajan pad u pristajanju tog modela značio bi da nema moderatorskog efekta. Model B je pokazao značajan pad u pristajanju ($\Delta CFI = .081$), na temelju čega smo zaključili da i u ovom modelu moramo odbaciti hipotezu o jednakosti svih regresijskih koeficijenata među grupama, te da se (barem neki od njih) značajno razlikuju

kod Hrvata i Srba. Kako bismo utvrdili koji koeficijenti se razlikuju među grupama, kao i kod prvog problema, ponovno smo krenuli od početnog modela i ograničavali jedan po jedan koeficijent, počevši od onih koji se najmanje razlikuju među grupama, te smo zaustavili testiranje kad smo naišli na značajan pad u pristajanju modela. Završni model (model C) pokazao je dobro pristajanje podacima ($\chi^2(232) = 472.64$; $p < .01$; $\chi^2/df = 2.04$; CFI = .93; RMSEA = .066; SRMR = .077), a pad u pristajanju u odnosu na početni model nije bio statistički značajan ($\Delta CFI = .008$). Na slici 13 grafički je prikazan utvrđeni moderatorski efekt relativnog statusa grupe na pojedine veze u završnom modelu C.

Slika 13. Prikaz moderatorskog efekta relativnog statusa grupe na pojedine veze u završnom modelu medijacije međugrupne prijetnje u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije

Napomena. Prikazane su samo veze za koje je utvrđen moderatorski efekt, veze za koje nije utvrđen moderatorski efekt i neznajne veze nisu prikazane; Prikazan je samo strukturalni model (bez mjernih modela); prikaz cijelog modela nalazi se u prilogu 23. Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable.

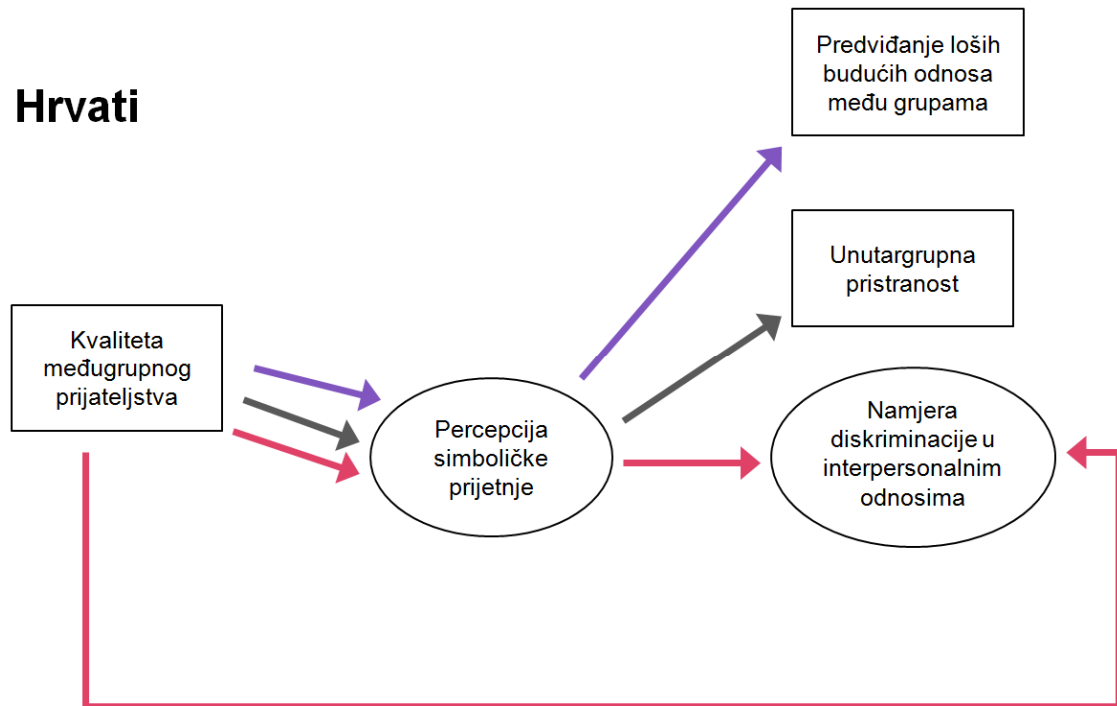
Na slici možemo vidjeti da relativni (većinsko-manjinski) status grupe djeluje kao moderator na nekoliko izravnih i neizravnih veza u modelu. Kvaliteta međugrupnog prijateljstva je snažnije povezana s (manjom) percepcijom simboličke prijetnje kod Hrvata, nego kod Srba. S druge strane, samo je kod Srba (ali ne i kod Hrvata) povezana s predviđanjem boljih budućih odnosa među grupama, te je kod Srba i snažnije povezana s

(manjom) namjerom diskriminacije u interpersonalnim odnosima, nego kod Hrvata. Percepcija simboličke prijetnje je, kao kod modela za intenzitet kontakta, povezana s unutargrupnom pristranošću samo kod Hrvata. Za razliku od modela za intenzitet kontakta, ovdje je simbolička prijetnja više povezana s namjerom diskriminacije kod Srba, a s predviđanjem lošijih budućih odnosa kod Hrvata (iako povezanost ponovno postoji u obje grupe).

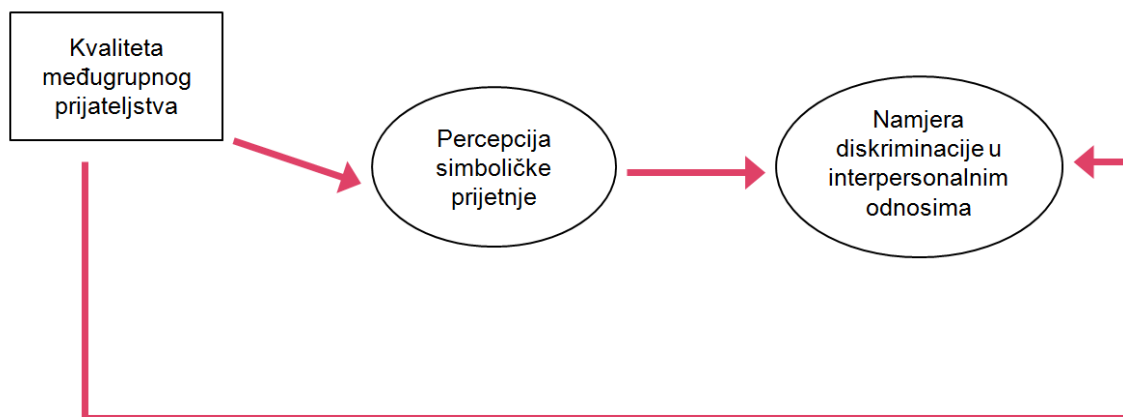
Završni model kod Hrvata objašnjava značajan postotak varijance samo percepcije simboličke prijetnje (12%). Od kriterijskih varijabli, model je objasnio najveći postotak varijance namjere diskriminacije u interpersonalnim odnosima (22%), zatim predviđanja loših budućih odnosa među grupama (18%), te unutargrupne pristranošću (17%). Završni model kod Srba objašnjava također samo percepciju simboličke prijetnje, no riječ je o vrlo malom postotku, znatno manjem nego kod Hrvata (7%). Od kriterijskih varijabli, model je, kao i kod Hrvata, objasnio najveći postotak varijance namjere diskriminacije u interpersonalnim odnosima (42%). Osim toga, objašnjava i predviđanje loših budućih odnosa među grupama (23%). Prikazi završnih modela medijacije međugrupne prijetnje u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije na Hrvatima i Srbima dobivenih multigrupnim testiranjem, koji uključuju standardizirane regresijske koeficijente i koeficijente determinacije (postotak objašnjene varijance) latentnih varijabli, odnosno endogenih manifestnih varijabli, nalaze se u prilogu 21 i 22.

Na slici 14 nalazi se prikaz značajnih medijacijskih efekata kod Hrvata i Srba dobivenih na temelju medijacijskih testova. Na temelju medijacijskih testova na hrvatskom poduzorku, utvrdili smo statistički značajan potpuni medijacijski efekt simboličke prijetnje u odnosu kvalitete međugrupnog prijateljstva i predviđanja loših budućih odnosa ($IE = -.15$; $p < .01$), te kvalitete prijateljstva i unutargrupne pristranošću ($IE = -.12$; $p < .01$). Također, utvrdili smo parcijalni medijacijski efekt simboličke prijetnje u odnosu kvalitete međugrupnog prijateljstva i namjere diskriminacije u interpersonalnim odnosima ($IE = -.12$; $p < .01$). Na temelju medijacijskih testova na srpskom poduzorku, utvrdili smo samo parcijalni medijacijski efekt simboličke prijetnje u odnosu kvalitete međugrupnog prijateljstva i namjere diskriminacije u interpersonalnim odnosima ($IE = -.11$; $p < .01$). Svi efekti su umjerenog reda veličine. U utvrđenoj parcijalnoj medijaciji neizravni efekt čini znatno veći dio ukupnog efekta kod Hrvata nego kod Srba. Vrijednosti svih ukupnih, izravnih i neizravnih efekata u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije za završne strukturalne modele na Hrvatima i Srbima prikazani su na slikama u prilogu 24 i 25.

Hrvati

Srbi

Slika 14. Prikaz utvrđenih medijacijskih efekata u modelima medijacije međugrupne prijete u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije kod Hrvata i Srba

Napomena. Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable; različite boje strelica označavaju (izravne i neizravne) veze kvalitete prijateljstva s različitim pokazateljima međugrupne orijentacije.

RASPRAVA

Cilj ovog istraživanja bio je provjeriti postavke revidirane teorije međugrupne prijetnje (Stephan i Renfro, 2002) na grupama različitog statusa u višetničkoj zajednici nakon sukoba. U okviru prvog istraživačkog problema htjeli smo utvrditi *posreduje li* percepcija međugrupne prijetnje u odnosu *intenziteta* kontakta s pripadnicima druge grupe i negativne međugrupne orijentacije, a u okviru drugog istraživačkog problema posreduje li percepcija međugrupne prijetnje u odnosu *kvalitete* prijateljstva s pripadnicima druge grupe i negativne međugrupne orijentacije *kod onih sudionika koji imaju međugrupna prijateljstva*. U oba slučaja željeli smo ispitati i jesu li ti odnosi (i kako) *moderirani* relativnim (većinsko-manjinskim) statusom grupe. U nastavku ćemo dati detaljan osvrt na dobivene rezultate.

Posredujuća uloga međugrupne prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije

Intenzitet međugrupnog kontakta u našem je istraživanju, očekivano, bio značajan negativni prediktor obje vrste međugrupne prijetnje. Drugim riječima, sudionici koji imaju intenzivniji kontakt sa pripadnicima druge grupe, izražen kao kombinacija vrste i broja kontakata, pokazali su manju percepciju i realne i simboličke međugrupne prijetnje, u odnosu na sudionike koji imaju manje intenzivan međugrupni kontakt. Ovaj rezultat u skladu je s postavkama teorije međugrupne prijetnje i dodatno potvrđuje ranije nalaze o važnosti pozitivnog kontakta u smanjivanju percepcije prijetnje (npr. Schmid i sur., 2008). Intenzitet kontakta je u našem istraživanju bio znatno snažniji prediktor smanjene simboličke, nego smanjene realne prijetnje. To bi se moglo objasniti time što se sadržaj simboličke prijetnje odnosi na percepciju razlika u ključnim obilježjima grupa (kulturi, jeziku, načinu života), koju pojačava nedostatak znanja o drugoj grupi (Stephan i Renfro, 2002). Povećanje znanja o vanjskoj grupi pokazalo se jednim od ključnih procesa koji se ostvaruje međugrupnim kontaktom, te putem kojeg međugrupni kontakt djeluje na smanjenje predrasuda (Pettigrew i Tropp, 2008). Pojava novih informacija o vanjskoj grupi omogućava pojedincima da uče o njoj te time vide koliko je ta grupa ustvari slična njihovoj grupi (Allport, 1954). S druge strane, manjak informacija dovodi do prirodne reakcije na nepoznato - sumnjičavosti i straha, pa se javljaju pogrešne ili preuveličane pretpostavke da bi vanjska grupa mogla biti jako različita od vlastite grupe. Stoga možemo pretpostaviti da povećanje znanja o drugoj grupi, koje se događa tijekom međugrupnog kontakta, dodatno potiče smanjenje simboličke

prijetnje. S druge strane, realna prijetnja se neće toliko smanjiti povećanjem znanja jer se ne temelji na percipiranim različitostima među grupama, već na percepciji ugrožavanja statusa i moći grupe. Premda povezanost kontakta i prijetnje općenito u našem istraživanju nije visoka, takav nalaz je očekivan s obzirom na rezultate meta-analize Pettigrewa i Tropp (2006), koji su pokazali da je prosječna povezanost kontakta i predrasuda na razini malog efekta, oko .20.

Nadalje, simbolička prijetnja se, u skladu s hipotezama, pokazala značajnim prediktorom svih pokazatelja negativne međugrupne orijentacije. Sudionici koji percipiraju izraženiju simboličku prijetnju, najskloniji su diskriminirati pripadnika druge grupe u interpersonalnom kontekstu, poput međususjedskih odnosa, izbora društva na poslovnoj proslavi ili pokušaja utjecaja na izbor partnera za svoje dijete. Percipiranje izraženije simboličke prijetnje vodi i lošijoj percepciji budućih odnosa između dvije grupe. Osim toga, simbolička prijetnja pojačava i unutargrupnu pristranost u korist vlastite grupe, te namjeru sudionika da diskriminiraju pripadnika druge grupe na poslu / s pozicije moći. Najveća prediktivnost simboličke prijetnje za namjeru diskriminacije u interpersonalnom kontekstu očekivana je ako uzmemo u obzir da se taj oblik diskriminacije, onako kako smo ga mi mjerili, više odnosi na *socijalno isključivanje* pripadnika druge grupe u privatnoj sferi života, dok se diskriminacija na poslu / s pozicije moći odnosi na otvoreno *uskraćivanje pristupa resursima* pripadnicima vanjske grupe (Allport, 1954). Dok je drugi oblik diskriminacije ozbiljniji i ujedno i zakonski zabranjen, prvi oblik, premda vrlo neugodan i bolan za vanjsku grupu, ne nanosi toliku štetu i nema tako ozbiljne posljedice te je slabije reguliran zakonom. Stoga ne iznenađuje da je manje podložan svjesnoj kontroli i socijalnoj poželjnosti, te da će se najintenzivnija reakcija na prijetnju pokazati na mjeri koja ispituje takav oblik diskriminacije. Povrh toga, najveće djelovanje simboličke prijetnje na diskriminaciju u interpersonalnom kontekstu logično je i s obzirom na to da je za kontekst bliskih odnosa jako važno pitanje sličnosti ili razlikovanja vrijednosti između dvoje ljudi, načina života te kulture i okoline iz koje dolaze (Newcomb, 1961), svega što čini sadržaj simboličke prijetnje.

Osim što smo utvrdili negativnu povezanost intenziteta kontakta i percepcije simboličke prijetnje, te pozitivnu povezanost percepcije simboličke prijetnje i različitih pokazatelja negativne međugrupne orijentacije, pokazali smo i da je simbolička prijetnja značajni medijator veze između intenziteta kontakta i svih pokazatelja međugrupne orijentacije. Štoviše, taj posredujući efekt nije samo djelomičan, kako smo pretpostavili u hipotezama, već je potpun, što znači da intenzivniji međugrupni kontakt vodi smanjenju negativne međugrupne orijentacije i *u potpunosti* se ostvaruje putem smanjene percepcije

simboličke prijetnje. Iako je dobiveni medijacijski efekt bio male do srednje veličine (srednji efekt dobiven je samo za diskriminaciju u interpersonalnim odnosima), činjenica da se radilo o potpunoj medijaciji daje ovom nalazu na osobitoj važnosti. Takav nalaz upućuje da u model nije potrebno uvoditi druge varijable kojima bi se eventualno moglo dodatno objasniti djelovanje kontakta jer je taj proces potpuno objašnjen testiranim modelom, nalaz koji je u istraživanjima relativno rijedak (Iacobucci, 2008). Međutim, kada se u istraživanju utvrdi potpuni medijacijski efekt, sugerira se oprez pri donošenju zaključaka o njegovom stvarnom postojanju. Naime, vjerojatnost dobivanja potpune medijacije ovisi o određenim statističkim faktorima, poput veličine uzorka i veličine totalnog efekta (zbroy izravnog i posredujućeg efekta), koji dovode do porasta standardne pogreške mjerenja (Little, Card, Bovaird, Preacher i Crandall, 2007). Osim toga, potpuna medijacija je u praktičnom smislu nemoguća jer bi to značilo da je regresijski koeficijent direktnog efekta jednak nuli, što nikada nije slučaj. Zato je točnije reći da se dobiveni regresijski koeficijent direktnog efekta ne razlikuje statistički značajno od nule, odnosno da na temelju naših rezultata nema dokaza za odbacivanje hipoteze o potpunoj medijaciji. Stoga, premda smo dobili potpunu medijaciju simboličke prijetnje, moguće je da u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije postoje i neki drugi medijatori, što, zbog određenih statističkih faktora, nismo utvrdili ovim istraživanjem.

Suprotno očekivanjima, u našem se istraživanju realna prijetnja nije pokazala značajnim medijatorom, ni prediktorom niti jednog od kriterija međugrupne orijentacije. Ovakav rezultat, iako neočekivan, daje dodatnu snagu zaključku proizašlom na temelju dosadašnjih istraživanja – da važnost pojedinih vrsta prijetnji i njihova snaga u predviđanju međugrupnih stavova uvelike ovisi o specifičnom kontekstu u kojem se odvijaju međugrupni odnosi (Stephan i Stephan, 2000). Premda utvrđen na studentskoj populaciji, nalaz sukladan našem – značajnost samo simboličke prijetnje u predviđanju međugrupnih stavova – dobiven je u dvije studije u Sjevernoj Irskoj na protestantima i katolicima (Tausch i sur., 2007), u istraživanju stavova meksičkih imigranata u SAD prema Amerikancima (Stephan i sur., 2000), te u istraživanju stavova žena prema muškarcima (Stephan i sur., 2000). Da je upravo simbolička prijetnja ključna u Vukovaru nije iznenađujuće ako uzmemo u obzir kontekst međugrupnih odnosa u tom gradu. Kao što je već opisano, u Vukovaru je i danas snažno prisutno naglašavanje povijesnih, kulturalnih i jezičnih razlika između Srba i Hrvata, koje je nastalo za vrijeme Domovinskog rata, kada je imalo funkciju označavanja grupne pripadnosti i stvaranja odvojenih socijalnih identiteta. Naglašavanje identitetskih razlika osobito se očituje u jeziku: iako su hrvatski i srpski jezik zapravo vrlo slični, u vukovarskom kontekstu

percipiraju se prepoznatljivom etničkom oznakom. Doživljaju različitosti pridonosi školovanje djece u odvojenim razrednim odjeljenjima (i smjenama), a dodatno se pojačava i korištenjem nekih novih „hrvatskih“ ili „srpskih“ riječi koje ranije nisu bile dio svakodnevnoga govora. Osim jezika, aspekti u kojima se ostvaruje identitetsko razlikovanje grupa su izlasci u odvojene kafiće i ostale javne prostore, odijevanje, tradicionalna hrana te blagdani i običaji. Sva navedena obilježja kojima se u Vukovaru naglašava razlika između Hrvata i Srba čine sadržaj simboličke prijetnje, stoga nije iznenađujuće što je upravo ta vrsta prijetnje ključan prediktor međugrupne orijentacije. Doživljaj simboličke prijetnje kod većinske grupe vjerojatno pojačavaju i zakoni koji štite manjinska prava u pogledu mogućnosti obrazovanja na materinskom jeziku i u pogledu ravnopravne službene uporabe jezika i pisma manjine i većine. S obzirom na to da su većinske grupe, osobito u situaciji simboličke prijetnje, sklone podržavati asimilaciju manjina (Stephan i sur., 2009), vjerojatno je da Hrvati osjećaju da njihovi interesi ovim zakonima nisu dovoljno zaštićeni. Iz tog razloga, mogu vrlo intenzivno reagirati na takvu prijetnju, što potvrđuju i spomenute snažne reakcije na postavljanje ploča s dvojezičnim natpisima u Vukovaru. Kako je međugrupni odnos uzajamni proces, snažne negativne reakcije Hrvata vjerojatno posljedično stvaraju negativne osjećaje i percepciju kod Srba, što povećava vjerojatnost doživljaja prijetnje u Srba, barem u onoj mjeri ili obliku u kojem, kao pripadnici manjine, imaju mogućnosti reagirati. Osim toga, i sama želja za asimilacijom srpske manjine koju iskazuju Hrvati, može kod Srba također izazvati jaku potrebu za reagiranjem jer se javlja osjećaj prijetnje simbolima vlastite grupe, koji bi asimilacijskim procesima mogli biti ugroženi. Potrebno je naglasiti da je izražena reakcija na ugroženost simbola kod obje grupe, osim trenutnih međugrupnih procesa, velikim dijelom i posljedica prošlih događaja u ratu. Naime, u Vukovaru se za vrijeme i neposredno nakon rata na različite načine nastojalo ukloniti simbole pamćenja, kulture i povijesti druge grupe – uništavanjem različitih znakova i objekata identiteta (zastava, grbova, groblja, spomenika i sl.). Time se nastojala obezvrijediti druga grupa i sve što čini njen identitet, te se pokušala spriječiti perspektiva budućnosti u gradu za njene pripadnike (Čorkalo Biruški i Ajduković, 2009).

Nalaz da realna prijetnja nije značajan prediktor međugrupne orijentacije u našem istraživanju mogao bi se objasniti dvjema pretpostavkama. Prva pretpostavka je da u Vukovaru postoji percepcija *stabilnosti* i *legitimnosti* razlika u statusnoj hijerarhiji između većinske i manjinske grupe. Velike razlike u političkoj i ekonomskoj moći između Hrvata i Srba u Vukovaru postoje već dugi niz godina, pa je moguće da su pripadnici obje grupe s

vremenom počeli doživljavati da se situacija ni u budućnosti neće promijeniti. Tu pretpostavku potkrepljuju rezultati istraživanja provedenog 2008. godine na reprezentativnom uzorku građana Vukovara, u kojem je utvrđeno da sudionici u prosjeku percipiraju kako unazad šest godina u njihovom gradu nije bilo promjena u političkim odnosima između Hrvata i Srba (Ajduković i Čorkalo Biruški, 2008b). Nadalje, s obzirom na to da su i većinske i manjinske grupe sklone opravdavati postojeću društvenu hijerarhiju (Jost i Banaji, 1994), pretpostavljamo da i Hrvati i Srbi u Vukovaru smatraju da su statusne razlike između grupa u određenoj mjeri legitimne. Legitimnosti razlika zasigurno pridonosi i veća traumatizacija Hrvata tijekom rata i njihov status žrtve, zbog čega Hrvati smatraju kako Srbi u Vukovaru nisu zaslužili imati jednaka prava. Prema teoriji socijalnog identiteta, reagiranje na osjećaj relativne deprivacije u međugrupnim odnosima ovisit će upravo o legitimnosti i stabilnosti razlika u statusima, moći i resursima grupa, a ako se postojeće razlike u statusu i moći percipiraju nepromjenjivima i/ili opravdanim, ni manjinske ni većinske grupe neće reagirati na takve razlike. Ta pretpostavka potvrđena je u većem broju istraživanja (Wright, 2001). U skladu s time, pretpostavljamo da percipirana stabilnost i legitimnost razlika u političkoj i ekonomskoj moći i resursima između Hrvata i Srba u Vukovaru rezultira time da su obje grupe znatno manje sklone reagirati na realnu, nego na simboličku prijetnju. Drugo moguće tumačenje vezano je uz sami *sadržaj* realne prijetnje. Kako je realna prijetnja vezana uz pitanje ekonomske, političke i fizičke sigurnosti, ona je u vukovarskom kontekstu manje relevantna nego simbolička prijetnja jer je trenutna sigurnosna situacija u zajednici relativno stabilna, postoje zakoni koji zabranjuju diskriminaciju te jasna politička pravila koja štite prava manjinskih grupa i prema kojima se, barem u javnoj sferi života, moraju ravnati i većina i manjina. Također, iako Srbi smatraju da su više ekonomski ugroženi zbog diskriminacije u vezi zaposlenja, opća ekonomska ugroženost u Vukovaru je izrazito visoka kod svih građana, neovisno o grupnoj pripadnosti. S obzirom na sve navedeno, nije iznenađujuće da se međugrupna prijetnja Hrvata i Srba u Vukovaru više manifestira u simboličkom, nego u realnom prostoru.

No, ovdje je potrebno upozoriti da smo u odvojenim modelima za Hrvate i Srbe utvrdili da je realna prijetnja, iako slabiji nego simbolička, ipak značajan prediktor pojedinih vrsta diskriminacije (no ne i ostalih kriterijskih varijabli). Pretpostavljamo da u modelu na cijelom uzorku te efekte nismo dobili jer su specifični samo za svaku od grupa. Ta činjenica dodatno govori u prilog potrebi za odvajanjem modela i uzimanje većinsko-manjinskog statusa u obzir u analizama, o čemu ćemo više reći kasnije.

U sklopu prvog istraživačkog problema smo, nadalje, utvrdili da je stupanj identifikacije s grupom bio visoko pozitivno povezan s obje vrste međugrupne prijetnje, pri čemu je, očekivano, bio nešto više povezan sa simboličkom prijetnjom. Sudionici koji se snažnije identificiraju s vlastitom grupom, osjećaju izraženiju prijetnju, što je logično jer je sadržaj percepcije prijetnji vezan uz grupnu pripadnost. Veća povezanost identifikacije i simboličke, nego realne prijetnje, u skladu je s rezultatima prethodnih istraživanja (Riek i sur., 2006), te se tumači time da posljedice koje obično čine sadržaj realne prijetnje (primjerice, gubitak posla) mogu pogoditi sve pripadnike grupe, bez obzira na to koliko se s njom identificiraju. S druge strane, sadržaj simboličke prijetnje je u najužoj vezi s identitetom i grupnom pripadnošću, pa je puno važniji onima koji se osjećaju kao članovi grupe, nego onima kojima pripadanje grupi nije važan aspekt pojma o sebi (Tausch i sur., 2007). Potrebno je istaknuti i da je, za razliku od rezultata spomenute meta-analize Riek i suradnika, u našem istraživanju identifikacija bila u znatno većoj mjeri povezana s percepcijom prijetnje (mi smo dobili umjerenu do visoku korelaciju, dok je u meta-analizi utvrđena niska korelacija). Takav rezultat potvrđuje nalaze ranijih istraživanja u Vukovaru, koja su utvrdila da je identitet u vukovarskom kontekstu iznimno bitna varijabla (npr. Čorkalo Biruški i Magoč, 2009; Jelić, Čorkalo Biruški i Ajduković, 2013), što ne iznenađuje s obzirom na to da je porast važnosti socijalnog identiteta tipičan za situaciju međugrupnog natjecanja i/ili sukoba (Ellemers, 1993; Tajfel i Turner 1979; Turner i sur. 1987). Konačno, u skladu s očekivanjima, utvrdili smo i negativnu korelaciju intenziteta kontakta i stupnja identifikacije s grupom. Visoko-identificirani sudionici manje su spremni na međugrupni kontakt i više se „drže“ unutar svoje grupe, što odražava unutargrupnu zatvorenost, tipično ponašanje u situaciji ugroženosti, kakva je rat ili bilo koji drugi otvoreni sukob među grupama (Jarymowicz i Bar-Tal, 2006).

Posredujuća uloga međugrupne prijetnje u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije

U našem je istraživanju kvaliteta međugrupnog prijateljstva, u skladu s hipotezom, bila značajan negativni prediktor simboličke prijetnje. Drugim riječima, sudionici koji imaju kvalitetnija prijateljstva s pripadnicima druge grupe manje su doživljavali simboličku međugrupnu prijetnju. Povrh toga, kvaliteta prijateljstva bila je znatno snažniji negativni prediktor percepcije simboličke prijetnje nego što je to bio intenzitet kontakta u prvom modelu, što upućuje na to da je stvaranje kvalitetnih prijateljskih odnosa s pripadnicima druge

grupe učinkovitije u smanjivanju simboličke prijetnje od jednostavnog povećanja broja kontakata s pripadnicima druge grupe. Nalazi sukladni našima, u kojima je kvaliteta kontakta važniji prediktor simboličke prijetnje od kvantitete kontakta, dobiveni su i u Sjevernoj Irskoj (Tausch i sur., 2007). Pretpostavljamo da je kvalitetno prijateljstvo s pripadnicima druge grupe osobito učinkovito u smanjivanju percepcije simboličke prijetnje zato što u najvećoj mjeri potiče optimalne uvjete za pozitivni učinak kontakta – uključuje česte susrete, tijekom duljeg vremenskog perioda i kroz različite situacije, potiče otvorenu komunikaciju i suradnju, te stvara bliskost i osjećaj ravnopravnosti u odnosu. Osim toga, kvalitetna prijateljstva stvaraju osjećaj *povjerenja* između dviju osoba u odnosu, što je osobito važno u međugrupnom kontekstu (Tropp, 2008). S obzirom na to da istraživanja sustavno pokazuju da se efekti međugrupnog kontakta generaliziraju na čitavu vanjsku grupu (Pettigrew i Tropp, 2006), tako i stvaranje odnosa povjerenja s jednim pripadnikom vanjske grupe vodi uvjerenju da i drugi pripadnici vanjske grupe nemaju loše namjere i da brinu za dobrobit pojedinca (a time i njegove grupe). U takvom ozračju smanjuje se percepcija ugroženosti i prijetnje vanjske grupe. Izgradnja međugrupnog povjerenja osobito je značajna u poslijeratnom kontekstu, kakav je vukovarski, jer je nakon sukoba ono duboko narušeno i predstavlja prepreku pomirenju i rekonstrukciji zajednice (Ajduković i sur., u pripremi; Hewstone i sur., 2006). Naši rezultati dodatno potvrđuju ranije nalaze o važnosti kvalitete međugrupnih kontakata u promjeni negativnih međugrupnih stavova (Pettigrew i Tropp, 2006), te pozitivni učinak kvalitete kontakata (specifično kvalitete prijateljstava) proširuju i na smanjivanje (simboličke) međugrupne prijetnje.

Nadalje, u našem se istraživanju simbolička prijetnja pokazala značajnim medijatorom samo u odnosu kvalitete prijateljstva i diskriminacije u interpersonalnim odnosima te u odnosu kvalitete prijateljstva i predviđanja loših budućih odnosa među grupama. Sudionici koji imaju kvalitetnija prijateljstva, očekivano, percipiraju manju simboličku prijetnju te su zbog toga manje skloni diskriminirati pripadnike druge grupe u interpersonalnom kontekstu, poput međususjedskih odnosa, izbora društva na poslovnoj proslavi ili pokušaja utjecaja na izbor partnera za svoje dijete. Oni također vide boljima buduće odnose među grupama. Pri tome ovaj model objašnjava znatno veći postotak varijance namjere diskriminacije u interpersonalnim odnosima nego model za intenzitet kontakta, upućujući time na važnost kvalitete kontakta za taj aspekt međugrupne orijentacije, što je i logično jer se radi o istom (interpersonalnom) kontekstu. Za razliku od modela za intenzitet kontakta, gdje smo utvrdili sve potpune medijacije simboličke prijetnje, ovdje smo dobili jednu djelomičnu medijaciju te

smo, povrh toga, utvrdili i dva izravna efekta kvalitete prijateljstva – na manju unutargrupnu pristranost i manju sklonost diskriminiranju na poslu. Takvi rezultati upućuju da kvaliteta kontakta smanjuje unutargrupnu pristranost i namjeru diskriminacije na poslu putem djelovanja nekih drugih medijatora (a ne smanjenja prijetnje), a namjeru diskriminacije u interpersonalnim odnosima putem dodatnih medijatora (uz smanjenje prijetnje). Drugi medijatori mogli bi obuhvaćati međugrupnu empatiju i uključivanje bliskih pripadnika vanjske grupe u pojam o sebi, odnosno rekategorizaciju i stvaranje zajedničkog grupnog identiteta (Gaertner i Dovidio, 2000), faktore koji su se pokazali važnima za učinkovitost bliskih međugrupnih kontakata u smanjivanju predrasuda (npr. Aron i sur., 2004; Hewstone i sur., 2006). No ove pretpostavke je tek potrebno ispitati u budućim istraživanjima.

Suprotno očekivanjima, u našem istraživanju nismo utvrdili značajnu medijaciju realne prijetnje u odnosu kvalitete međugrupnog prijateljstva i međugrupne orijentacije. Rezultati sukladni našima dobiveni su i u Sjevernoj Irskoj na protestantima i katolicima (Tausch i sur., 2007). Utvrđena medijacija simboličke (no ne i realne prijetnje) s jedne strane bi se mogla objasniti važnosti koje međugrupno povjerenje, stvoreno kvalitetnim prijateljskim kontaktima, može imati za osobito relevantno pitanje identiteta u vukovarskom kontekstu. Za vrijeme i nakon rata, svaka je „strana“ u Vukovaru na svoj način doživjela obezvjeđivanje vlastitog grupnog identiteta. Kod Hrvata su to ponajprije traumatska iskustva doživljena tijekom rata, koja uključuju gubitke bliskih osoba i uništavanje kuća, ali i masovno uništavanje simbola grupe, primjerice zastava, grbova, groblja i spomenika. S druge strane, kod Srba je osjećaj obezvjeđivanja identiteta više posljedica poslijeratnih zbivanja u pogledu povređivanja manjinskih prava te diskriminacije koju Srbi i danas osjećaju. Hrvati u Vukovaru skloni su zagovarati asimilaciju Srba (Čorkalo Biruški i Ajduković, 2007), te se u mnogim područjima života zajednice protive jednakim pravima Srba, poput mogućnosti obrazovanja Srba na materinskom jeziku i ravnopravne službene uporabe srpskog jezika i ćiriličnog pisma. Opisanim načinima obezvjeđivanja grupnih identiteta, između dvije grupe je povjerenje dodatno narušeno, ali bi se zato postepenim vraćanjem povjerenja mogao vratiti i osjećaj da druga grupa (ponovno) priznaje identitet vlastite grupe. Stoga pretpostavljamo da kvalitetna međugrupna prijateljstva, koja stvaraju osjećaj povjerenja među pripadnicima grupa, najviše djeluju upravo na percepciju simboličke prijetnje jer omogućavaju doživljaj da druga grupa priznaje identitet vlastite grupe. Smatramo da, s druge strane, takva prijateljstva neće biti učinkovita u smanjivanju percepcije realne prijetnje jer se realna prijetnja tiče ponajprije pitanja ekonomske i političke moći u zajednici. Za rješavanje takvih pitanja,

povjerenje među prijateljima iz različitih grupa stvoreno kontaktom nije dovoljno, barem dok nije zadovoljen Allportov (1954) preduvjet o institucionalnoj podršci međugrupnoj toleranciji i jednakosti. Naime, pokazalo se da i nastojanja koja potiču razvoj povjerenja među grupama nisu učinkovita u promjeni negativnih međugrupnih stavova ako postoje velike strukturalne nejednakosti u zajednici, koje favoriziraju većinske grupe, održavaju postojeću društvenu hijerarhiju i onemogućavaju socijalne promjene (npr. Wright i Lubensky, 2006). Stoga smatramo da su za smanjivanje realne prijetnje u Vukovaru, osobito kod Srba (kod kojih se ona pokazala izraženijom), potrebne znatne strukturalne promjene u zajednici. U prvom redu, važno je stvoriti izvaninstitucionalne nediskriminirajuće norme, koje će proširiti toleranciju i u privatnu sferu društvenog života zajednice. Također, kako je riječ o poslijeratnom kontekstu, za smanjenje realne prijetnje važna su i suđenja za ratne zločine obje strane, kao i pozitivna komunikacija i susreti vođa grupa.

Moderatorski učinak relativnog statusa grupe

Rezultati multigrupnog testiranja modela medijacije prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije pokazali su da relativni (većinsko-manjinski) status grupe djeluje kao moderator na nekoliko neizravnih, ali i izravnih veza u modelu. Osim pretpostavljenog moderatorskog utjecaja na odnos prijetnje i međugrupne orijentacije, utvrdili smo i moderatorski utjecaj statusa na odnos kontakta i prijetnje, te identifikacije i prijetnje, kao i utjecaj na izravnu vezu kontakta (odnosno identifikacije) i nekih pokazatelja međugrupne orijentacije. Završni model kod Srba objašnjavao je znatno viši postotak varijance prijetnji nego završni model kod Hrvata, što znači da prediktori u modelu (intenzitet kontakta i grupna identifikacija) bolje predviđaju međugrupnu prijetnju kod Srba nego kod Hrvata. U skladu s time, utvrdili smo da je intenzitet međugrupnog kontakta bio snažnije povezan s (manjom) percepcijom i realne i simboličke prijetnje kod Srba nego kod Hrvata. S druge strane, samo je kod Hrvata kontakt bio povezan s (manjom) namjerom diskriminacije u interpersonalnim odnosima i na poslu. Utvrđena direktna veza slabijeg kontakta i negativne međugrupne orijentacije (konkretno namjere diskriminacije) za Hrvate, no ne i za Srbe, u skladu je s nalazima meta-analize Pettigrewa i Tropp (2005a), prema kojoj je kontakt snažniji prediktor smanjenja predrasuda kod većinskih nego kod manjinskih grupa. Također, sukladna je i rezultatima ranijih istraživanja u Vukovaru, u kojima je utvrđeno da pozitivni kontakt

bolje predviđa manju međugrupnu diskriminaciju kod Hrvata nego kod Srba (Ajduković i Čorkalo Biruški, 2008a; Čorkalo Biruški i Ajduković, 2012b).

Premda smo direktnu negativnu vezu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije utvrdili samo kod Hrvata, dobili smo da, s druge strane, veći intenzitet kontakta snažnije djeluje na smanjenje percepcije i realne i simboličke prijetnje kod Srba. Istraživanja moderatorskog učinka većinsko-manjinskog statusa grupe na odnos međugrupnog kontakta i prijetnje, koliko nam je poznato, nisu dosad provedena, no naše rezultate mogli bismo usporediti s istraživanjem Islama i Hewstona (1993), koje je ispitivalo isti učinak za međugrupnu *tjeskobu*. S obzirom na to da je međugrupna tjeskoba konceptualno relativno slična međugrupnoj prijetnji (a u ranim modelima se i smatrala jednom od vrsta prijetnji), te da je u osnovi percepcije prijetnje osjećaj straha i ugroženosti, možemo pretpostaviti da je moderatorski učinak statusa grupe na odnos kontakta i prijetnje sličan učinku na odnos kontakta i tjeskobe. Spomenuto istraživanje je provedeno u Bangladešu na muslimanima i hindusima, a utvrđeno je da je kvantiteta kontakta značajniji prediktor smanjenja međugrupne tjeskobe kod manjine (hindusa) nego većine (muslimana). Dobivene nalaze autori su protumačili time što pripadnici manjine, zbog toga što ih je brojčano manje i zbog slabijeg statusa i moći, imaju veću potrebu za kontaktima s pripadnicima većine nego obrnuto: pripadnicima manjine su međugrupni kontakti važni iz praktičnih razloga – kako bi ostvarili suradnju s većinom ljudi u zajednici. Kada te kontakte ostvare, imaju doživljaj veće prihvaćenosti i integracije u zajednicu, što posljedično dovodi do smanjenja njihovog osjećaja međugrupne tjeskobe. Također, potrebno je naglasiti i da pripadnici manjinske grupe zbog razlike u moći / statusu grupa osjećaju da međugrupni odnosi više ovise o pripadnicima većine nego obrnuto (Cricher, Mazziotta, Dovidio i Brown, 2013). Stoga će za pozitivni kontakt vjerojatnije smatrati odgovornom većinsku grupu, te će to doživjeti kao važan pozitivan signal od većinske grupe (a ujedno i kao odsutnost negativnih signala), što za njih ima veliko značenje u pogledu smanjivanja osjećaja straha i ugroženosti. Ova objašnjenja mogla bi se na sličan način primijeniti i na kontekst Vukovara i percipiranu prijetnju kod Srba: Srbi u Vukovaru imaju veću potrebu integrirati se u zajednicu od Hrvata i razviti osjećaj pripadnosti (novoj) zajednici (jer Hrvati već imaju doživljaj vlastite integriranosti), stoga mogu osjećati veću dobrobit od međugrupnih kontakata. Također, zbog nerazmjera u moći i statusu te pretpostavke da su Hrvati ti koji upravljaju međugrupnim kontaktom, kada dobiju pozitivne signale od Hrvata kroz takav kontakt, za Srbe to ima puno veće značenje i u većoj mjeri smanjuje percepciju prijetnje.

U pogledu moderatorskog utjecaja na odnos prijetnje i njenih ishoda (pokazatelja negativne međugrupne orijentacije) dobiveni su različiti rezultati ovisno o kojem se specifičnom ishodu i vrsti prijetnje radi. Tako je percepcija simboličke prijetnje samo kod Hrvata povezana s većom unutargrupnom pristranosti i izraženijom namjerom diskriminacije u interpersonalnim odnosima, dok je s predviđanjem lošijih budućih odnosa snažnije povezana kod Srba. Realna prijetnja je kod Srba povezana samo s većom namjerom diskriminacije u interpersonalnim odnosima, dok je kod Hrvata povezana samo s većom namjerom diskriminacije na poslu. Premda su dobiveni rezultati samo djelomično u skladu s hipotezama, oni nisu iznenađujući ako promotrimo o kojim se ishodima radi. Kao što je ranije opisano, iako teorija međugrupne prijetnje predviđa snažniju reakciju na prijetnju kod većinskih grupa, empirijske provjere te pretpostavke pokazale su da manjinske grupe mogu ponekad snažnije reagirati na prijetnju, a to ovisi o vrsti prijetnje, obliku same reakcije koja se mjeri i specifičnom kontekstu međugrupnih odnosa (npr. Stephan i sur., 2002; Stephan i sur., 2000; Tausch i sur., 2009). Dok će većinske grupe vjerojatno reagirati izravnijim i agresivnijim mjerama, poput ograničavanja ljudskih prava i diskriminacije, manjinske grupe su sklonije koristiti manje izravne i neagresivne mjere, a katkada će se osjećati i preslabima za bilo kakav oblik reakcije. U skladu s time, u našem smo istraživanju utvrdili da su Hrvati skloniji na simboličku prijetnju reagirati otvorenijim izražavanjem negativne orijentacije – namjerom diskriminacije i unutargrupnom pristranosti, dok su Srbi skloniji reagirati suptilnijim iskazivanjem negativne grupne orijentacije – kroz predviđanje loših budućih odnosa među grupama. Mogli bismo reći da su reakcije Hrvata na simboličku prijetnju više *eksternalizirane i (aktivno) agresivne*, dok su reakcije Srba više *internalizirane i pasivne*.

Međutim, na realnu će prijetnju Srbi ipak reagirati diskriminacijom, no njenim ponovno više pasivnim, nego aktivnim oblikom – *socijalnim isključivanjem* pripadnika druge grupe u privatnoj sferi života. S druge strane, Hrvati će na realnu prijetnju reagirati puno otvorenije – diskriminacijom na poslu i/ili iz pozicije moći, te će na taj način pokušati izravno uskratiti Srbima pristup resursima. Time Hrvati ujedno iskazuju i namjeru suprotstavljanju zakonskim odredbama, dok se Srbi ne usuđuju upustiti u takva ponašanja ili smatraju da za to nemaju dovoljno moći/resursa. Nalaz da percipiranje realne prijetnje dovodi do promjena na planu ponašanja kod obje grupe, no ne i na kognitivnom i emocionalnom planu, u skladu je s nalazima da realne prijetnje obično vode praktičnim odgovorima i pronalaženju načina kako se nositi sa prijetnjom (Stephan i sur., 2009). Tako je tipična pojava, ovisno o procjeni statusa vlastite u odnosu na vanjsku grupu, povlačenje i izbjegavanje ili agresija, što se potvrdilo i u

našem istraživanju. Povezanost realne prijetnje i socijalne distance i izbjegavanja druge grupe kod manjine utvrđena je i u istraživanju Tausch i suradnika (2009) u Indiji. Također, bitno je napomenuti da u vukovarskom kontekstu reakcije Srba na realnu prijetnju vjerojatno usmjerava i činjenica da su Hrvati u prosjeku u većoj mjeri od Srba bili izloženi traumatskim iskustvima tijekom rata, pa smatraju da imaju i dodatno opravdanje za negativan odnos prema Srbima i diskriminaciju, dok se Srbi vjerojatno boje pokazati bilo koji otvoreni oblik negativne reakcije prema Hrvatima.

Za sve utvrđene neizravne odnose u završnom modelu smo kod obje grupe dobili i značajne medijacijske efekte. Pri tome je u utvrđenim djelomičnim medijacijama kod Hrvata izravni efekt bio veći od neizravnog, dok je kod Srba neizravni efekt bio veći od izravnog. Na temelju nalaza o moderatorskom utjecaju relativnog statusa grupe na odnos intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije, možemo zaključiti da kod Hrvata intenzitet međugrupnog kontakta djeluje na smanjenje izraženosti negativne međugrupne orijentacije i izravno i neizravno, pri čemu je *izravni* efekt znatno jači od neizravnog. Moguće objašnjenje takvog nalaza je što Hrvati već osjećaju dobru integriranost u zajednicu, pa samo povećanje broja kontakata sa Srbima kod njih nema efekta na smanjenje percepcije prijetnje od Srba, ali putem brojnijih kontakata ipak dobivaju određene informacije o srpskoj manjini, koje poboljšavaju njihovu opću orijentaciju prema Srbima. Za razliku od toga, kod Srba intenzitet međugrupnog kontakta djeluje prvenstveno *neizravno*, putem smanjivanja percepcije međugrupne prijetnje, što možemo objasniti ranije opisanom potrebom Srba za većim osjećajem integracije u zajednicu i za dobivanjem pozitivnih signala od Hrvata, koje smatraju odgovornima za ishod međugrupnog kontakta. Pri tome je važno naglasiti da se medijacijski efekt prijetnje kod Srba ostvaruje *samo* za one pokazatelje negativne međugrupne orijentacije, odnosno oblike reakcije za koje, kao manjinska grupa, smatraju da imaju dovoljno resursa / moći ili na koje smatraju da imaju pravo.

Konačno, u sklopu multigrupnog testiranja prvog modela, utvrdili smo i da je viši stupanj identifikacije s grupom snažnije povezan s percepcijom realne prijetnje kod Srba nego kod Hrvata. To nam govori da se kod Hrvata osjećaj realne prijetnje javlja neovisno o tome koliko im je važna grupa, dok se kod Srba javlja znatno više kod onih pripadnika koji se snažno identificiraju. Rezultat sukladan našem dobili su Stephan i suradnici (2002), u istraživanju na bijelcima i crncima, gdje je također za manjinsku grupu (crnce) utvrđena veća povezanost identifikacije i realne prijetnje. Dobiveni rezultat mogli bismo objasniti time što su pripadnici manjine koji se snažno identificiraju s vlastitom grupom, u odnosu na visoko-

identificirane pripadnike većine, vjerojatno više opterećeni očuvanjem svoje grupe jer je ona očito slabija i ima manje resursa u odnosu na većinsku grupu. Moguće je da je pažnja visoko-identificiranih Srba, stoga, više usmjerena na ekonomsku dobrobit vlastite grupe i nerazmjer u moći i resursima između grupa, nego pažnja visoko-identificiranih Hrvata. Kako je riječ o pojedincima kojima je grupa jako važna i koji socijalni svijet u velikoj mjeri promatraju kroz grupni identitet, vjerojatno percipiraju da je njihova vlastita ekonomska ugroženost i manjak resursa posljedica njihove grupne pripadnosti. S druge strane, pretpostavljamo da je za visoko-identificirane Hrvate, zbog toga što nisu toliko usmjereni na nerazmjer u moći i resursima među grupama kao visoko-identificirani Srbi, ekonomska ugroženost problem koji ne pripisuju u tolikoj mjeri svojoj grupnoj pripadnosti, već općom situacijom u gradu (i državi).

Rezultati multigrupnog testiranja modela medijacije prijetnje u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije pokazali su da, u skladu s pretpostavkama, relativni (većinsko-manjinski) status grupe djeluje kao moderator na nekoliko neizravnih i izravnih veza u modelu. Završni model kod Hrvata je objašnjavao znatno viši postotak varijance simboličke prijetnje nego završni model kod Srba. U skladu s time, utvrdili smo da je kvaliteta međugrupnog prijateljstva snažnije povezana s (manjom) percepcijom simboličke prijetnje kod Hrvata, nego kod Srba. S druge strane, samo je kod Srba povezana s predviđanjem boljih budućih odnosa među grupama, te je kod Srba i snažnije povezana s (manjom) namjerom diskriminacije u interpersonalnim odnosima, nego kod Hrvata. Utvrđene medijacije kod Hrvata su potpune (osim odnosa kvalitete prijateljstva i diskriminacije u interpersonalnim odnosima), dok je jedina utvrđena medijacija kod Srba djelomična. U utvrđenoj djelomičnoj medijaciji neizravni efekt čini znatno veći dio ukupnog efekta kod Hrvata nego kod Srba.

Utvrđena snažnija medijacija simboličke prijetnje u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije kod Hrvata nego kod Srba u našem istraživanju u skladu je i s nalazima Binder i suradnika (2007), koji su na većinskim i manjinskim etničkim grupama u Njemačkoj, Belgiji i Engleskoj utvrdili sličan trend za međugrupnu tjeskobu. O tome kolika je važnost kvalitete prijateljstva za smanjivanje simboličke prijetnje kod Hrvata u našem istraživanju govori rezultat da ona, kao samostalni prediktor, objašnjava čak 12 % varijance simboličke prijetnje u hrvatskom modelu. Moguće objašnjenje zašto je kvaliteta prijateljstva važnija za smanjenje percepcije prijetnje Hrvatima nego Srbima moglo bi ležati u ograničenoj mogućnosti potencijalnih kontakata sa Srbima koje Hrvati mogu ostvariti zbog brojčanog

omjera pripadnika tih dviju grupa u Vukovaru. Kako Hrvati, kao pripadnici većinske grupe, imaju manju mogućnost međugrupnih kontakata, vjerojatno su im za smanjenje percepcije prijetnje dodatne informacije koje dobivaju *kvalitetom* kontakta potrebnije nego Srbima.

Premda smo utvrdili da su neizravne veze kvalitete prijateljstva i pozitivnije međugrupne orijentacije snažnije kod Hrvata nego kod Srba, utvrdili smo da su izravne veze nešto snažnije kod Srba, a ukupno gledajući, veća kvaliteta prijateljstva podjednako poboljšava međugrupnu orijentaciju Hrvata i Srba. Ovakvi rezultati nisu u skladu s postavljenim hipotezama, niti s nalazima Vezzali i suradnika (2010), prema kojima veća kvaliteta međugrupnog kontakta dovodi do poboljšanja učinka kontakta samo kod većinskih grupa. Međutim, u navedenom istraživanju nisu ispitivana specifično međugrupna prijateljstva, već opća kvaliteta međugrupnog kontakta bilo koje vrste. Za (kvalitetna) međugrupna prijateljstva se pokazalo da imaju snažan utjecaj i na percepciju manjinskih grupa (Tropp, 2003; 2007). Kako je jedan od važnih aspekata međugrupnih prijateljstava razvoj povjerenja, ona mogu imati osobitu dobrobit za manjinske grupe, koje imaju prethodna negativna iskustva u kontaktu s većinskim grupama. Osim toga, kvalitetna prijateljstva potiču optimalne uvjete za pozitivni učinak kontakta, od kojih je za manjinske grupe najvažniji osjećaj ravnopravnosti i jednakosti statusa pripadnika obje grupe u kontaktu. Sukladno tome, pretpostavljamo da su Srbi u Vukovaru, zbog godina osjećaja izloženosti diskriminaciji i pripisivanju kolektivne krivnje za ratne zločine, razvili osjećaj nepovjerenja u dobre namjere Hrvata, pa im kvalitetna međugrupna prijateljstva pomažu u ponovnom uspostavljanju izgubljenog povjerenja. Stvaranjem takvih prijateljstava, Srbi dobivaju određeno priznanje da su (ponovno) prihvaćeni u većinski hrvatskoj zajednici.

Na temelju nalaza o moderatorskom utjecaju relativnog statusa grupe na odnos kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije, možemo zaključiti da kvaliteta prijateljstva značajno više djeluje na smanjenje percepcije simboličke prijetnje *kod Hrvata*, te da na međugrupnu orijentaciju djeluje prvenstveno *neizravno*, putem smanjenja prijetnje. Za razliku od toga, kod Srba kvaliteta prijateljstva značajno manje djeluje na smanjenje percepcije simboličke prijetnje, te na međugrupnu orijentaciju djeluje prvenstveno *izravno*, ili putem drugih medijatora, primjerice rekategorizacijom. Utvrđene razlike u procesima kojima kvaliteta prijateljstva djeluje na međugrupnu orijentaciju kod manjine i većine (izravno, odnosno neizravno), možda je moguće protumačiti i time gdje se ti procesi nalaze na kontinuumu interpersonalno-međugrupno. Dok se kod većine učinak kvalitete prijateljstva ostvaruje ponajprije na *međugrupnoj* razini, procesom smanjivanjem percepcije prijetnje od

druge grupe, kod manjine se učinak možda ostvaruje na više *interpersonalnoj razini*, uključivanjem pripadnika vanjske grupe u pojam o sebi (procesom rekategorizacije), a tek zatim se, na međugrupnoj razini, procesom generalizacije, proširuje i na ostale pripadnike vanjske grupe. Ovakve razlike u procesima, ali i utvrđeni moderatorski utjecaj općenito, daju kritiku postojećeg modela međugrupne prijetnje i upućuju na važnost revizije teorije, tako da ona bude prikladna i za većinske i za manjinske grupe.

Metodološka ograničenja istraživanja

Potrebno je upozoriti i na nekoliko metodoloških ograničenja ovog istraživanja. U prvom redu, naše istraživanje je korelacijsko, što znači da ne možemo zaključivati o *uzročno-posljedičnom odnosu* među varijablama. Tako ne možemo znati dovodi li veći intenzitet kontakta (odnosno kvaliteta prijateljstva), putem smanjenja percepcije prijetnje, do pozitivnije međugrupne orijentacije ili negativna međugrupna orijentacija, putem povećanja percepcije prijetnje, smanjuje motivaciju za kontaktom. Slično tome, ne možemo znati dovodi li veća identifikacija do izraženije percepcije prijetnje ili izraženija percepcija prijetnje dovodi do veće salijentnosti identiteta, a time i do veće identifikacije. Međutim, dok istraživanja odnosa identifikacije i prijetnje ne daju jasan odgovor o uzročno-posljedičnom slijedu djelovanja tih varijabli, te samo pokazuju da je njihov odnos dvosmjernan (Bizman i Yinon, 2001; LeVine i Campbell, 1972), istraživanja odnosa kontakta i predrasuda upućuju da kontakt smanjuje predrasude u većoj mjeri nego što predrasude smanjuju kontakt (Binder i sur., 2009; Eller i Abrams, 2003; Pettigrew i Tropp, 2006). Stoga imamo opravdane razloge smatrati da je djelovanje kontakta na međugrupnu orijentaciju, smjer djelovanja koji smo mi pretpostavili, snažniji od obrnutog smjera djelovanja.

Jedan od metodoloških nedostataka ovog istraživanja je i korištenje mjera koje se sastoje od *samo jedne čestice ili jednog rezultata* (dobivenog oduzimanjem jedne čestice od druge). Takve mjere imali smo za međugrupni kontakt, kvalitetu prijateljstva, unutargrupnu pristranost i predviđanje loših budućih odnosa. Manja se pouzdanost mjera od jedne čestice, u odnosu na mjere koje se sastoje od više čestica, u sklopu strukturalnog modeliranja odražava u tome što su rezultati na takvim mjerama ipak opterećeni pogreškom mjerenja (Iacobucci, 2010). Naime, kada se samo jednom manifestnom varijablom (česticom) nastoji objasniti latentna varijabla, onda je ta čestica zapravo jednaka latentnoj varijabli, pa je pogreška mjerenja te čestice jednaka nuli. Tada ustvari polazimo od netočne pretpostavke o idealnom

rezultatu neopterećenom pogreškom mjerenja, što znači da ne odvajamo pogrešku mjerenja od pravog rezultata i time gubimo osnovnu prednost SEM-a. Međutim, iz praktičnih razloga, korištenje mjera od jedne čestice je vrlo često u istraživanjima, a dok je riječ o nekoliko varijabli u modelu, smatra se prihvatljivim (Iacobucci, 2010).

Potencijalna ograničenja ovog istraživanja proizlaze i iz *metode prikupljanja podataka*. Kako su upitnike djeca nosila kući roditeljima, nedostaci su djelomično slični onima poštanskog anketiranja (Milas, 2005): anketar nije bio prisutan prilikom ispunjavanja upitnika, pa nismo mogli kontrolirati redoslijed kojim sudionik odgovara na pitanja i pojasniti mu eventualne nejasnoće te, u konačnici, nismo imali nadzor nad time tko zapravo ispunjava upitnik. Kod ove metode potencijalna poteškoća je i slabi odaziv sudionika, no u našem istraživanju je odaziv bio visok, čemu je vjerojatno pridonijelo nagrađivanje sudionika. Potrebno je reći da ovakva metoda prikupljanja podataka ima i nekoliko važnih prednosti (Milas, 2005). U prvom redu, omogućuje sudioniku veće jamstvo povjerljivosti i anonimnosti jer se upitnik ispunjava bez prisutnosti anketara. Time je osobito prikladna za društveno osjetljive teme, kakva je tema našeg istraživanja, jer smanjuje socijalnu poželjnost odgovora. Osim toga, kod korištenja ove metode, sudionik je u mogućnosti ispuniti upitnik u vremenu kada mu to najbolje odgovara, što nije slučaj kod grupnog, individualnog ili telefonskog anketiranja. Ako sudionici ispunjavaju upitnik kada nisu u žurbi i kada mogu detaljno razmisliti o svakom pitanju, veća je vjerojatnost da će njihovi odgovori biti valjani. Također, ovom metodom smanjuju se i brojne pristranosti vezane uz instrumentaciju, primjerice, neverbalno ponašanje, karakteristike anketara i njegovi osobni stavovi prema temi.

Konačno, premda ima brojne prednosti pred klasičnim postupcima analize podataka, i metodologija strukturalnog modeliranja ima svoja ograničenja (Tomarken i Waller, 2005). Jedna od najvećih kritika SEM-u kao metodi testiranja modela je da ponekad rezultira jednostavnijim modelima, koji *propuštaju neke značajne varijable*. S obzirom na to da indeksi pristajanja nisu uvijek osjetljivi na propuštanje varijabli, dobro pristajanje modela ne znači da je model uključio sve relevantne varijable. Glavna poteškoća je u tome što, u slučaju postojanja dodatnih varijabli koje nisu uključene u model, zapravo dobivamo model koji ne odražava sasvim točno stvarne odnose, a može rezultirati i pristranim procjenama parametara i standardnih pogrešaka mjerenja. Drugo ograničenje SEM-a jest postojanje *alternativnih modela*, ugniježđenih ili ne-ugniježđenih modela koji imaju neke modifikacije u odnosu na originalni model i koji mogu bolje pristajati podacima, te *ekvivalentnih modela*, koji imaju jednaka ograničenja na matricu kovarijanci kao i originalni model, pa će zbog toga uvijek

jednako dobro pristajati podacima. Iako se alternativni modeli mogu usporediti postupcima testiranja ugniježđenih i ne-ugniježđenih modela, problem je što takvih modela ima jako puno i, praktično gledajući, istraživač nikad ne može testirati i usporediti sve potencijalne modele. Za ekvivalentne modele pak ne postoji statistički način dokazivanja da je jedan model bolji od drugog. Ipak, prednosti SEM-a su toliko velike u odnosu na klasične analitičke postupke, da nadilaze opisane nedostatke (Tomarken i Waller, 2005).

Znanstveni i praktični doprinos rezultata istraživanja

Usprkos navedenim ograničenjima, ovo istraživanje ima znanstveni i praktični doprinos. Znanstvene spoznaje dobivene ovim istraživanjem daju važan uvid u nedovoljno istraženu ulogu percepcije prijetnje u međuetničkim odnosima u poslijeratnom kontekstu. Dobiveni rezultati upućuju na to da je u višetničkim zajednicama nakon sukoba *simbolička prijetnja* iznimno važna posredujuća varijabla u odnosu kontakta i međugrupne orijentacije, a prijetnju najbolje mogu smanjiti *kvalitetna prijateljstva* s pripadnicima druge grupe. S obzirom na to da je teorija međugrupne prijetnje zapravo nastala i provjeravana na studentima, koji su manje skloni predrasudama u odnosu na opću populaciju, ovo istraživanje daje važan doprinos time što je pokazalo da se model prijetnje drugačije ponaša *u stvarnim uvjetima*. To što je provedeno na pripadnicima opće populacije i na dvije grupe koje su bile u nasilnom sukobu i kod kojih latentni sukob još uvijek traje, istraživanju daje visoku vanjsku valjanost, koja omogućava da se rezultati mogu proširiti i na druge višetničke zajednice pogođene sukobom. Ipak, s obzirom na to da na odnose u modelu međugrupne prijetnje može značajno utjecati kontekst u kojem se odvijaju međugrupni odnosi, i naši rezultati su određenim dijelom kontekstualno specifični za Vukovar i Hrvatsku, stoga njihovoj generalizaciji treba pristupati s oprezom. Kako smo ovim istraživanjem samo *djelomično* potvrdili postavke teorije međugrupne prijetnje, ono sugerira da su potrebne određene revizije postojećeg modela međugrupne prijetnje. Smatramo da bi buduća istraživanja trebala također biti provedena u stvarnim uvjetima, kako bi podrobnije ispitala utvrđena odstupanja od originalnih postavki teorije, tako da teorija bude primjenjiva na stvarni kontekst.

Nadalje, teorija međugrupne prijetnje, a i većina teorija i modela međugrupnih odnosa općenito, razvijeno je na većinskim grupama te su bolje prilagođene njihovoj psihologiji, iako brojni nalazi upućuju da manjinske i većinske grupe vrlo različito doživljavaju međugrupne odnose. Stoga je osobit doprinos ovog istraživanja u tome što ono razmatra odnose među

varijablama u modelu prijetnje i za većinsku i za *manjinsku* grupu, te time pruža važan uvid u složene procese manjinsko-većinskog odnosa među grupama. S obzirom na to da smo utvrdili da se modeli prijetnje za većinsku i manjinsku grupu *značajno razlikuju*, buduća istraživanja trebala bi detaljnije ispitati nedovoljno istraženu percepciju prijetnje manjinskih grupa. Ako se podaci prikupljaju na većinskim i manjinskim grupama, u analizama je svakako potrebno odvajati modele za različite grupe. Također, ovo istraživanje pridonosi postojećim spoznajama i time što ispituje više različitih posljedica prijetnje i nije ograničeno samo na ispitivanje međugrupnih stavova. S obzirom na to da smo utvrdili da se oblik reakcije na prijetnju znatno razlikuje kod većinske i manjinske grupe, smatramo da je nužno ispitivati posljedice prijetnje kroz *više različitih aspekata međugrupne orijentacije*.

Konačno, doprinos ovog istraživanja je i konstrukcija prvog instrumenta za ispitivanje međugrupne prijetnje u Hrvatskoj. Instrument je pokazao visoku pouzdanost i valjanost, te, što je osobito važno, mjernu stabilnost na većinskoj i manjinskoj grupi. Štoviše, ovo je jedna od rijetkih skala međugrupne prijetnje koja je validirana na pripadnicima opće populacije. Utvrđena mjerna stabilnost skale za Hrvate i Srbe pokazuje da ona ima jednaku strukturu za većinske i manjinske grupe i da se u toj formi može primjenjivati kod obje grupe. Specifično, metrijska stabilnost koju smo dobili znači da Hrvati i Srbi konceptualiziraju međugrupnu prijetnju kao dvofaktorski konstrukt, da su iste čestice zasićene istim faktorom te da je jedinični porast u vrijednosti faktora povezan s jednakim porastom u vrijednosti rezultata na čestici u obje grupe. Utvrđena mjerna stabilnost skale međugrupne prijetnje, ali i ostalih skala koje smo koristili u našem istraživanju, osobito je vrijedna ako uzmemo u obzir podatak da se mjerna stabilnost skala relativno rijetko dobiva u istraživanjima. He, Merz i Alden (2008) utvrdili su da je mjerna stabilnost utvrđena u samo 28% istraživanja koje su koristile konfirmatornu faktorsku analizu.

U pogledu praktičnog doprinosa, spoznaje dobivene ovim istraživanjem mogu biti korisne smjernice u stvaranju različitih programa smanjivanja međugrupne prijetnje i napetosti, osobito onih koji se zasnivaju na povećanju kvalitete međugrupnog kontakta. S obzirom na to da naši rezultati upućuju da u višetničkom poslijeratnom kontekstu na međugrupnu orijentaciju više utječe percepcija simboličke nego percepcija realne prijetnje, u svrhu poboljšanja orijentacije prema drugoj grupi u takvim zajednicama je najvažnije raditi na *smanjenju simboličke prijetnje*. Naši nalazi, nadalje, upućuju da je u svrhu smanjivanja simboličke prijetnje, najučinkovitije poticati razvoj *kvalitetnih* prijateljstava s pripadnicima druge grupe. Kako bi se razvila kvalitetna međugrupna prijateljstva, potrebno je početi s

intervencijama već u djetinjstvu i adolescenciji. Više prilika za međugrupni kontakt u ranoj dobi povećava šansu da ti kontakti prerastu u prijateljske odnose u kasnijoj dobi, a osim toga, brojna istraživanja su pokazala da kvalitetno prijateljstvo s pripadnikom vanjske grupe stvoreno već u djetinjstvu i adolescenciji vodi većem broju međugrupnih prijateljstava i pozitivnijim međugrupnim stavovima u odrasloj dobi (npr. Eller i Abrams, 2004; Stearns, Buchmann i Bonneau, 2009; van Laar, Levin, Sinclair, Sidanius, 2005). U kontekstu višeeetničkih zajednica u kojima se djeca školuju u odvojenim razrednim odjeljenjima i smjenama, kao što je to slučaj u Vukovaru, smatramo da bi najvažnija i najučinkovitija intervencija za stvaranje međugrupnih prijateljstava bila *školska integracija*. Kako djeca velik dio svog vremena provode u školi, škola je osobito snažan socijalizacijski medij u kojem razvijaju prijateljstva. Empirijski je potvrđeno da integrirane škole, ako osiguravaju Allportove uvjete za pozitivni učinak međugrupnog kontakta, dugoročno pridonose smanjenju predrasuda (Pettigrew i Tropp, 2006). Osim važnosti integracije nastavnih aktivnosti, važno je poticati i integraciju u izvannastavne aktivnosti jer su upravo takve aktivnosti najbolja prilika za razvoj prijateljstava, budući da se odvijaju u neformalnom okruženju.

Osim školske integracije, za razvoj međugrupnih prijateljstava važni su i različiti aspekti *socijalne integracije* u zajednici. Socijalna integracija može se poticati organiziranjem zajedničkih društvenih, kulturnih i sportskih događanja u zajednici u kojima će sudjelovati pripadnici obje grupe, a radit će na zajedničkom nadređenom cilju: projekti zaštite okoliša, različiti filmski festivali, kazališne predstave, glazbeni koncerti, sportske utakmice i sl. S obzirom na to da je fizička blizina važan faktor za nastanak prijateljstava (Festinger, Schachter i Back, 1950), u višeeetničkim zajednicama, poput Vukovara, u kojima postoji barem djelomična prostorna segregacija etničkih grupa, razvoj bliskih kontakata mogao bi se poticati i projektima integriranog stanovanja. Istraživanja učinkovitosti takvih projekata u SAD-u pokazala su da je veća fizička blizina stanovanja povezana sa stvaranjem bliskijih međugrupnih kontakata između crnaca i bijelaca (npr. Deutsch i Collins, 1951; Wilner, Walkley i Cook, 1952).

Naši rezultati, nadalje, upućuju da bilo bi najbolje kada bi se programi smanjivanja simboličke prijetnje prilagodili posebno većinskoj i posebno manjinskoj grupi. Iako je za opće poboljšanje međugrupne orijentacije važno raditi na oba aspekta međugrupnog kontakta kod obje grupe, za smanjenje simboličke prijetnje je kod manjinskih grupa osobito važno poticati povećanje broja poznanika i prijatelja iz većinske grupe, zbog veće potrebe manjinskih grupa za osjećajem integracije u zajednicu i za dobivanjem pozitivnih signala od pripadnika

većinske grupe, koju smatraju odgovornom za ishod međugrupnog kontakta. Za razliku od toga, kod većinskih grupa je učinkovitije ići korak dalje i poticati stvaranje kvalitetnih prijateljstava s pripadnicima manjinskih grupa jer su većinskim grupama za smanjenje percepcije prijetnje, zbog manje mogućnosti međugrupnih kontakata, dodatne informacije koje dobivaju kvalitetom kontakta potrebnije nego manjinama.

Konačno, naši rezultati pokazali su da se realna prijetnja međugrupnim kontaktom općenito slabo smanjuje, te su za njeno smanjivanje vjerojatno potrebne šire *strukturalne promjene* u zajednici. Smatramo da je za smanjivanje realne prijetnje najvažnije stvoriti izvaninstitucionalne nediskriminirajuće norme, te time razviti kulturu tolerancije i ravnopravnosti i u privatnoj sferi društvenog života zajednice. Postojeći zakoni ograničavaju diskriminaciju na poslu i u drugim javnim sferama života, no oni nisu dovoljni jer smo utvrdili da je u višetničkim zajednicama nakon sukoba, poput Vukovara, diskriminacija najizraženija upravo u interpersonalnom kontekstu. Važno je da norme tolerancije promiču i mediji, koji bi trebali na točan i nepristran način izvještavati o prošlim i trenutnim sukobima među grupama. Također, kako slaba ekonomska situacija i ograničeni resursi povećavaju osjećaj da druga grupa može ugroziti interese vlastite grupe, važno je djelovati na opće poboljšanje ekonomske situacije u zajednici, primjerice, povećanjem zapošljivosti građana i otvaranjem većeg broja radnih mjesta. No, rješavanje ekonomskih pitanja prelazi granice same zajednice i pitanje je šire ekonomske politike u državi. Konačno, u skladu s preporukama koje navode Stephan i Mealy (2011), za smanjenje realne prijetnje u poslijeratnom kontekstu, kakav je vukovarski (i hrvatski), osobito su važna suđenja za ratne zločine obje strane. Uz to, nužni su susreti predstavnika grupa, koji uključuju osuđivanje govora mržnje, uz pozitivnu komunikaciju i definiranje jasnih i konkretnih koraka koji vode izgradnji povjerenja.

Bitno je napomenuti da su određene strukturalne promjene u zajednici važne i za smanjenje simboličke prijetnje. Te bi promjene u prvom redu morale doći od *političkih vođa i stranaka*, koji ne bi smjeli koristiti simboličku prijetnju kao mehanizam socijalnog utjecaja i dobivanja bodova u političkoj „utakmici“. Također, i *vjerski vođe* grupa mogu imati važnu ulogu u stvaranju međugrupne tolerancije poticanjem vjerskog zbližavanja i suradnje (ekumenizma). Općenito, sve opisane strukturalne promjene u zajednici važne su za smanjenje simboličke prijetnje i zato što osiguravaju optimalne uvjete za međugrupni kontakt, koji su temelj kvalitetnih međugrupnih prijateljstava.

ZAKLJUČAK

Rezultati ovog istraživanja djelomično su potvrdili postavke teorije međugrupne prijetnje. U skladu s hipotezama, veći intenzitet međugrupnog kontakta i veća kvaliteta međugrupnog prijateljstva su putem smanjivanja simboličke prijetnje doveli do pozitivnije međugrupne orijentacije, osobito manje namjere diskriminacije u interpersonalnim kontekstu. Pri tome su se kvalitetna prijateljstva s pripadnicima druge grupe pokazala snažnijim prediktorom smanjenja simboličke prijetnje od jednostavnog povećanja broja međugrupnih kontakata. Identifikacija s grupom bila je u visokoj korelaciji s obje vrste prijetnje. Suprotno pretpostavkama, realna prijetnja nije se pokazala značajnim medijatorom niti u jednom od odnosa. Većinsko-manjinski status grupe imao je značajan moderatorski učinak na odnose među varijablama u modelu: snažniji medijacijski efekt simboličke prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije utvrđen je kod manjinske grupe, dok je snažniji medijacijski efekt simboličke prijetnje u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije utvrđen kod većinske grupe. Općenito, većina je bila sklonija na prijetnju reagirati otvorenim i aktivnim izražavanjem negativne orijentacije – namjerom diskriminacije i unutargrupnom pristranosti, dok je manjina sklonija reagirati pasivnijim iskazivanjem negativne orijentacije – percepcijom loših budućih odnosa među grupama.

Osobita važnost simboličke prijetnje u vukovarskom kontekstu vjerojatno je rezultat snažnog naglašavanja kulturnih i jezičnih razlika između Hrvata i Srba, nastojanja Hrvata za asimiliranjem Srba, te želje Srba da očuvaju vlastiti identitet, kao i ratnih stradanja te uništavanja simbola identiteta za vrijeme i nakon rata. Visoka korelacija identifikacije s obje vrste prijetnje potvrđuje da je identitet u vukovarskom kontekstu iznimno bitna varijabla. Neznačajnu ulogu realne prijetnje tumačimo percepcijom stabilnosti razlika u statusnoj hijerarhiji Hrvata i Srba u Vukovaru, te doživljajem opravdanosti takvih razlika, čemu vjerojatno pridonosi pripisivanje statusa žrtve i počinitelja u ratu. Također, pretpostavljamo da se prijetnja u Vukovaru više manifestira u simboličkom, nego u realnom prostoru zbog stabilne sigurnosne situacije u zajednici, zakona koji zabranjuju diskriminaciju te jasnih političkih pravila prema kojima se u javnoj sferi života moraju ravnati i većina i manjina. Različite reakcije na prijetnju većine i manjine vjerojatno su posljedica razlika u moći i resursima te pripisane grupne odgovornosti za ratne zločine.

Za smanjivanje simboličke prijetnje osobito je važno poticati razvoj kvalitetnih međugrupnih prijateljstava koja, u odnosu na jednostavno povećanje broja međugrupnih kontakata, donose dodatne dobrobiti za međugrupni odnos vjerojatno zato što potiču

optimalne uvjete za učinak kontakta i stvaraju povjerenje između pripadnika grupa. Kvalitetna prijateljstva osobito su važna kod većinskih grupa zbog manje mogućnosti međugrupnih kontakata i time veće potrebe za dodatnim informacijama koje dobivaju kvalitetom kontakta. Kod manjinskih grupa važno je poticati i povećanje broja međugrupnih kontakata, zbog veće potrebe manjina za osjećajem integracije u zajednicu.

Zaključno, ovo istraživanje upućuje na to da je u višetničkim zajednicama nakon sukoba *simbolička prijetnja* iznimno važan medijator u odnosu kontakta i međugrupne orijentacije. Kontakt s pripadnicima druge grupe može biti učinkovit mehanizam smanjivanja simboličke prijetnje u takvim zajednicama, pri čemu osobitu važnost imaju *kvalitetna prijateljstva* s pripadnicima druge grupe. Značajni moderatorski utjecaj većinsko-manjinskog grupnog statusa upućuje na to da percepcija prijetnje ima *različitu ulogu* u socijalno-psihološkom svijetu većinskih i manjinskih grupa, koja je uvjetovana i specifičnim *kontekstom* u kojem se odvijaju međugrupni odnosi.

LITERATURA

- Abrams, D. i Hogg, M. A. (1988). Comments on the motivational status of self-esteem in social identity and intergroup discrimination. *European Journal of Social Psychology*, 18, 317–334.
- Ajduković, D. (2003), Socijalna rekonstrukcija zajednice. U: D. Ajduković (ur.), *Socijalna rekonstrukcija zajednice: psihološki procesi, rješavanje sukoba i socijalna akcija* (str. 11–39), Zagreb: Društvo za psihološku pomoć.
- Ajduković, D. i Čorkalo Biruški, D. (2008a). Caught between the ethnic sides: Children growing up in a divided post - war community. *International Journal of Behavioral Development*, 32, 337-347.
- Ajduković, D. i Čorkalo Biruški, D. (2008b). Prilagodba pojedinca i zajednica u vrijeme društvene tranzicije. *Neobjavljena projektna dokumentacija*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Ajduković, D. i Čorkalo Biruški, D. (2011). Djeca i međuetnički odnosi u zajednici. *Neobjavljena projektna dokumentacija*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Ajduković, D., Čorkalo Biruški, D. i Löw Stanić, A. (u pripremi). *Measuring social reconstruction: Social Reconstruction Scale SORS-21*.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Anić, V. (2006). *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi liber.
- Aron, A., McLaughlin-Volpe, T., Mashek, D., Lewandowski, G., Wright, S. C. i Aron, E. N. (2004). Including others in the self. U W. Stroebe i M. Hewstone (Ur.), *European review of social psychology* (Vol. 15, str. 101–132). Hove, England: Psychology Press.
- Azar, E. E. i Burton, J. W. (1986). *International conflict resolution: Theory and practice*. Boulder, CO: Rienner.
- Baron, R. M. i Kenny, D. A. (1986). The Moderator-Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations, *Journal of Personality and Social Psychology*, 51 (6), 1173-1182.
- Bentler, P. M. (1999). Comparative fit indices in structural models. *Psychological Bulletin*, 107, 238–246.

- Berrenberg, J. L., Finlay, K. A., Stephan, W. G. i Stephan, C. (2003). Prejudice towards people with cancer or AIDS: Applying the integrated threat model. *Journal of Biobehavioral Research*, 7, 75–86.
- Bettencourt, B.A., Dorr, N., Charlton, K. i Hume, D.L. (2001). Status differences and in-group bias: a meta-analytic examination of the effects of status stability, status legitimacy, and group permeability. *Psychological Bulletin*, 127, 520–42.
- Binder, J., Zagefka, H., Brown, R., Funke, F., Kessler, T. i Mummendey, A. (2009). Does contact reduce prejudice or does prejudice reduce contact? A longitudinal test of the contact hypothesis among majority and minority groups in three European countries. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96, 843–856.
- Bizman, A. i Yinon, Y. (2001). Intergroup and Interpersonal Threats as Determinants of Prejudice: The Moderating Role of In-Group Identification. *Basic and Applied Social Psychology*, 23(3), 191-196.
- Blalock, H. M. (1967). Percent Non-white and Discrimination in the South. *American Sociological Review*, 22, 677–82.
- Bobo, L. (1983). White's opposition to busing: Symbolic racism or realistic group conflict? *Journal of Personality and Social Psychology*, 45, 1196–1210.
- Bobo, L. (1988). Group conflict, prejudice, and the paradox of contemporary racial attitudes. U P. A. Katz i D. A. Taylor (Ur.), *Eliminating racism: Profiles in controversy* (str. 85–114). New York: Plenum Press.
- Bobo, L. (1999). Prejudice as Group Position: Microfoundations of a Sociological Approach to Racism and Race Relations. *Journal of Social Issues*, 55, 445–72.
- Bogardus, E. S. (1933). A social distance scale. *Sociology and Social Research*, 3, 265–271.
- Branscombe, N. R. i Wann, D. L. (1994). Collective self-esteem consequences of outgroup derogation when a valued social identity is on trial. *European Journal of Social Psychology*, 24, 641–657.
- Branscombe, N. R., Ellemers, N., Spears, R. i Doosje, B. (1999). The context and content of social identity threats. U N. Ellemers, R. Spears i B. Doosje (Ur.), *Social identity: Context, commitment, content* (str. 35–58). Oxford, UK: Blackwell.

- Brewer, M. B. i Alexander, M. G. (2002). Intergroup emotions and images. U D. Mackie i E. Smith (Ur.), *From prejudice to intergroup emotions: Differentiated reactions to social groups* (str. 209–225). New York: Psychology Press.
- Brewer, M. B. i Kramer, R. M. (1985). The psychology of intergroup attitudes and behaviour. *Annual Review of Social Psychology*, 36, 219–243.
- Brigham, J. C. (1971). Ethnic stereotypes. *Psychological Bulletin*, 76, 15-38.
- Bromgard, G i Stephan, W. G. (2006). Responses to the stigmatized: Disjunctions in affect, cognitions, and behavior. *Journal of Applied Social Psychology*, 36(10), 2436-2448.
- Brown, R., Condor, S., Mathews, A., Wade, G. i Williams, J. A. (1986). Explaining intergroup differentiation in an industrial organization. *Journal of Occupational Psychology*, 59, 273–286.
- Brown, R., Eller, A., Leeds, S. i Stace, K. (2007). Intergroup contact and intergroup attitudes: A longitudinal study. *European Journal of Social Psychology*, 37, 692-703.
- Brown, R., Maras, P., Masser, B., Vivian, J. i Hewstone, M. (2001). Life on the ocean wave: Testing some intergroup hypotheses in a naturalistic setting. *Group Processes and Intergroup Relations*, 4, 81–97.
- Brown, T. A. (2006). *Confirmatory Factor Analysis for Applied Research*. New York: Guilford Press
- Browne, M. W. i Cudek, R. (1993). Alternate ways of assessing model fit. U K.A. Bollen i J. S. Long (Ur.), *Testing structural equation models* (str. 136–162). Newbury Park, CA: Sage.
- Byrne, B. M. i Stewart, S. M. (2006). The MACS approach to testing for multigroup invariance of a second-order structure: A walk through the process. *Structural Equation Modeling*, 13, 287-321.
- Cadinu, M. i Reggiori, C. (2002). Discrimination of a low-status outgroup: The role of ingroup threat. *European Journal of Social Psychology*, 32, 501–515.
- Cairns, E. (1982). Intergroup conflict in Northern Ireland. U H. Tajfel (Ur.), *Social identity and intergroup relations* (str. 277–298). Cambridge: Cambridge University Press.
- Campbell, D. E. (2006). Religious “threat” in contemporary presidential elections. *Journal of Politics*, 68, 104–115.

- Chen, F. F. (2007). Sensitivity of Goodness of Fit Indexes to Lack of Measurement Invariance. *Structural Equation Modeling*, 14(3), 464-504.
- Cheung, G. W. i Rensvold, R. B. (2002). Evaluating goodness-of-fit indexes for testing MI. *Structural Equation Modeling*, 9, 235-55.
- Coenders, M. (2001). Nationalism and ethnic exclusionism in a comparative perspective. An empirical study of attitudes towards the nation and ethnic immigrants in 22 countries. *Dissertation*. Nijmegen: ICS
- Cohen, E. G. i Lothan, R. A. (1995). Producing equal status interaction in the heterogeneous classroom. *American Educational Research Journal*, 32, 99–120.
- Cohen, G. L. i Garcia, J. (2005). “I am us”: Negative stereotypes as collective threats. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 566–582.
- Corenblum, B. i Stephan, W. G. (2001). White fears and native apprehensions: an integrated threat theory approach to intergroup attitudes. *Canadian Journal of Behavioral Science*, 33, 251–268.
- Corneille, O., Yzerbyt, V. Y., Rogier, A. i Buidin, G. (2001). Threat and the group attribution error: When threat elicits judgments of extremity and homogeneity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 27, 437–446.
- Costarelli, S. (2005). Social identity threat and experienced affect: The distinct roles of intergroup attributions and social identification. *Current Research in Social Psychology*, 10(10), no pagination specified.
- Cottrell, C. A. i Neuberg, S. L. (2005). Different emotional reactions to different groups: A sociofunctional threat-based approach to ‘prejudice’. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 770–789.
- Crisp, R. J., Stone, C. H. i Hall, N. R. (2006). Recategorization and subgroup identification: Predicting and preventing threats from common ingroups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32, 230–243.
- Critcher, C. R., Mazziotta, A., Dovidio, J. F. i Brown, R. J. (2013). *Intergroup differences in intergroup anxiety: How majorities’ self-focused anxiety disrupts intergroup contact*. Preuzeto 6.3.2014. s <http://claytoncritcher.squarespace.com/storage>

- Crocker, J. i Luhtanen, R. (1990). Collective self-esteem and ingroup bias. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 60–67.
- Cummings, M., Merrilees, C., Taylor, L., Goeke-Morey, M., Shirlow, P. i Cairns, E. (2011). Northern Ireland Project. *Unpublished project documentation*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame.
- Curşeu, P. L., Stoop, R. i Schalk, R. (2007). Prejudice toward immigrant workers among Dutch employees: Integrated threat theory revisited. *European Journal of Social Psychology*, 37, 125-140.
- Čorkalo Biruški, D. (2011). Djeca i međuetnički odnosi u zajednici. *Neobjavljena projektna dokumentacija*. Zagreb: Filozofski fakultet.
- Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2007). Separate schools – a divided community. *Review of Psychology*, 14(2), 93-108.
- Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2008). Stavovi učenika, roditelja i nastavnika prema školovanju: Što se promijenilo tijekom šest godina u Vukovaru? *Migracijske i etničke 918 teme*, 24(3), 189–216.
- Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2009). Od dekonstrukcije do rekonstrukcije traumatizirane zajednice: primjer Vukovara. *Revija za socijalnu politiku*, 16(1), 1 – 24.
- Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2012a). Parallel world of divided community: Time does not make much difference. U O. Simić, Z. Volčić i C. R. Philpot (Ur.), *Peace psychology in the Balkans: Dealing with a violent past while building peace* (str. 177-198). New York: Springer.
- Čorkalo Biruški, D. i Ajduković, D. (2012b). Što određuje međuetničke stavove adolescenata u podijeljenoj zajednici?. *Društvena istraživanja*, 21 (4), 901-921.
- Čorkalo Biruški, D. Ajduković, D. i Löw Stanić, A. (u pripremi). *When the world collapses: Changed worldview and social reconstruction in a traumatized community*.
- Čorkalo Biruški, D. i Magoč, A. (2009). “Mi” ne možemo biti krivi?! Etnički identitet i opravdavanje postupaka vlastite grupe kao odrednice doživljaja kolektivne krivnje. *Revija za sociologiju*, 40 (3), 211-231.
- Davis, M. D. i Stephan, W. G. (2011). Electromyographic analyses of responses to intergroup threat. *Journal of Applied Social Psychology*, 41, 196-218.

- Deutsch, M. i Collins, M. E. (1951). *Interracial Housing*. Minneapolis: University of Minneapolis Press.
- Dickens, C. (2003). *A tale of two cities*. London: Penguin Classics. (Izvorni rad objavljen 1859)
- Dijker, A. J. (1987). Emotional Reactions to Ethnic Minorities. *European Journal of Social Psychology*, 17, 305–325.
- Doornik, J. A. i Hansen, H. (1994). *An omnibus test for univariate and multivariate normality (Working Paper)*. Nuffield College, University of Oxford.
- Doosje, B., Branscombe, N. R., Spears, R. i Manstead, A. (1998). Antecedents and consequences of group-based guilt: The effects of ingroup identification. *Group Processes and Intergroup Relations*, 9, 325–338.
- Doosje, B., Ellemers, N. i Spears, R. (1995). Perceived intragroup variability as a function of group status and identification. *Journal of Experimental Social Psychology*, 31, 410-436.
- Državni zavod za statistiku (2011a). *Osnovne karakteristike potrošnje i primanja kućanstava u 2010. Priopćenje*. Preuzeto 1. veljače 2014., s <http://www.dzs.hr/>
- Državni zavod za statistiku (2011b). *Zaposlenost i plaće u 2010. Statističko izvješće*. Preuzeto 1. veljače 2014., s <http://www.dzs.hr/>
- Državni zavod za statistiku (2013). *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku*. Statističko izvješće. Preuzeto 1. veljače 2014., s <http://www.dzs.hr/>
- Državni zavod za statistiku (2014a). *Stanovništvo staro 15 i više godina prema najvišoj završenoj školi, starosti i spolu, popis 2011. Tablični pregled podataka*. Preuzeto 1. veljače 2014., s <http://www.dzs.hr/>
- Državni zavod za statistiku (2014b). *Stanovništvo staro 15 i više godina prema trenutačnoj aktivnosti, starosti i spolu, popis 2011. Tablični pregled podataka*. Preuzeto 1. veljače 2014., s <http://www.dzs.hr/>
- Duckitt, J. (2006). Differential effects of right wing authoritarianism and social dominance orientation on outgroup attitudes and their mediation by threat from and competitiveness to outgroups. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32, 684–696.

- Duran, A. i Stephan, W. G. (1999). *The role of threats in attitudes toward affirmative action and its beneficiaries*. Unpublished manuscript. New Mexico State University, Las Cruces.
- Durrheim, K. i Dixon, J. (2005). *Racial encounter: The social psychology of contact and desegregation*. London: Routledge.
- Eagly, A. H. i Mladinic, A. (1989). Gender stereotypes and attitudes toward women and men. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 15, 543-558.
- Eidelman, S., Silvia, P. J. i Biernat, M. (2006). Responding to deviance: Target exclusion and differential devaluation. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32, 1153–1164.
- Eisinga, R. i Scheepers, P. (1989). *Etnocentrisme in Nederland: theoretische en empirische modellen*. Nijmegen: ITS.
- Ekehammar, B., Nilson, I. i Sidanius, J. (1987). Education and Ideology: Basic Aspects of Education Related to Adolescents' Sociopolitical Attitudes. *Political Psychology*, 8 (3), 395-410.
- Ellemers, N. (1993). Influence of socio-structural variables on identity enhancement strategies. *European Review of Social Psychology*, 4, 27–57.
- Eller, A. L. i Abrams, D. (2003). ‘Gringos’ in Mexico: Cross-sectional and longitudinal effects of language school-promoted contact on intergroup bias. *Group Processes and Intergroup Relations*, 6, 55–75.
- Eller, A. L. i Abrams, D. (2004). Come together: Longitudinal comparisons of Pettigrew's reformulated intergroup contact model and the Common Ingroup Identity Model in Anglo-French and Mexican-American contexts. *European Journal of Social Psychology*, 34, 229 - 256.
- Escandell, X. i Ceobanu, A. M. (2009). When contact with immigrants matters: threat, interethnic attitudes and foreigner exclusionism in Spain's Comunidades Auto'nomas'. *Ethnic and Racial Studies*, 32(1), 44-69.
- Esses, V. M., Dovidio, J. F., Jackson, L. M. i Armstrong, T. L. (2001). The immigration dilemma: The role of perceived group competition, ethnic prejudice, and national identity. *Journal of Social Issues*, 57, 389–412.
- Esses, V. M., Haddock, G. i Zanna, M. P. (1993). Values, stereotypes, and emotions as determinants of intergroup attitudes. U D. M. Mackie i D. L. Hamilton (Ur.), *Affect*,

- cognition and stereotyping: Interactive processes in group perception* (str. 137-166). Orlando, FL: Academic Press.
- Esses, V. M., Jackson, L. M. i Armstrong, T. L. (1998). Intergroup competition and attitudes toward immigrants and immigration: An instrumental model of group conflict. *Journal of Social Issues*, 54, 699–724.
- Esses, V. M., Jackson, L. M., Nolan, J. M. i Armstrong, T. L. (1999). Economic threat and attitudes toward immigrants. U S. Halli i L. Driedger (Ur.), *Immigrant Canada: Demographic, economic, and social challenges*. Toronto, ON: University of Toronto Press.
- Falomir-Pichastor, J.M., Munez-Rojas, D., Invernizzi, F. i Mugny, G. (2004). Perceived ingroup threat as a factor moderating the influence of in-group norms on discrimination against foreigners. *European Journal of Social Psychology*, 34(2), 135-153.
- Festinger, L., Schachter, S. i Back, K. (1950). *Social pressures in informal groups; a study of human factors in housing*. Oxford England: Harper.
- Finney, S. J. i Distefano, C. (2006). Non-normal and categorical data in structural equation modeling. U G. R. Hancock i R. O. Mueller (Ur), *Structural Equation Modeling: A Second Course*. Greenwood, CT: Information Age Publishing, Inc.
- Florack, A., Piontkowski, U., Rohmann, A., Balzer, T. i Perzig, S. (2003). Perceived intergroup threat and attitudes of host community members toward immigrant acculturation. *The Journal of Social Psychology*, 143, 633–648.
- Fosset, M.A. (1984). City differences in racial occupational differentiation: a note on the use of ratios. *Demography*, 21, 655–666.
- Gaertner, S. L. i Dovidio, J. F. (1986). The aversive form of racism. U J. F. Dovidio i S. L. Gaertner (Ur.), *Prejudice, discrimination, and racism* (str. 315–332). Orlando, FL: Academic.
- Gaertner, S. L. i Dovidio, J. F. (2000). *Reducing intergroup bias: The common ingroup identity model*. Philadelphia: Psychology Press.
- Gallagher, C. A. (2003). Miscounting race: Explaining whites' misperceptions of racial group size. *Sociological Perspectives*, 46, 381–396.

- Garcia, S. M., Tor, A. i Gonzalez, R. (2006). Ranks and rivals: A theory of competition. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 32, 970–982.
- Garson, D. (2006). *Structural Equation Modeling*. NCSU.
- Glassner, B. (1999). *The Culture of Fear: Why Americans are Afraid of the Wrong Things*. New York, NY: Basic Books.
- Goffman, E. (1963). *Stigma: Notes on the management of spoiled identity*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Gudykunst, W. B. (1995). Anxiety/uncertainty management (AUM) theory: Development and current status. U R. L. Wiseman (Ur.), *Intercultural communication theory* (str. 8–51). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Haddock, G., Zanna, M. P. i Esses, V. M. (1993). Assessing the Structure of Prejudicial Attitudes: The Case of Attitudes toward Homosexuals. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 1105–1118.
- Hall, E. T. (1955). The anthropology of manners. *Scientific American*, 192, 85–89.
- Hassan, M. K. (1978). A study of ethnocentrism, prejudice, and related personality factors in Hindu and Muslim college students. *Psychologia*, 21, 150–154.
- He, Y., Merz, M. A. i Alden, D. L. (2008), Diffusion of Measurement Invariance Assessment in Cross-National Empirical Marketing Research: Perspectives from the Literature and a Survey of Researchers. *Journal of International Marketing*, 16(2), 64-83.
- Hewstone, M., Cairns, E., Voci, A., Hamberger, J. i Niens, U. (2006). Intergroup Contact, Forgiveness and Experience of „The Troubles“ in Northern Ireland. *Journal of Social Issues* 62, 99–120.
- Hewstone, M., Cairns, E., Voci, A., McLernon, F., Niens, U. i Noor, M. (2004). Intergroup forgiveness and guilt in Northern Ireland: Social psychological dimensions of “The Troubles”. U N. R. Branscombe i B. Doosje (Ur.), *Collective guilt. International perspectives* (str. 193-215). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hewstone, M., Rubin, M. i Willis, H. (2002). Intergroup bias. *Annual Review of Psychology*, 53, 575-604.
- Hewstone, M., Tausch, N., Hughes, J. i Cairns, E. (2008). Can contact promote better relations? Evidence from mixed and segregated areas of Belfast. *Project report*.

- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Horn, J. (1965). A rationale and test for the number of factors in factor analysis. *Psychometrika*, 30 (2), 179–185.
- Hu, L. i Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling*, 6, 1–55.
- Huddy, L., Feldman, S., Capelos, T. i Provost, C. (2002). The Consequences of Terrorism: Disentangling the Effects of Personal and National Threat, *Political Psychology*, 23 (3), 485–509.
- Hyman, H.H. i Wright, C.R. (1979). *Education's Lasting Effect on Values*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Iacobucci, D. (2008). *Mediation Analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Iacobucci, D. (2010). Structural equation modeling: fit indices, sample size, and advanced topics. *Journal of Consumer Psychology*, 20, 90–98
- Islam, M. R. i Hewstone, M. (1993). Dimensions of contact as predictors of intergroup anxiety, perceived outgroup variability, and out-group attitude: An integrative model. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 19, 700–710.
- Janis, I. L. (1982). *Groupthink*. Boston: Houghton Mifflin.
- Jarymowicz, M. i Bar-Tal, D. (2006). The dominance of fear over hope in the life of individuals and collectives. *European Journal of Social Psychology*, 36(3), 367–392.
- Jelić M., Čorkalo Biruški D. i Ajduković D. (2013). Predictors of collective guilt after the violent conflict. *Collegium Antropologicum*, 37(1), 1–10.
- Jetten, J., Postmes, T. i McAuliffe, B. J. (2002). “We’re all individuals”: Group norms of individualism and collectivism, levels of identification and identity threat. *European Journal of Social Psychology*, 32, 189–207.
- Jetten, J., Spears, R. i Postmes, T. (2004). Intergroup distinctiveness and differentiation: A meta-analytic integration. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86, 862–879.
- Johnson, D., Terry, D. J. i Louis, W. R. (2005). Perceptions of the intergroup structure and anti-Asian prejudice among White Australians. *Group Processes and Intergroup Relations*, 8, 53–71.

- Jones, E. E., Farina, A., Hastorf, A. H., Markus, H., Miller, D. T. i Scott, R. A. (1984). *Social stigma: The psychology of marked relationships*. New York: Freeman.
- Jöreskog, K. G. (1971). Simultaneous Factor Analysis in Several Populations, *Psychometrika* 36, 409-426.
- Jöreskog, K. G. i Sörbom, D. (1989). *LISREL 7 User's Reference Guide*, Mooresville, IN: Scientific Software.
- Jost, J. T. i Banaji, M. R. (1994). The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33, 1–27.
- Karasawa, M., Karasawa, K. i Hirose, Y. (2004). Homogeneity perception as a reaction to identity threat: Effects of status difference in a simulated society game. *European Journal of Social Psychology*, 34, 613–625.
- Katz, I., Wackenhut, J. I Glass, D. C. (1988). An ambivalence-amplification theory of behavior toward the stigmatized. U S. Worchel i W. G. toward the stigmatized. U S. Worchel i W. G. Austin (Ur.), *Psychology of intergroup relations* (2nd ed.). Chicago: Nelson-Hall.
- Kenny, D. A. (2012). *Mediation: Effect Size of the Indirect Effect and the Computation of Power*. Preuzeto 1. srpnja 2013., s <http://davidakenny.net/cm/mediate.htm>
- Kenny, D. A., Kashy, D. A. i Cook, W. L. (2006). *Dyadic data analysis*. New York: Guilford Press.
- Kinder, D. R. i Sears, D. O. (1981). Prejudice and politics: Symbolic racism versus racial threats to the good life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40, 414-431.
- Kline, R. B. (2010). *Principles and practice of structural equation modeling* (3rd ed.). New York: Guilford.
- Laher, H. (2008). Antagonism toward African immigrants in Johannesburg, South Africa: an Integrated Threat Theory (ITT) approach. *Master's Thesis*. Faculty of Humanities, University of the Witwatersrand.
- Leach, C. W., Snider, N. i Iyer, A. (2002). Poisoning the consciences of the fortunate: The experience of relative advantage and support for social equality. U I. Walker i H.J. Smith (Ur.), *Relative deprivation: Specification, development, and integration* (str. 136–163). Cambridge, England: Cambridge University Press.

- Leach, C. W., Spears, R., Branscombe, N. R. i Doosje, B. (2003). Malicious pleasure: Schadenfreude at the suffering of another group. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84, 932–943.
- Levin, S., van Laar, C. i Sidanius, J. (2003). The effects of ingroup and outgroup friendship on ethnic attitudes in college: A longitudinal study. *Group Processes and Intergroup Relations*, 6, 76–92.
- Levine, R. A. i Campbell, D. T. (1972). *Ethnocentrism: theories of conflict, ethnic attitudes, and group behavior*. New York, NY: John Wiley & Sons.
- Leyens, J. P., Rodriguez-Perez, A., Rodriguez-Torres, R., Gaunt, R., Paladino, M. P., Vaes, J., i Demoulin, S. (2001). Psychological essentialism and the differential attribution of uniquely human emotions to ingroups and outgroups. *European Journal of Social Psychology*, 31(4), 395–411.
- Little, T. D., Card, N. A., Bovaird, J. A., Preacher, K. i Crandall, C. S. (2007). Structural equation modeling of mediation and moderation with contextual factors. U T.D. Little, J. A. Bovaird i N. A. Card (Ur.), *Modeling contextual effects in longitudinal studies*. Mahwah, NJ: Erlbaum.
- Livingston, R.W., Brewer, M.B. i Alexander, M.G. (2004). Images, emotions, and prejudice: Qualitative differences in the nature of Black and White racial attitudes. Paper presented at the annual meeting of the Society for Personality and Social Psychology, Austin, TX.
- Luhtanen, R. i Crocker, J. (1992). A collective self-esteem scale: Self-evaluation of one's social identity. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 302–318.
- Maass, A., Cadinu, M., Guarnieri, G. i Grasselli, A. (2003). Sexual harassment under social identity threat: The computer harassment paradigm. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 853–870.
- Mackie, D. M., Devos, R. i Smith, E. R. (2000). Intergroup emotions: Explaining offensive action tendencies in an intergroup context. *Journal of Personality and Social Psychology*, 79, 602–616.
- MacKinnon, D. P. (2008). *Introduction to Statistical Mediation Analysis*. Mahwah, NJ: Erlbaum.

- MacLeod, C. i Hagan, R. (1992). Individual differences in the selective processing of threatening information, and emotional responses to a stressful life event. *Behaviour Research and Therapy*, 30, 151–161.
- Maddux, W. W., Galinsky, A., Cuddy, A. J. C. i Polifroni, M. (2008). When Being a Model Minority Is Good...and Bad: Realistic Threat Explains Negativity Toward Asian Americans. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34, 74-89.
- Maner, J. K., Kenrick, D. T., Becker, D. V., Robertson, T. E., Hofer, B., Neuberg, S. L., ...Schaller, M. (2005). Functional projection: How fundamental social motives can bias interpersonal perception. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 63–78.
- Maoz, I. (2000). Power relations in intergroup encounters. *International Journal of Intercultural Relations*, 24, 259–277.
- Maoz, I. i McCauley, C. (2005). Psychological correlates of support for compromise: A polling study of Jewish-Israeli attitudes toward solutions to the Israeli–Palestinian conflict. *Political Psychology*, 26, 791–807.
- Mardia K.V. (1970). Measures of multivariate skewness and kurtosis with applications. *Biometrika*, 36, 519-530.
- Marques, J. M., Abrams, D. i Serodio, R. G. (2001). Being better by being right: Subjective group dynamics and derogation of in-group deviants when generic norms are undermined. *Journal of Personality and Social Psychology*, 81, 436–447.
- Martin, T., Stephan, W. G., Esses, V. i Stephan, C. (1999). *The effects of realistic and symbolic threats on attitudes toward immigrants*. Unpublished manuscript, New Mexico State University, Las Cruces.
- Matheson, K. i Cole, K. (2004). Coping with a threatened group identity: Psychosocial and neuroendocrine responses. *Journal of Experimental Social Psychology*, 40, 777–786.
- McConahay, J. B. (1982). Self-interest versus racial attitudes as correlates of anti-busing attitudes in Louisville: Is it the buses or the blacks? *Journal of Politics*, 44, 692–720.
- McConahay, J. B. (1986). Modern racism, ambivalence, and the modern racism scale. U J. F. Dovidio i S. L. Gaertner (Ur.), *Prejudice, discrimination, and racism* (str. 91–125). Orlando, FL: Academic.

- McFarlin, D. B. i Blascovich, J. (1981). Effects of self-esteem and performance feedback on future affective preferences and cognitive expectations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 40, 521–531.
- McGuire, W., McGuire, C., Child, P. i Fujioka, T. (1978). Salience of ethnicity in the spontaneous self-concept as a function of one's ethnic distinctiveness in the social environment. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 511–520.
- McLaren, L. M. (2002). Public Support for the European Union: Cost/Benefit Analysis or Perceived Cultural Threat?. *Journal of Politics*, 64(2), 551–66.
- McLaren, L. M. (2003). Anti-immigrant prejudice in Europe: Contact, threat perception, and preferences for the expulsion of migrants. *Social Forces*, 81, 909–936.
- Meade, A. W., Johnson, E. C. i Braddy, P. W. (2008). Power and sensitivity of alternative fit indices in tests of measurement invariance. *Journal of Applied Psychology*, 93, 568–592.
- Mendes, W. B., Blascovich, J., Lickel, B. i Hunter, S. (2002). Challenge and threat during social interaction with white and black men. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 939–962.
- Milas, G. (2005). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Monteith, M. J. i Spicer, C.V. (2000). Contents and correlates of Whites' and Blacks' racial attitudes. *Journal of Experimental Social Psychology*, 36, 125–154.
- Morrison, K. R., Fast, N. J. i Ybarra, O. (2009). Group status, perceptions of threat, and support for social inequality. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45, 204–210.
- Morrison, K. R. i Ybarra, O. (2008). The effects of realistic threat and group identification on social dominance orientation. *Journal of Experimental Social Psychology*, 44, 156–163.
- Morrison, K. R. i Ybarra, O. (2009). Symbolic threat and social dominance among liberals and conservatives: SDO reflects conformity to political values. *European Journal of Social Psychology*, 39, 1039–1062.
- Moskalenko, S., McCauley, C. i Rozin, P. (2006). Group identification under conditions of threat: College students' attachment to country, family, ethnicity, religion, and university before and after September 11, 2001. *Political Psychology*, 27, 77–97.

- Mullen B., Brown R. i Smith C. (1992). Ingroup bias as a function of salience, relevance, and status: an integration. *European Journal of Social Psychology*, 22, 103–22.
- Muthén, B. O. i Satorra, A. (1995). Complex sample data in structural equation modeling, u P.V. Marsden (Ur.), *Sociological Methodology* (str. 267-316). Washington D.C.: The American Sociological Association.
- Muthén, L. K. i Muthén, B. O. (2010). *Mplus User's Guide. Sixth Edition*. Los Angeles, CA: Muthén & Muthén.
- Neuberg, S. L. i Cottrell, C. A. (2002). Intergroup emotions: A biocultural approach. U D. Mackie i E. Smith (Ur.), *From prejudice to intergroup emotions: Differentiated reactions to social groups* (str. 265–283). New York: Psychology Press.
- Newcomb, T. M. (1961). The prediction of interpersonal attraction. *American Psychologist*, 11, 575–586.
- Nunnally, J. C. i Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric Theory (Third Edition)*. New York: McGraw- Hill Series in Psychology, McGraw-Hill, Inc., 264-265.
- Oliver, J. E. i Mendelberg, T. (2000). Reconsidering the Environmental Determinants of White Racial Attitudes. *American Journal of Political Science*, 44, 574–89.
- Oliver, J. E i Wong, J. (2003). Intergroup Prejudice in Multiethnic Settings. *American Journal of Political Science*, 47, 567–82.
- Ouwerkerk, J.W., de Gilder, D. i de Vries, N. K. (2000). When the going gets tough, the tough get going: Social identification and individual effort in intergroup competition. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 1550–1559.
- Patković i Fischer (2013). *Treći dan prosvjeda protiv ćirilice*. Preuzeto 30. 12. 2013., s <http://www.jutarnji.hr/treci-dan-prosvjeda-protiv-cirilice-okupljanje-pocinje-u-10-sati-u-vukovaru/1124060/>
- Pereira, C., Vala, J. i Costa-Lopes, R. (2010). From prejudice to discrimination: The legitimizing role of perceived threat in discrimination against immigrants. *European Journal of Social Psychology*, 40, 1231-1250.
- Pereira, C., Vala, J. i Leyens, J.-P. (2009). From infra-humanization to discrimination: The mediation of symbolic threat needs egalitarian norms. *Journal of Experimental Social Psychology*, 45, 336–344.

- Pettigrew, T. F. (2008). Future directions for intergroup contact theory and research. *International Journal of Intercultural Relations*, 32 (3), 187–199.
- Pettigrew, T. F. i Meertens, R. W. (1995). Subtle and blatant prejudice in Western Europe. *European Journal of Social Psychology*, 25, 57–75.
- Pettigrew, T. F. i Tropp, L. R. (2006). A meta-analytic test of intergroup contact theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 90, 751–783.
- Pettigrew, T. F. i Tropp, L. R. (2008). How does intergroup contact reduce prejudice? Meta-analytic tests of three mediators. *European Journal of Social Psychology*, 38, 922–934.
- Pettigrew, T. F., Wagner, U. i Christ, O. (2010). Population ratios and prejudice: Modelling both contact and threat effects. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36, 635–650.
- Pinel, E.C. (1999). Stigma consciousness: The psychological legacy of social stereotypes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 76, 114–128.
- Piontkowski, U., Rohman, A. i Florack, A. (2002). Concordance of acculturation attitudes and perceived threat. *Group Processes and Intergroup Relations*, 5, 221–232.
- Plant, E. A. i Devine, P. G. (2003). The antecedents and implications of interracial anxiety. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 790–801.
- Prosvjednici čekićima razbili ploče s dvojezičnim natpisom (2013). Preuzeto 30. 12. 2013., s <http://www.dalmacijanews.com/Hrvatska/View/tabid/77/ID/127256/Prosvjednici-cekicima-razbili-ploce-s-dvojezicnim-natpisom-prosvjed-završen-FOTO.aspx>
- Quillian, L. (1995). Prejudice as a Response to Perceived Group Threat: Population Composition and Anti-immigrant and Racial Prejudice in Europe. *American Sociological Review*, 60, 586–611.
- Quillian, L. (1996). Group Threat and Regional Change in Attitudes toward African Americans. *American Journal of Sociology*, 102, 816–60.
- Quist, R. M. i Resendez, M. G. (2003). Social dominance threat: Examining social dominance theory's explanation of prejudice as legitimizing myths. *Basic and Applied Social Psychology*, 24, 287–293.
- Renfro, C. L., Duran, A., Stephan, W. G. i Clason, D. L. (2006). The role of threat in attitudes toward affirmative action and its beneficiaries. *Journal of Applied Social Psychology*, 36, 41–74.

- Richeson, J. A. i Trawalter, S. (2005). Why do interracial interactions impair executive function? A resource depletion account. *Journal of Personality and Social Psychology*, 88, 934–947.
- Riek, B. M., Mania, E. W. i Gaertner, S. L. (2006). Intergroup threat and outgroup attitudes: A meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Review*, 10, 336–353.
- Robinson, J.W. i Preston, J.D. (1976). Equal status contact and modification of racial prejudice: A reexamination of the contact hypothesis. *Social Forces*, 54, 911–924.
- Roccas, S. i Schwartz, S. H. (1993). Effects of intergroup similarity on intergroup relations. *European Journal of Social Psychology*, 23, 581–595.
- Rohmann, A., Florack, A. i Piontkowski, U. (2006). The role of discordant acculturation attitudes in perceived threat: An analysis of host and immigrant attitudes in Germany. *International Journal of Intercultural Relations*, 30(6), 683-702.
- Rohmann, A., Piontkowski, U. i van Randnborgh, A. (2008). When attitudes do not fit: Discordance of acculturation attitudes as an antecedent of intergroup threat. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34(3), 337-352.
- Rothgerber, H. (1997). External intergroup threat as an antecedent to perceptions of in-group and out-group homogeneity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 1206–1212.
- Sachdev, I. i Bourhis, R. Y. (1984). Minimal majorities and minorities, *European Journal of Social Psychology*, 14, 35-32.
- Sachdev, I. i Bourhis, R. Y. (1991). Power and status differentials in minority and majority intergroup relations. *European Journal of Social Psychology*, 21, 1–24.
- Sauer, P. L. i Dick, A. (1993). Using Moderator Variables in Structural Equation Models, U: L. McAlister i M. L. Rothschild. *Advances in Consumer Research* (str. 636-640), Volume 20, Provo, UT : Association for Consumer Research.
- Sawires, J. N. i Peacock, M. J. (2000). Symbolic racism and voting behavior on Proposition 209. *Journal of Applied Social Psychology*, 30, 2092–2099.
- Schlueter, E., Schmidt, P. i Wagner, U. (2008). Disentangling the causal relations of perceived group threat and outgroup derogation: Cross-national evidence from German and Russian panel surveys. *European Sociological Review*, 24, 567–581.

- Schmid, K., Tausch, N., Hewstone, M., Hughes, J. i Cairns, E. (2008). The effects of living in segregated vs. mixed areas in Northern Ireland: A simultaneous analysis of contact and threat effects in the context of micro-level neighbourhoods. *International Journal of Conflict and Violence*, 2 (1), 56-71.
- Schuman, H., Steeh, C., Bobo, L. i Krysan, M. (1997). *Racial Attitudes in America: trends and interpretations*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Schwartz, S. H. i Bilsky, W. (1987). Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross-cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 878–891.
- Schwartz, S. H. i Boehnke, K. (2004). Evaluating the structure of human values with confirmatory factor analysis. *Journal of Research in Personality*, 38(3), 230-255.
- Schwarzwald, J. i Tur-Kaspa, M. (1997). Perceived threat and social dominance as determinants of prejudice toward Russian and Ethiopian immigrants in Israel. *Megamot*, 38, 504–527.
- Sears, D. O. (1988). Symbolic racism. U P. A. Katz i D. A. Taylor (Ur.), *Eliminating racism: Profiles in controversy* (str. 53-84). New York: Plenum.
- Semyonov, M., Raijman, R., Tov, A. Y. i Schmidt, P. (2004). Population Size, Perceived Threat and Exclusion: A Multiple Indicator Analysis of Attitudes toward Foreigners in Germany. *Social Science Research*, 33, 681–701.
- Shamir, M. i Sagiv-Schifter, T. (2006). Conflict, identity, and tolerance: Israel in the Al-Aqsa intifada. *Political Psychology*, 27, 569–595.
- Shavit, Y. i Blossfeld, H.P. (1993). *Persistent Inequality. Changing educational attainment in thirteen countries*. Boulder, CO: Westview Press.
- Shelton, J. N. (2000). A reconceptualization of how we study issues of racial prejudice. *Personality and Social Psychology Review*, 4(4), 374-390.
- Sherif, M. (1966). *Group conflict and cooperation*. London, England: Routledge & Kegan Paul.
- Sidanius, J. i Pratto, F. (1999). *Social dominance: An integrative theory of social hierarchy and oppression*. Cambridge, England: Cambridge University Press.

- Skinute tri dvojezične ploče u Vukovaru (2013). Preuzeto 30. 12. 2013., s <http://www.jutarnji.hr/skinute-tri-dvojezicne-ploce-u-vukovaru/1131233/>
- Skitka, L. J., Bauman, C. W. i Mullen, E. (2004). Political tolerance and coming to psychological closure following the September 11, 2001 terrorist attacks: An integrative approach. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30, 743–756.
- Smith, E. R. (1993). Social identity and social emotions: Toward new conceptualizations of prejudice. U D. M. Mackie i D. L. Hamilton (Ur.), *Affect, cognition, and stereotyping: Interactive processes in group perception* (str. 297–315). San Diego, CA: Academic.
- Sniderman, P. M. i Tetlock, P. E. (1986). Symbolic racism: Problems of motive attribution in political analysis. *Journal of Social Issues*, 42, 129–150.
- Spencer, S. J., Steele, C. M. i Quinn, D. M. (1999). Stereotype threat and women's math performance. *Journal of Experimental Social Psychology*, 35, 4–28.
- Spencer-Rodgers, J. i McGovern, T. (2002). Attitudes toward the culturally different: The role of intercultural communication barriers, affective responses, consensual stereotypes, and perceived threat. *International Journal of Intercultural Relations*, 26, 609–631.
- Staub, E., Pearlman, L. A. i Gubin, A. (2005). Healing, reconciliation, forgiving and the prevention of violence after genocide or mass killing: An intervention and its experimental evaluation in Rwanda. *Journal of Social & Clinical Psychology*, 24(3), 297–334.
- Stearns, E., Buchmann, C. i Bonneau, K. (2009). Interracial friendships in the transition to college: Do birds of a feather flock together once they leave the nest? *Sociology of Education*, 82, 173–195.
- Stephan, C. W., Stephan, W. G., Demitakis, K., Yamada, A. M. i Clason, D. (2000). Women's attitudes toward men: An integrated threat theory analysis. *Psychology of Women Quarterly*, 24, 63–73.
- Stephan, W. G. (1977). Stereotyping: The role of ingroup–outgroup differences in causal attribution for behavior. *Journal of Social Psychology*, 101, 225–266.
- Stephan, W. G. (1985). Intergroup relations. U G. Lindzey i E. Aronson (Ur.), *Handbook of social psychology* (Vol. 3, str. 599–658). New York: Addison-Wesley.

- Stephan, W. G., Boniecki, K. A., Ybarra, O., Bettencourt, A., Ervin, K. S., Jackson, L. A., ... Renfro, C. L. (2002). The role of threats in the racial attitudes of Blacks and Whites. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1242–1254.
- Stephan, W. G., Diaz-Loving, R. i Duran, A. (2000). Integrated threat theory and intercultural attitudes: Mexico and the United States. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 31, 240–249.
- Stephan, W. G. i Mealy, M. D. (2011). Intergroup threat theory. U D. J. Christie (Ur.), *Encyclopedia of Peace Psychology*. Hoboken, New Jersey: Wiley-Blackwell.
- Stephan, W. G. i Renfro, C. L. (2002). The role of threat in intergroup relations. U D. M. Mackie i E. R. Smith (Ur.), *From prejudice to intergroup emotions: Differentiated reactions to social groups* (str. 191–207). New York: Psychology Press.
- Stephan, W. G., Renfro, C. L., Esses, V. M., Stephan, C. W. i Martin, T. (2005). The effects of feeling threatened on attitudes toward immigrants. *International Journal of Intercultural Relations*, 29, 1–19.
- Stephan, W. G., Renfro, L. C. i Davis, M. (2008). The role of threat in intergroup relations. U U. Wagner, L. Tropp, G. Finchilescu i C. Tredoux (Ur.), *Improving intergroup relations: Building on the legacy of Thomas F. Pettigrew* (str. 56–71). Malden, MA: Blackwell.
- Stephan, W. G. i Stephan, C. W. (1985). Intergroup anxiety. *Journal of Social Issues*, 41, 157–175.
- Stephan, W. G. i Stephan, C. W. (1993). Cognition and affect in stereotyping: Parallel interactive networks. U D. M. Mackie i D. L. Hamilton (Ur.), *Affect, cognition, and stereotyping: Interactive processes in group perception* (str. 111–136). Orlando, FL: Academic Press.
- Stephan, W. G. i Stephan, C. W. (1996). Predicting prejudice. *International Journal of Intercultural Relations*, 20, 409–426.
- Stephan, W. G. i Stephan, C. W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. U S. Oskamp (Ur.), *Reducing prejudice and discrimination* (str. 23–46). Mahwah, N.J.: Erlbaum.
- Stephan, W. G., Ybarra, O. i Bachman, G. (1999). Prejudice toward immigrants. *Journal of Applied Social Psychology*, 29, 2221–2237.

- Stephan, W. G., Ybarra, O. i Morrison, K. R. (2009). Intergroup threat theory. U T. D. Nelson (Ur.), *Handbook of Prejudice, Stereotyping, and Discrimination* (str. 43-60). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Stephan, W. G., Ybarra, O., Martinez, C., Schwarzwald, J. i Tur-Kaspa. (1998). Prejudice toward immigrants to Spain and Israel: An integrated threat theory analysis. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 29, 559-576.
- Tajfel, H. i Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. U W. G. Austin i S. Worchel (Ur.), *The social psychology of intergroup relations* (str. 33-47). Monterrey, CA: Brooks-Cole.
- Tajfel, H. i Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. U S. Worchel i W. G. Austin (Ur.), *Psychology of intergroup relations* (str. 7-24). Chicago: Nelson-Hall.
- Tausch, N., Tam, T., Hewstone, M., Kenworthy, J. i Cairns, E. (2007). Individual-level and Group-level Mediators of Contact Effects in Northern Ireland: The Moderating Role of Social Identification. *British Journal of Social Psychology*, 46, 541-56.
- Tausch, N., Hewstone, M., Kenworthy, J., Cairns, E. i Christ, O. (2007). Cross-Community Contact, Perceived Status Differences and Intergroup Attitudes in Northern Ireland: The Mediating Roles of Individual-level vs. Group-level Threats and the Moderating Role of Social Identification. *Political Psychology*, 28, 53-68.
- Tausch, N., Hewstone, M. i Roy, R. (2009). The relationships between contact, status, and prejudice: An integrated threat theory analysis of Hindu-Muslim relations in India. *Journal of Community and Applied Social Psychology*, 19, 83-94.
- Taylor, M.C. (2000). The significance of racial context. U: Sears, D.O., Sidanius, J., Bobo, L. (Ur.), *Racialized Politics*. The University of Chicago Press.
- Tomarken, A. J. i Waller, N. G. (2005). Structural equation modeling: Strengths, limitations, and misconceptions. *Annual Review of Clinical Psychology* 1, 31-65.
- Triandis, H. C. (1989). The self and social behavior in differing cultural contexts. *Psychological Review*, 96, 506-520.
- Triandis, H. C. (1995). *Individualism and collectivism*. Boulder, CO: Westview.

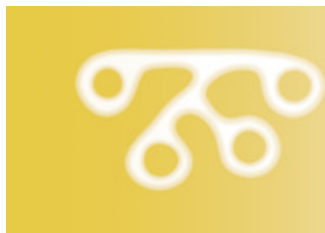
- Tropp, L. R. (2003). The psychological impact of prejudice: Implications for intergroup contact. *Group Processes and Intergroup Relations*, 6, 131–149.
- Tropp, L. R. (2007). Perceived discrimination and interracial contact: Predicting interracial closeness among Black and White Americans. *Social Psychology Quarterly*, 70, 70–81.
- Tropp, L. R. (2008). The role of trust in intergroup contact: Its significance and implications for improving relations between groups. U: U. Wagner, L. R. Tropp, G. Finchilescu i C. Tredoux (Ur.), *Improving intergroup relations: Building on the legacy of Thomas F. Pettigrew* (str. 91-106). Malden, MA: Blackwell.
- Tropp, L. R. i Pettigrew, T. F. (2005a). Relationships between intergroup contact and prejudice among minority and majority status groups. *Psychological Science*, 16, 651–653.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D. i Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. Cambridge, MA: Basil Blackwell.
- Turner, R. N., Hewstone, M., Voci, A., Paolini, S. i Christ, O. (2007). Reducing prejudice via direct and extended cross-group friendship. *European Review of Social Psychology*, 18, 212–255.
- Ullrich, J., Christ, O. i Schluter, E. (2006). Merging on mayday: Subgroup and superordinate identification as joint moderators of threat effects in the context of European Union's expansion. *European Journal of Social Psychology*, 36, 857–876.
- Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina. *Narodne novine*, 152/2002.
- Vaes, J. i Wicklund, R. A. (2002). General threat leading to defensive reactions: A field experiment on linguistic features. *British Journal of Social Psychology*, 41, 271–280.
- Vala, J., Pereira, C. i Ramos, A. (2006). Racial prejudice, threat perception and opposition to immigration: A comparative analysis. *Portuguese Journal of Social Science*, 5, 119–140.
- van Laar, C., Levin, S., Sinclair, S. i Sidanius, J. (2005). The effect of university roommate contact on ethnic attitudes and behaviors. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41, 329–345.

- Velasco González, K., Verkuyten, M., Weesie, J. i Poppe, E. (2008). Prejudice towards Muslims in the Netherlands: Testing Integrated Threat Theory. *British Journal of Social Psychology*, 47, 667-668.
- Velicer, W. F., Eaton, C. A. i Fava, J. L. (2000). Construct Explication through Factor or Component Analysis: A Review and Evaluation of Alternative Procedures for Determining the Number of Factors or Components. U Goffin, R. D. i Helmes, E. (Ur.), *Problems and Solutions in Human Assessment: Honoring Douglas Jackson at Seventy* (str. 41-71). Boston: Kluwer.
- Vezzali, L., Giovannini, D. i Capozza, D. (2010). Longitudinal effects of contact on intergroup relations: The role of majority and minority group membership and Intergroup Emotions. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 20, 462–479.
- Voci, A. i Hewstone, M. (2003). Intergroup contact and prejudice toward immigrants in Italy: The mediational role of anxiety and the moderational role of group salience. *Group Processes and Intergroup Relations*, 6, 37–54.
- Vogt, W.P. (1997). *Tolerance and Education*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Wagner, U., Christ, O. i Pettigrew, T. F. (2008). Prejudice and group related behaviour in Germany. *Journal of Social Issues*, 64(2), 303–320.
- Wagner, U., Christ, O., Pettigrew, T. F., Stellmacher, J. i Wolf, C. (2006). Prejudice and Minority Proportion: Contact Instead of Threat Effects. *Social Psychology Quarterly*, 69(4), 380-390.
- Wagner, U., van Dick, R., Pettigrew, T. F. i Christ, O. (2003). Ethnic Prejudice in East and West Germany: The Explanatory Power of Intergroup Contact. *Group Processes and Intergroup Relations*, 6, 23–37.
- Watts, M. W. (1996). Political Xenophobia in the Transition from Socialism: Threat, Racism and Ideology Among East German Youth. *Political Psychology*, 17, 97–126.
- Wilner, D. M., Walkley, R. P. i Cook, S. W. (1952). Residential proximity and intergroup relations in public housing projects. *Journal of Social Issues*, 8, 45–69.
- Wilson, T. (2001). Americans' views on immigration policy: Testing the role of threatened groups interests. *Sociological Perspectives*, 44, 485–501.

- Wright, S. C. (2001). Strategic collective action: Social psychology and social change. U R. Brown i S. Gaertner (Ur.), *Blackwell Handbook of Social Psychology* (Vol. 4): Intergroup Processes (str. 409-430). Oxford, UK: Blackwell Press.
- Wright, S. C., Aron, A., McLaughlin-Volpe, T. i Ropp, S. H. (1997). The extended contact effect: Knowledge of cross-group friendships and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 73–90.
- Wright, S. C. i Lubensky, M. (2008). The struggle for social equality: Collective action vs. prejudice reduction. U S. Demoulin, J.P. Leyens i J.F. Dovidio (Ur.), *Intergroup misunderstandings: Impact of divergent social realities* (str. 291–310). New York: Psychology Press.
- Wright, S. C., Van der Zande, C., Ropp, S. A., Tropp, L. R., Young, K., Zanna, M. i Aron, A. (2004). Cross-group friendships can reduce prejudice: Experimental evidence of a causal direction. *Unpublished manuscript*, Simon Fraser University, Burnaby, British Columbia, Canada.
- Ybarra, O., Stephan, W. G. i Schaberg, L. A. (2000). Misanthropic memory for the behavior of group members. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 26, 1515–1525.
- Ybarra, O., Stephan, W. G., Schaberg, L. i Lawrence, J. (2003). Beliefs about the disconfirmability of stereotypes: The stereotype disconfirmability effect. *Journal of Applied Social Psychology*, 33, 2630–2646.
- Yuan, K. H. i Bentler, P. M. (2000). Three likelihood-based methods for mean and covariance structure analysis with nonnormal missing data. U M.E. Sobel i M.P. Becker (Ur.), *Sociological Methodology 2000* (str. 165-200). Washington, D.C.: ASA.
- Zakon o odgoju i obrazovanju na jeziku i pismu nacionalnih manjina. *Narodne novine*, 51/2000.
- Zakon o radu. *Narodne novine*, 149/09.
- Zárate, M. A., Garcia, B., Garza, A. A. i Hitlan, R. T. (2004). Cultural threat and perceived realistic group conflict as dual predictors of prejudice. *Journal of Experimental Social Psychology*, 40, 99–105.

PRILOZI

Prilog 1. Pismo obavijesti sudionicima

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Ivana Lučića 3

10000 Zagreb

Odsjek za psihologiju

Tel: +385 (0)1 6120-187; Fax: +385 (0)1 6120-037

Poštovani roditelji,

molimo Vas da sudjelujete u istraživanju "Djeca i međuetnički odnosi u zajednici", koje provodi Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu (glavni istraživač prof. dr. Dean Ajduković) u suradnji sa Sveučilištem Notre Dame iz SAD-a. Ovo istraživanje provodimo u osnovnim i srednjim školama, pa i u razredu koji pohađa Vaše dijete.

U istraživanju nas zanima kako odnosi u obitelji i zajednici, uključujući i međuetničke odnose, utječu na djecu i mlade i njihove odnose s vršnjacima. Htjeli bismo još jednom istaknuti da je ovo istraživanje nastavak višegodišnje istraživačke aktivnosti ovoga tima, koja je usmjerena na razumijevanje procesa u obitelji, školi i zajednici koji omogućavaju njihovo stabilno funkcioniranje, te promicanje vrijednosti tolerancije i uvažavanja različitosti. Rezultati ovog istraživanja bit će poslani i državnim i lokalnim upravnim tijelima, kako bi se unaprijedila suradnja između škole, roditelja i djece u procesu obrazovanja, te razvoju stabilnih i nenasilnih odnosa u zajednici.

U koverti se nalaze upitnici za oba roditelja. Kako vidite, upitnici nemaju nikakvih oznaka, osim šifre koja se nalazi u gornjem lijevom kutu na prvoj stranici upitnika. Ona je sastavljena od slova M ili T (M za mamu i T za tatu) i slučajnog broja. Taj je broj jednak onome koji se nalazi i na upitniku koje je ispunilo Vaše dijete. Na taj način ćemo moći povezati upitnike djece i roditelja iste obitelji. Međutim, šifre su odabrane sasvim po slučaju, tako da su odgovori koje dajete Vi i Vaše dijete posve anonimni (ne znamo tko ih je napisao), a povjerljivost podataka koje date je zajamčena. Ako pristanete sudjelovati, molimo Vas da upitnik ispunite, stavite ga u priloženu kovertu, kovertu zalijepite i predate svojem djetetu, te je pošaljete po djetetu u školu, gdje ćemo je mi preuzeti.

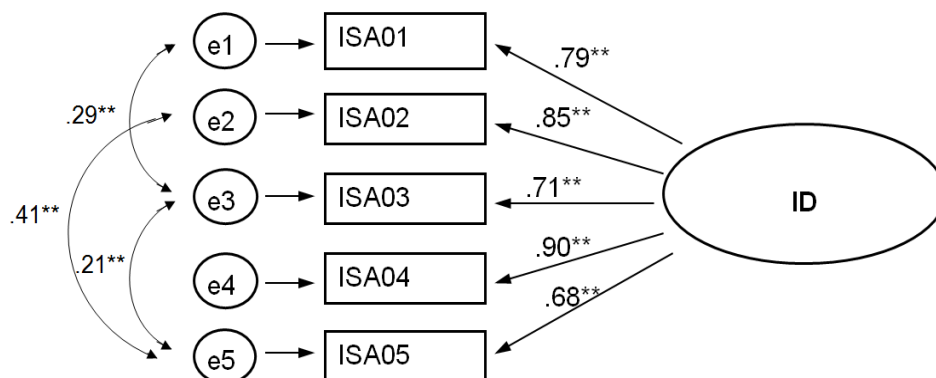
Razredu Vašeg djeteta bit će ponuđena nagrada od 800 kn za prikupljanje upitnika od roditelja ako se u razredu prikupi 80% ili više roditeljskih upitnika. Nagrada će biti uplaćena na račun škole, a učenici će je moći upotrijebiti u dogovoru s razrednikom kako sami odluče.

Naglašavamo da je istraživanje posve dobrovoljno i anonimno, te da tijekom ispunjavanja upitnika možete odustati ako više ne želite sudjelovati. Ispunjeni upitnici bit će pohranjeni na zaključanom mjestu u našem uredu u Zagrebu i označeni samo šifrom. Pristup tom materijalu imat će samo glavni istraživači i njihovi neposredni suradnici. Ako imate bilo kakvih pitanja o ovom istraživanju, molimo Vas da se javite prof. dr. Deanu Ajdukoviću ili prof. dr. Dinki Čorkalo Biruški na telefon 01/6120-197, koji će Vam rado na njih odgovoriti.

Zahvaljujemo Vam unaprijed na Vašem sudjelovanju, te Vas srdačno i s poštovanjem pozdravljamo.

Za istraživački tim:
Prof. dr. sc. Dinka Čorkalo Biruški

Prilog 2. Prikaz mjernog modela sa svim parametrima za konstrukt identifikacije s vlastitom grupom (N=679)

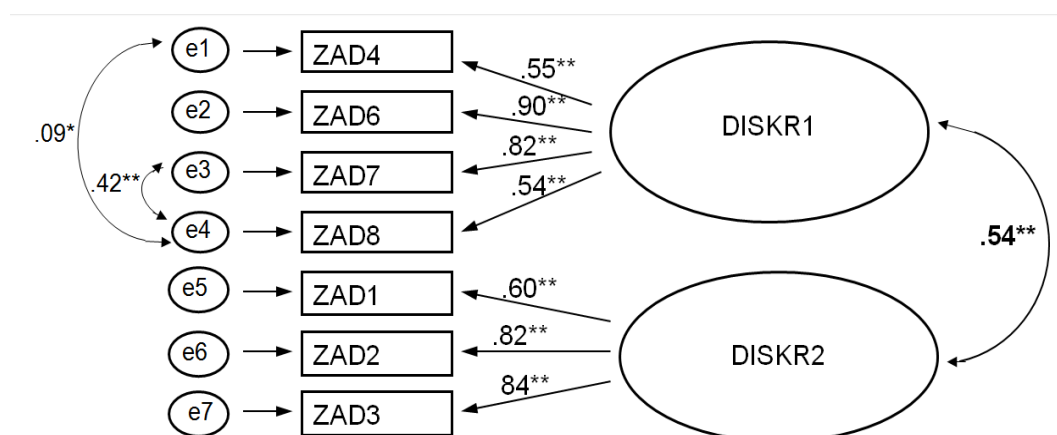

Napomena. Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable; e = pogreška mjerenja (rezidualna varijanca); ID = Stupanj identifikacije s grupom.

Prilog 3. Rotirana matrica faktorske strukture za skalu sklonosti diskriminaciji (N=679)

Čestica	Komponenta	
	Namjera diskriminacije u interpersonalnim odnosima	Namjera diskriminacije na poslu / s pozicije moći
Na zajedničkoj proslavi na poslu ostao bih sjediti za stolom s Hrvatima/Srbima, premda je za stolom kolega Srba/Hrvata veselije.	.853	
Da putujemo autom na službeni put, radije bih bio u autu kolege Hrvata/Srbina, premda je auto kolege Srbina/Hrvata veći i udobniji.	.849	
Da mi u kući ponestane nečega što hitno trebam, otišao bih to posuditi kod susjeda Hrvata/Srbina, premda susjed Srbin/Hrvat stanuje bliže.	.779	
Kada bih mogao utjecati, uvijek bih radije da moj sin ili kći ima curu ili dečka Hrvata/Srbina.	.751	
Da sam ja vlasnik trgovine i da na red za kupnju čekaju Hrvat i Srbin, prvo bih poslužio Hrvata/Srbina, premda je došao malo kasnije, iz samo meni poznatih razloga.		.828
Da radim kao direktor u nekom poduzeću i imam dva jednako kvalificirana radnika koji jednako dobro rade, iz samo meni poznatih razloga, dao bih veću plaću Hrvatu/Srbinu.		.827
Da je moj posao odobravati priključke struje na kuće i provjeravati potrebnu dokumentaciju, prvo bih ga odobrio Hrvatu/Srbinu, iz samo meni poznatih razloga.		.803

Prilog 4. Prikaz mjernog modela sa svim parametrima za konstrukt namjere diskriminacije druge grupe (N=679)

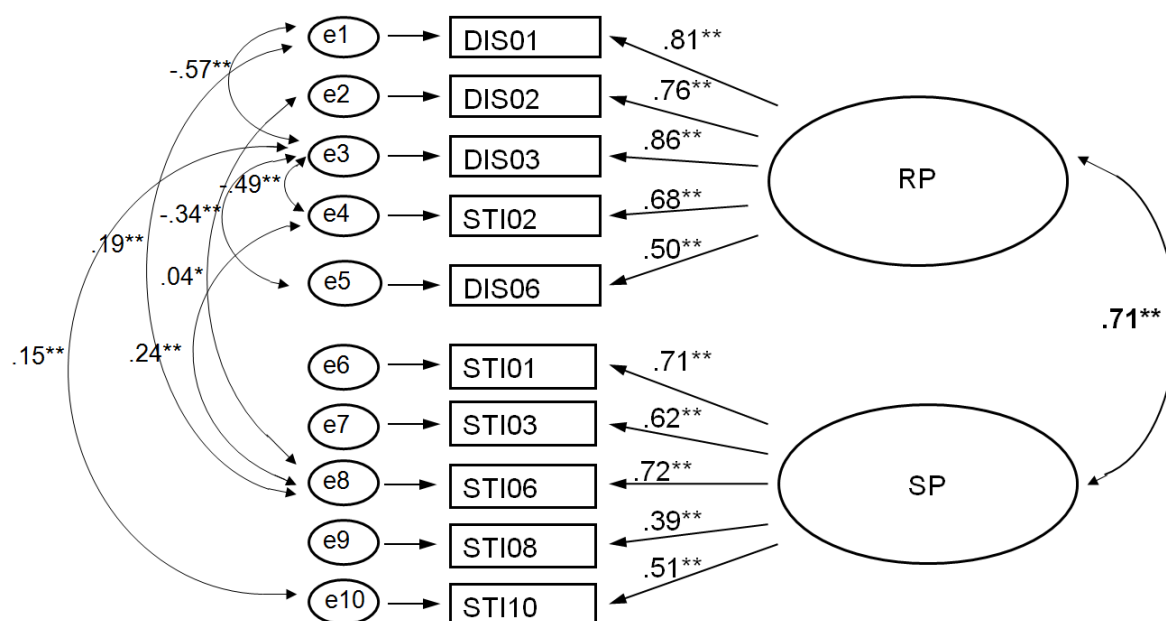
Napomena. Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable; e = pogreška mjerenja (rezidualna varijanca); DISKR1 = Namjera diskriminacije u interpersonalnim odnosima; DISKR2 = Namjera diskriminacije na poslu / s pozicije moći.

Prilog 5. Rotirana matrica faktorske strukture za skalu međugrupne prijetnje (N=679)

Čestica	Komponenta	
	Percepcija realne prijetnje	Percepcija simboličke prijetnje
Vjerojatnije je da će u našem gradu posao dobiti Srbin/Hrvat nego Hrvat/Srbin.	.811	
Srbi/Hrvati u našem gradu imaju bolje stambene uvjete od Hrvata/Srba.	.796	
Moji srpski/hrvatski sugrađani imaju više prava pokazivati svoje nacionalne simbole nego mi.	.758	
Učenici u nastavi na srpskom/hrvatskom jeziku imaju bolje šanse predstavljati školu na važnim natjecanjima od učenika u nastavi na hrvatskom/srpskom jeziku.	.667	
Srbi/Hrvati u našem gradu imaju više privilegija (prava) nego bilo gdje drugdje.	.621	
Moji srpski/hrvatski sugrađani slušaju glazbu koja nam smeta.		.778
Moji srpski/hrvatski sugrađani ne poštuju jezik moga naroda.		.756
Moji srpski/hrvatski sugrađani ne prihvaćaju hrvatsku kulturu, nacionalne simbole i običaje.		.747
Moji srpski/hrvatski sugrađani ne bi trebali toliko isticati svoje nacionalne simbole i običaje.		.559
Moji srpski/hrvatski sugrađani žele imati više prava od nas.		.511

Prilog 6. Prikaz mjernog modela sa svim parametrima za konstrukt percepcije međugrupne prijetnje (N=679)

Napomena. Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable; e = pogreška mjerenja (rezidualna varijanca); RP = Percepcija realne prijetnje; SP = Percepcija simboličke prijetnje.

Prilog 7. Korelacije skale percepcije međugrupne prijetnje i njenih supskala s relevantnim kriterijima (N=679)

Kriterij	Skala međugrupne prijetnje	Supskala realne prijetnje	Supskala simboličke prijetnje
Životni standard	- .11**	- .12**	- .06
Intenzitet međugrupnog kontakta	- .25**	- .11**	- .32**
Kvaliteta međugrupnog prijateljstva	- .24**	- .07	- .35**
Stupanj etničke identifikacije	.48**	.35**	.50**
Predviđanje loših budućih odnosa među grupama	.34**	.19**	.41**
Unutargrupna pristranost	.26**	.06	.40**
Diskriminacija u interpersonalnim odnosima	.43**	.23**	.53**
Diskriminacija na poslu / s pozicije moći	.23**	.17**	.24**
Nacionalizam	.41**	.25**	.48**
Stupanj traumatizacije	.07	-.08*	.20**
Percepcija viktimiziranosti	.17**	.00	.29**
Socijalna distanca	.32**	.11**	.45**

Napomena. ** = $p < .01$; * = $p < .05$; sivom bojom označeni su konstrukti koji nisu dio samog doktorskog istraživanja, ali su obuhvaćeni projektom Djeca i međuetnički odnosi u zajednici.

Prilog 8. Pearsonovi koeficijenti korelacija među svim istraživanim varijablama

	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. Intenzitet međugrupnog kontakta	-	.56** .58**	-.34** -.26**	-.20** -.30**	-.28** -.35**	-.25** -.38**	-.39** -.31**	-.43** -.34**	-.36** -.14*
2. Kvaliteta međugrupnog prijateljstva ^a	.60**	-	-.27** -.21**	-.11 -.28**	-.35** -.34**	-.21** -.29**	-.36** -.32**	-.52** -.40**	-.33** -.14*
3. Stupanj etničke identifikacije	-.33**	-.27**	-	.33** .55**	.52** .48**	.21** .16**	.43** .22**	.54** .39**	.24** .20**
4. Percepcija realne prijetnje	-.11**	-.07	.35**	-	.54** .72**	.28** .23**	.29** .25**	.33** .44**	.32** .16**
5. Percepcija simboličke prijetnje	-.32**	-.35**	.50**	.55**	-	.41** .40**	.52** .25**	.53** .52**	.24** .23**
6. Predviđanje loših budućih odnosa	-.33**	-.28**	.20**	.19**	.41**	-	.31** .22**	.30** .41**	.21** .29**
7. Unutargrupna pristranost	-.44**	-.42**	.35**	.06	.40**	.30**	-	.46** .36**	.29** .06
8. Diskriminacija u interspers. odnosima	-.45**	-.51**	.48**	.23**	.53**	.38**	.50**	-	.38** .42**
9. Diskriminacija na poslu / s pozicije moći	-.31**	-.29**	.23**	.17**	.24**	.25**	.26**	.42**	-

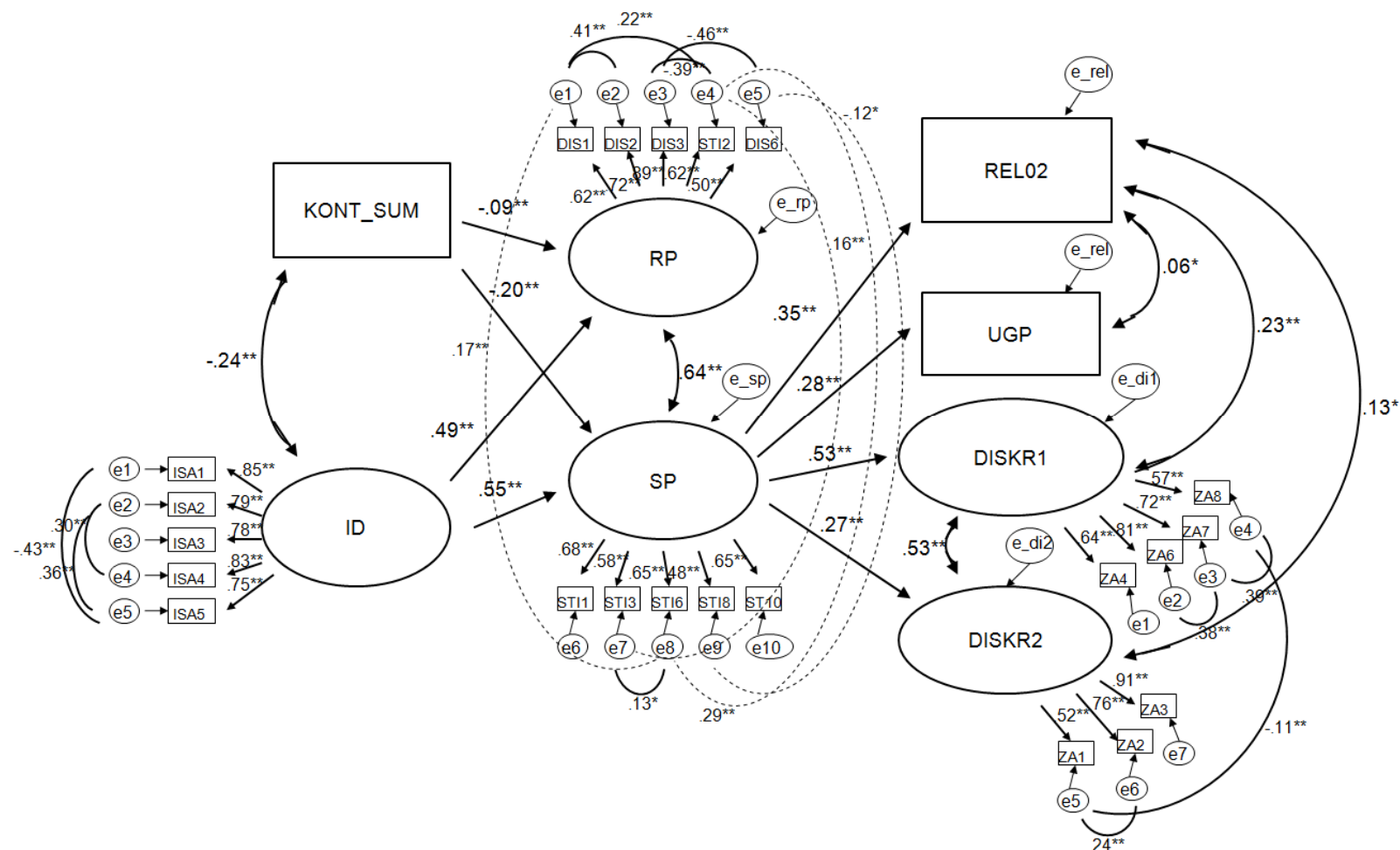
Napomena. Ispod dijagonale nalaze se vrijednosti za ukupni uzorak, a iznad dijagonale za hrvatski poduzorak (standardni font) i srpski poduzorak (kurziv font); ** = $p < 0.01$; * = $p < 0.05$; ^a = rezultat na ovoj varijabli imaju samo sudionici s iskustvom međugrupnog prijateljstva (N = 414), no broj sudionika u matrici nije smanjen jer je pri izračunu korištena pairwise deletion metoda.

Prilog 9. Matrica korelacija svih manifestnih varijabli strukturalnog modela medijacije međugrupne prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije na svim sudionicima (N=679)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25
KONT	-																								
ISA01	-.35**	-																							
ISA02	-.27**	.70**	-																						
ISA03	-.29**	.66**	.64**	-																					
ISA04	-.28**	.73**	.80**	.64**	-																				
ISA05	-.23**	.60**	.81**	.66**	.73**	-																			
DIS01	-.10*	.21**	.24**	.24**	.25**	.20**	-																		
DIS02	-.16**	.32**	.27**	.25**	.33**	.22**	.66**	-																	
DIS03	-.21**	.40**	.38**	.33**	.39**	.33**	.55**	.65**	-																
DIS06	.03	.08*	.09*	.10*	.08*	.04	.39**	.41**	.29**	-															
STI01	-.25**	.34**	.32**	.31**	.37**	.25**	.28**	.34**	.46**	.16**	-														
STI02	-.04	.19**	.23**	.20**	.23**	.18**	.55**	.52**	.46**	.40**	.40**	-													
STI03	-.20**	.31**	.29**	.27**	.29**	.23**	.31**	.37**	.39**	.30**	.45**	.37**	-												
STI06	-.17**	.33**	.30**	.31**	.36**	.27**	.50**	.48**	.57**	.30**	.48**	.51**	.46**	-											
STI08	-.31**	.40**	.27**	.37**	.29**	.27**	.06	.09*	.24**	-.02	.37**	.03	.25**	.21**	-										
STI10	-.26**	.38**	.31**	.35**	.33**	.25**	.39**	.40**	.52**	.21**	.57**	.39**	.45**	.49**	.41**	-									
REL02	-.34**	.25**	.12**	.21**	.13**	.10*	.14**	.17**	.24**	.09*	.31**	.14**	.21**	.24**	.34**	.41**	-								
UGP	-.44**	.34**	.30**	.35**	.30**	.29**	.03	.05	.23**	-.01	.37**	-.02	.20**	.18**	.43**	.30**	.30**	-							
ZAD1	-.23**	.16**	.07	.18**	.08*	.07	.10*	.15**	.10*	.09*	.09*	.09*	.10*	.06	.20**	.16**	.23**	.16**	-						
ZAD2	-.28**	.23**	.17**	.23**	.17**	.16**	.11**	.14**	.17**	.03	.12**	.06	.12**	.13**	.23**	.19**	.19**	.24**	.54**	-					
ZAD3	-.26**	.22**	.15**	.26**	.17**	.16**	.16**	.18**	.17**	.08*	.16**	.07	.17**	.13**	.26**	.17**	.24**	.24**	.53**	.61**	-				
ZAD4	-.38**	.46**	.40**	.38**	.37**	.38**	.12**	.16**	.32**	.07	.29**	.13**	.23**	.25**	.36**	.33**	.29**	.42**	.13**	.20**	.25**	-			
ZAD6	-.33**	.30**	.23**	.32**	.27**	.25**	.15**	.17**	.29**	.02	.33**	.12**	.25**	.26**	.47**	.35**	.35**	.41**	.26**	.36**	.41**	.45**	-		
ZAD7	-.40**	.39**	.31**	.40**	.34**	.30**	.12**	.17**	.26**	.02	.35**	.12**	.22**	.28**	.39**	.34**	.30**	.43**	.28**	.35**	.36**	.51**	.70**	-	
ZAD8	-.37**	.37**	.28**	.38**	.30**	.29**	.16**	.18**	.25**	.05	.35**	.15**	.29**	.27**	.41**	.35**	.34**	.42**	.19**	.27**	.36**	.53**	.61**	.71**	-
NACIO	.29**	-.19**	-.11**	-.18**	-.10**	-.12**	.35**	.26**	.04	.27**	-.04	.40**	.05	.13**	-.38**	-.04	-.13**	-.48**	-.06	-.17**	-.17**	-.30**	-.25**	-.27**	-.26**

Napomena. ** = $p < 0.01$; * = $p < 0.05$

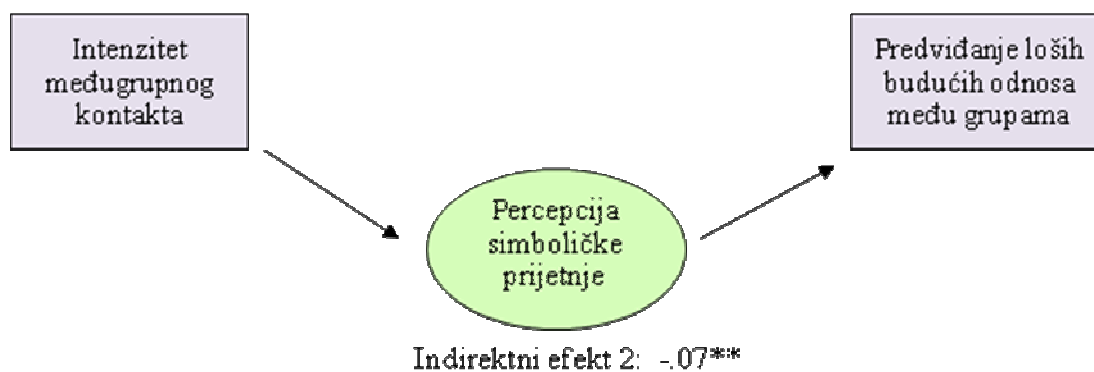
Prilog 10. Prikaz cijelog završnog modela medijacije međugrupne prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije na cijelom uzorku (N=679)

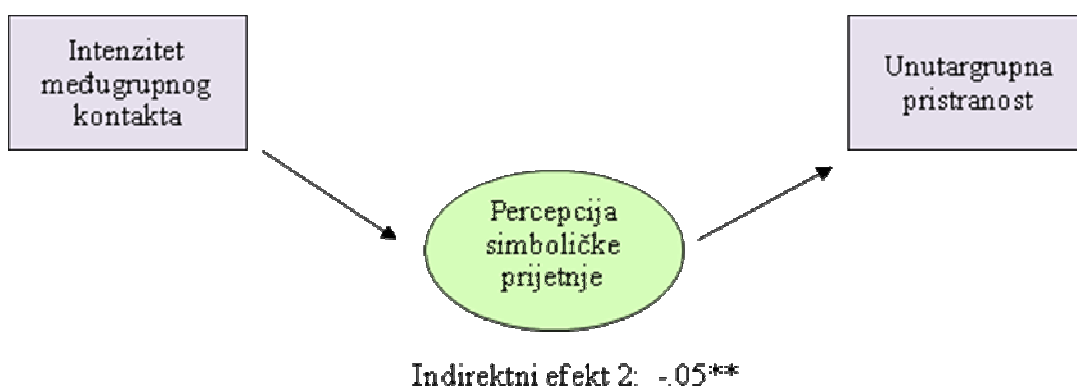
Napomena. Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable; e = pogreška mjerenja (rezidualna varijanca); KONT_SUM = Intenzitet međugrupnog kontakta; ID = Stupanj identifikacije s grupom; RP = Percepcija realne prijetnje; SP = Percepcija simboličke prijetnje; REL02 = Predviđanje loših budućih odnosa među grupama; UGP = Unutargrupna pristranost; DISKR1 = Namjera diskriminacije u interpersonalnim odnosima; DISKR2 = Namjera diskriminacije na poslu / s pozicije moći.

Prilog 11. Prikaz značajnih ukupnih, izravnih i neizravnih efekata u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije (te u odnosu identifikacije i međugrupne orijentacije) za završni strukturalni model na svim sudionicima

Totalni efekt: $-.07^{**}$

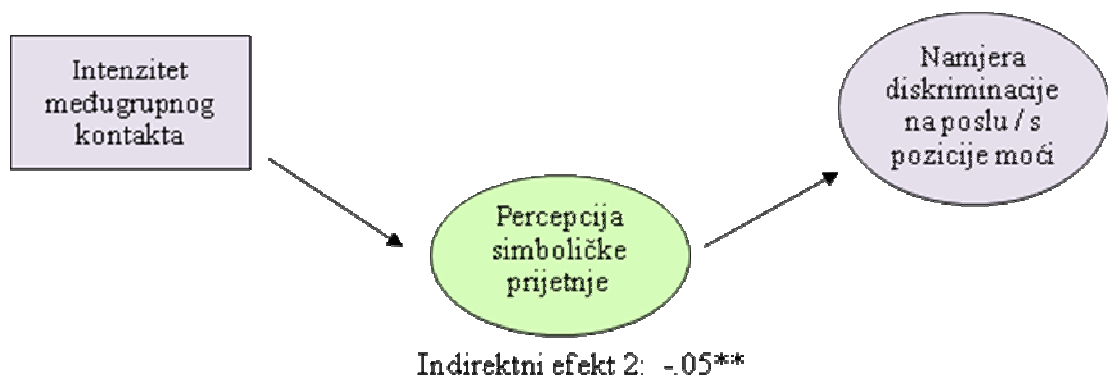
Totalni efekt: $-.05^{**}$

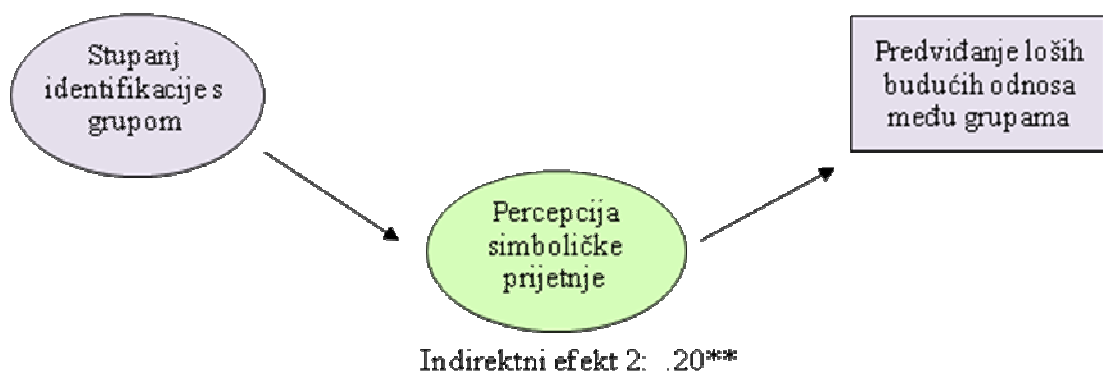
Totalni efekt: $-.11^{**}$

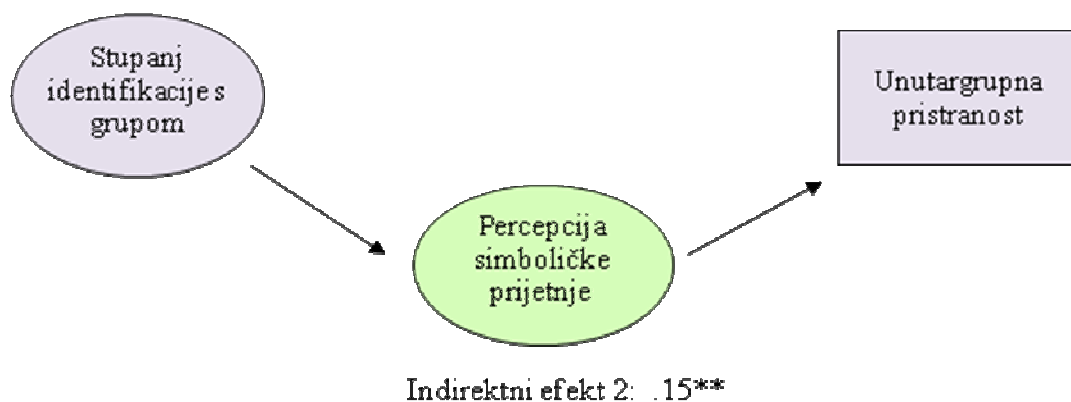
Totalni efekt: $-.05^{**}$

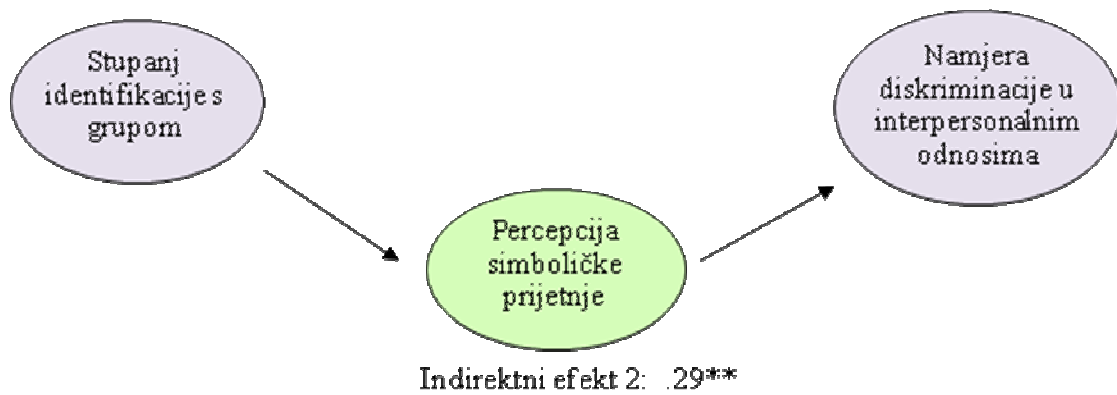
Totalni efekt: $.20^{**}$

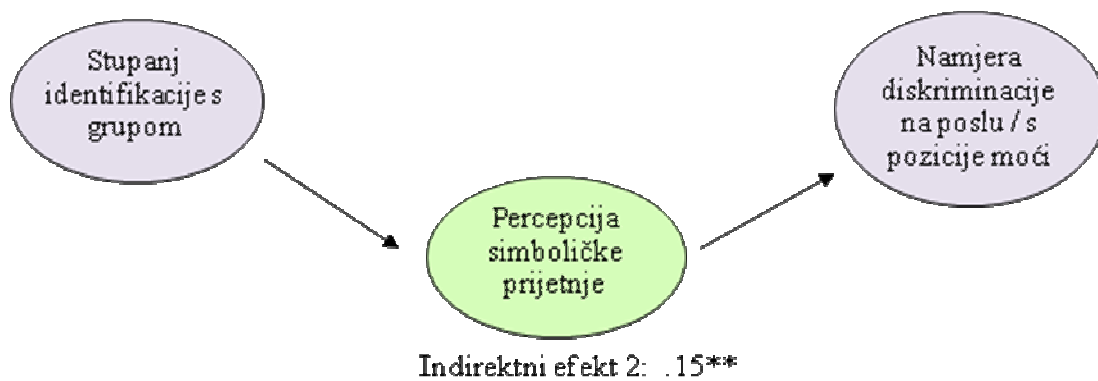
Totalni efekt: $.15^{**}$

Totalni efekt: .29 **

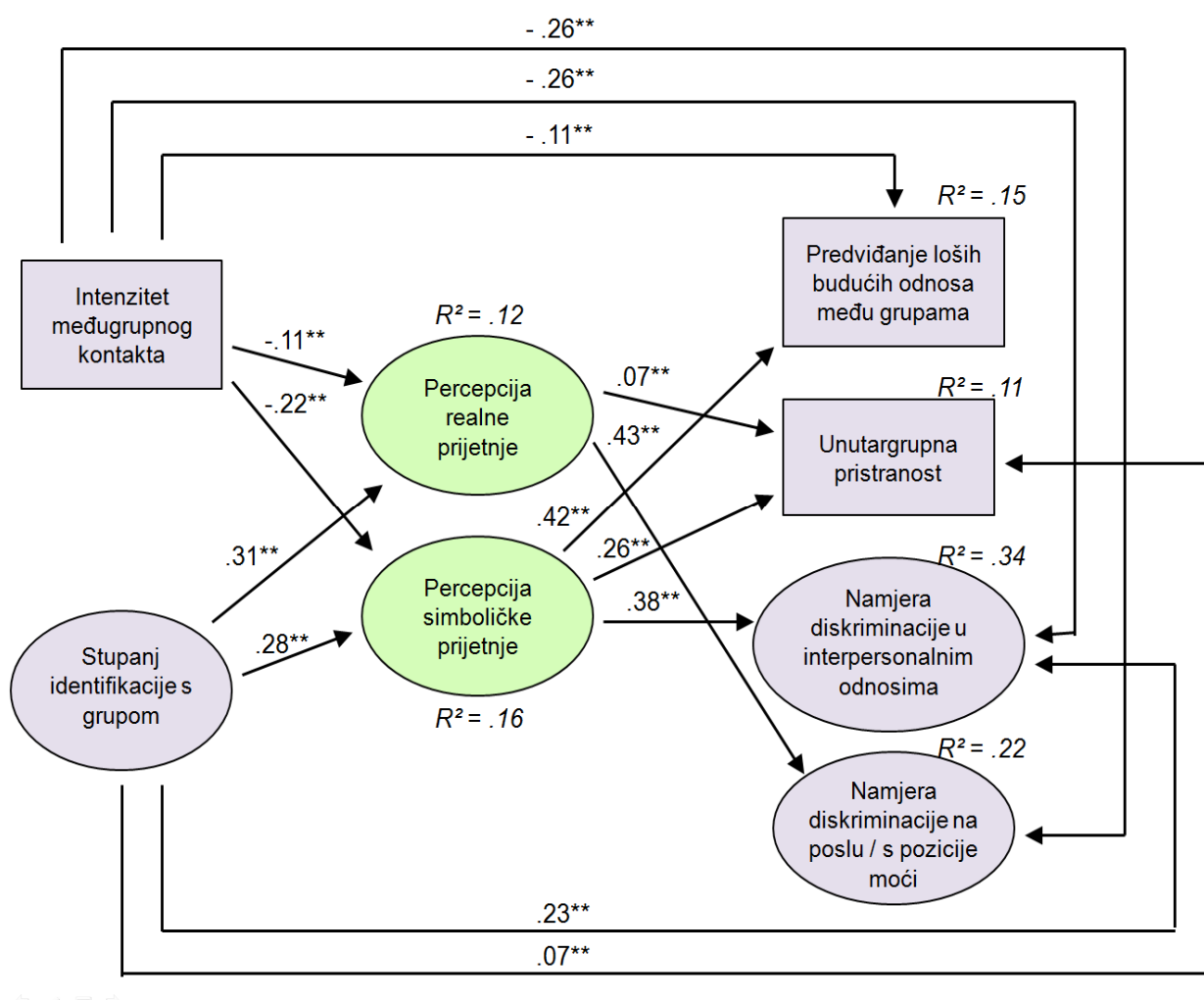

Totalni efekt: .15**

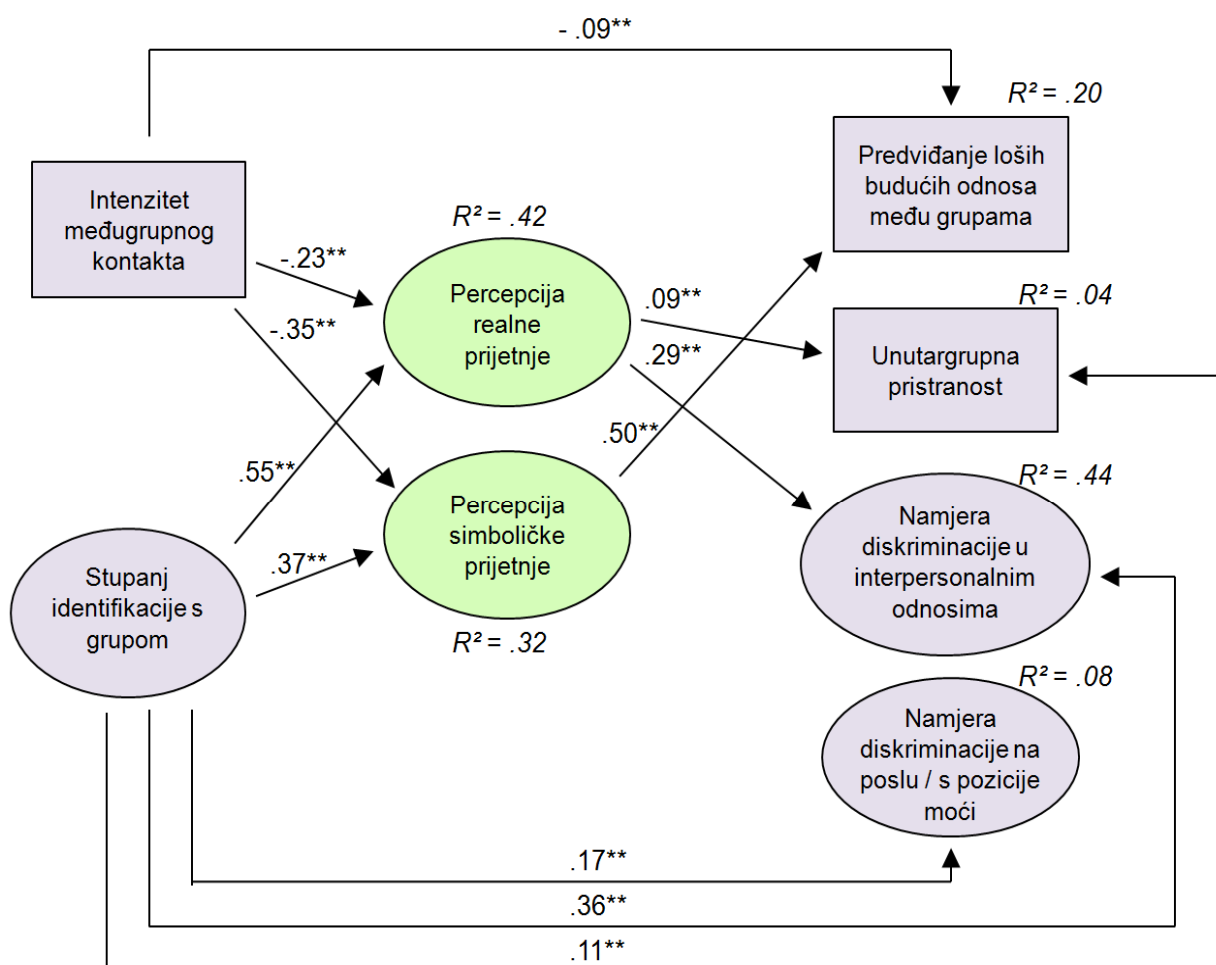

Prilog 12. Prikaz završnog strukturalnog modela medijacije međugrupne prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije kod Hrvata dobivenog multigrupnim testiranjem

Napomena. Prikazan je samo strukturalni model (bez mjernih modela); Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable; Prikazani su standardizirani regresijski koeficijenti; $** = p < .01$; R^2 = koeficijent determinacije (postotak objašnjene varijance) latentne varijable ili endogene manifestne varijable.

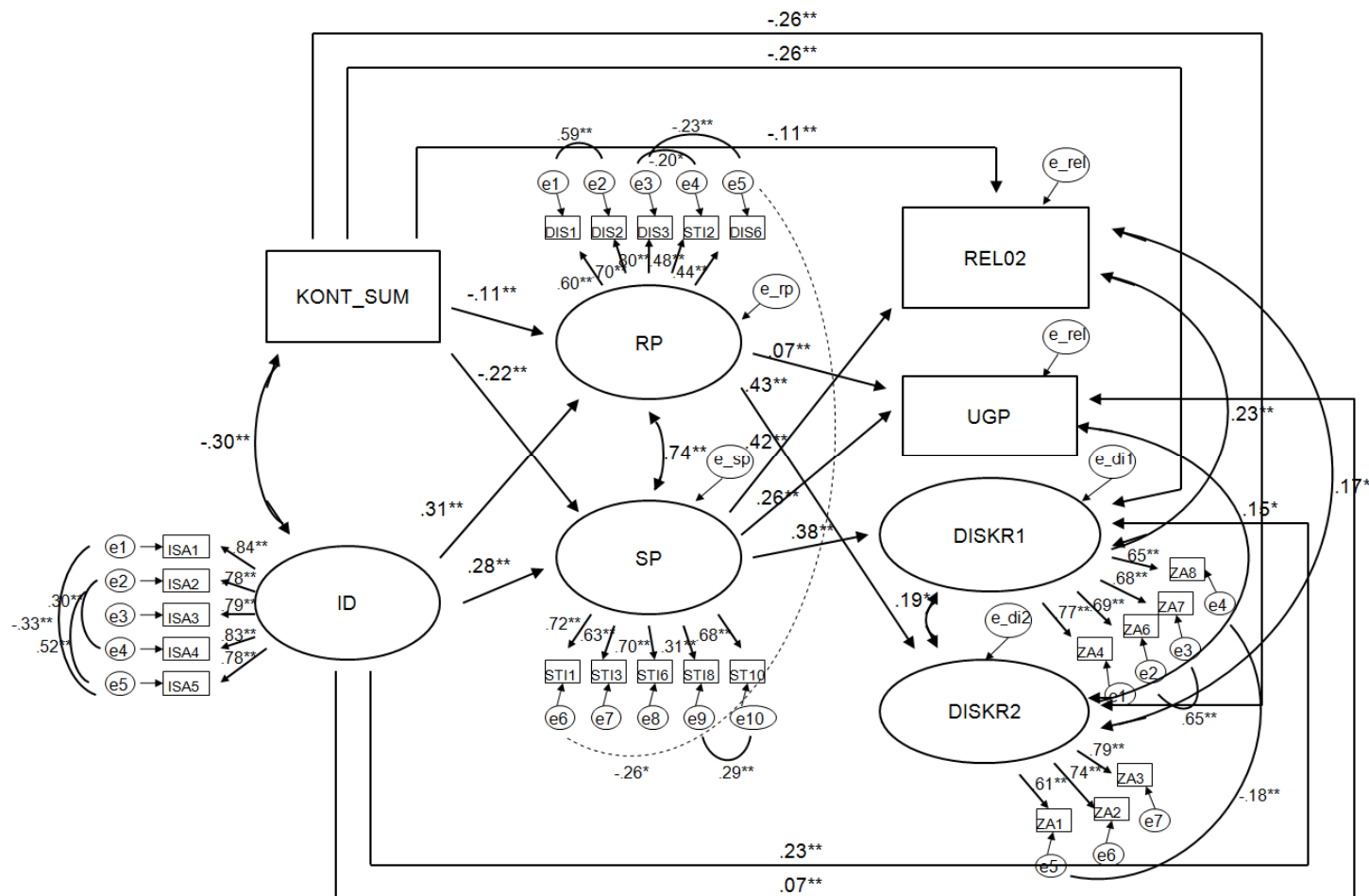
Prilog 13. Prikaz završnog strukturalnog modela medijacije međugrupne prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije kod Srba dobivenog multigrupnim testiranjem

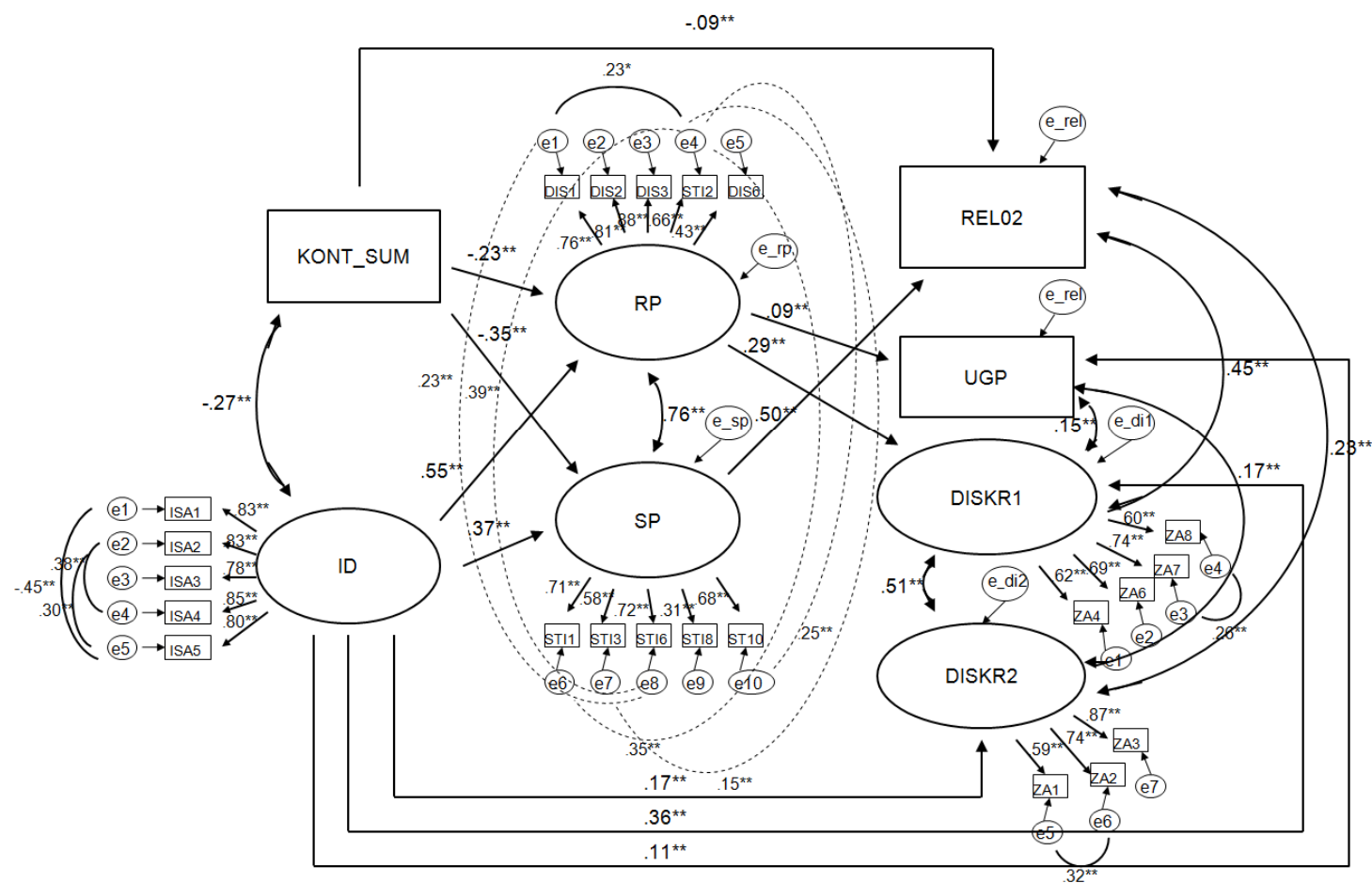
Napomena. Prikazan je samo strukturalni model (bez mjernih modela); Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable; Prikazani su standardizirani regresijski koeficijenti; $** = p < .01$; R^2 = koeficijent determinacije (postotak objašnjene varijance) latentne varijable ili endogene manifestne varijable.

Prilog 14. Prikaz cijelog završnog modela medijacije međugrupne prijetnje u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije dobivenog multigrupnim testiranjem (na Hrvatima i Srbima)

Hrvati

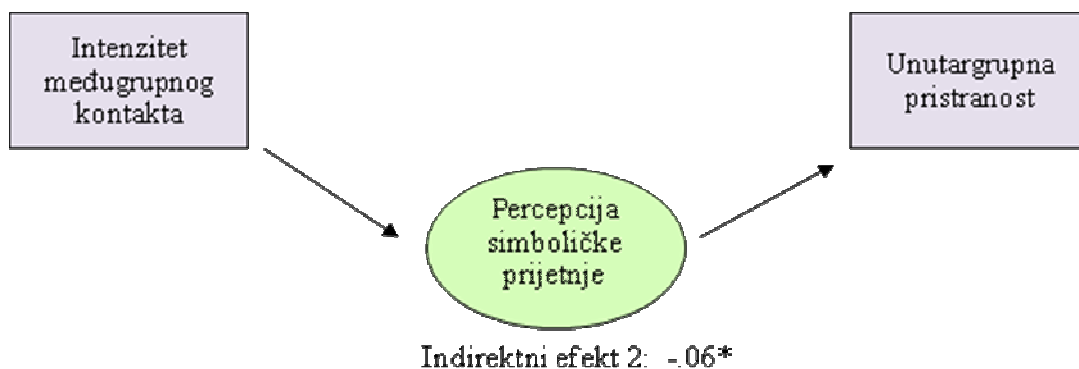
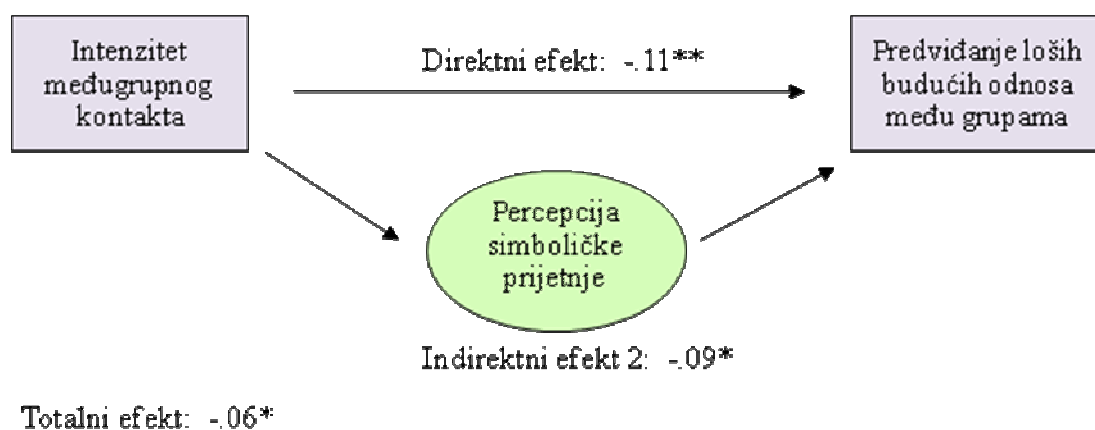
Napomena. Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable; e = pogreška mjerenja (rezidualna varijanca); KONT_SUM = Intenzitet međugrupnog kontakta; ID = Stupanj identifikacije s grupom; RP = Percepcija realne prijetnje; SP = Percepcija simboličke prijetnje; REL02 = Predviđanje loših budućih odnosa među grupama; UGP = Unutargrupna pristranost; DISKR1 = Namjera diskriminacije u interpersonalnim odnosima; DISKR2 = Namjera diskriminacije na poslu / s pozicije moći.

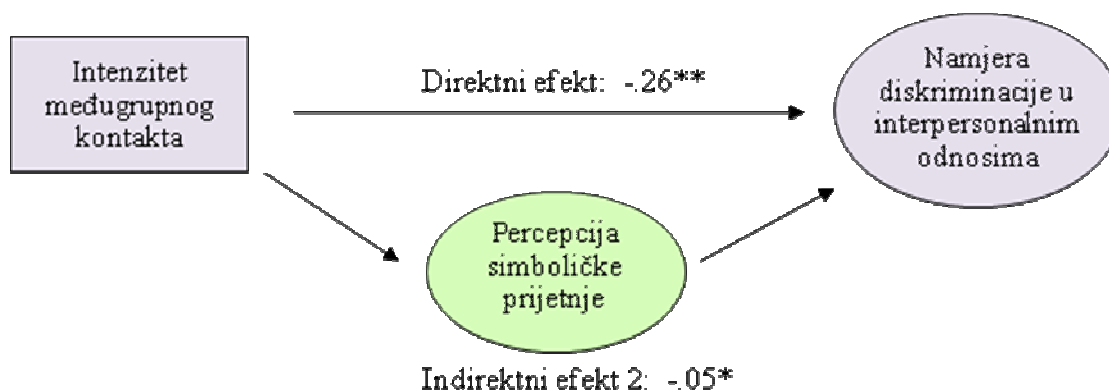
Napomena. Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable; e = pogreška mjerenja (rezidualna varijanca); KONT_SUM = Intenzitet međugrupnog kontakta; ID = Stupanj identifikacije s grupom; RP = Percepcija realne prijetnje; SP = Percepcija simboličke prijetnje; REL02 = Predviđanje loših budućih odnosa među grupama; UGP = Unutargrupna pristranost; DISKR1 = Namjera diskriminacije u interpersonalnim odnosima; DISKR2 = Namjera diskriminacije na poslu / s pozicije moći.

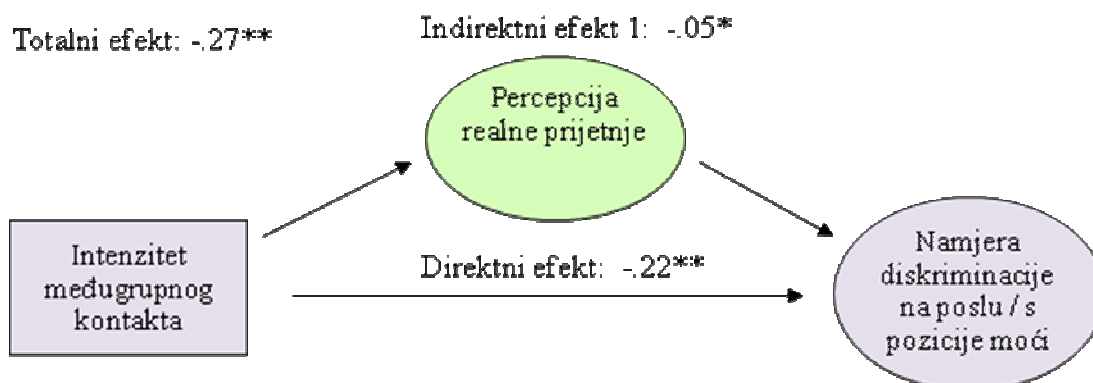
Prilog 15. Prikaz značajnih ukupnih, izravnih i neizravnih efekata u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije (te u odnosu identifikacije i međugrupne orijentacije) za završni strukturalni model kod Hrvata

Totalni efekt: $-.20^{**}$
Totalni indirektni efekt: $-.09^*$

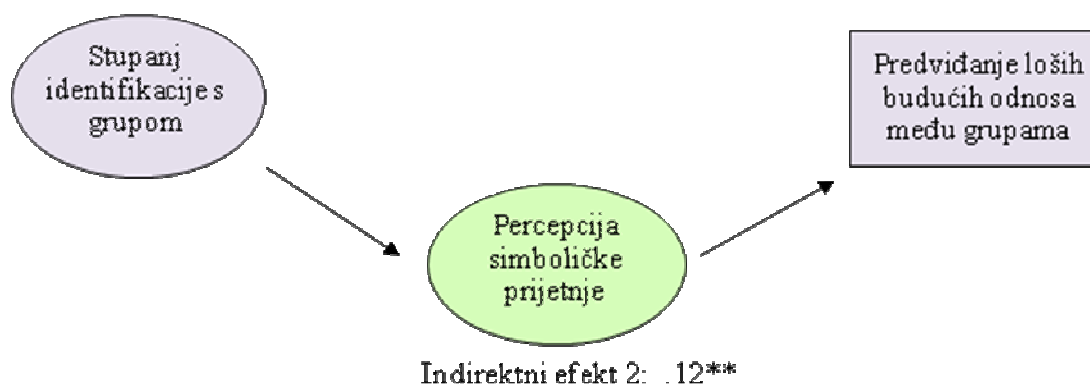

Totalni efekt: $-.31^{**}$
Totalni indirektni efekt: $-.05^*$

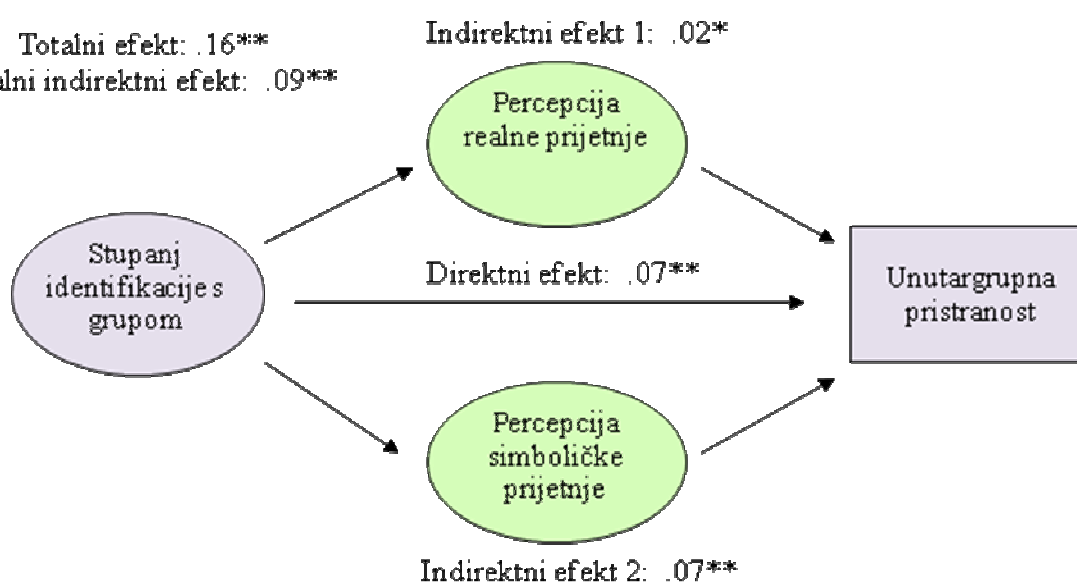

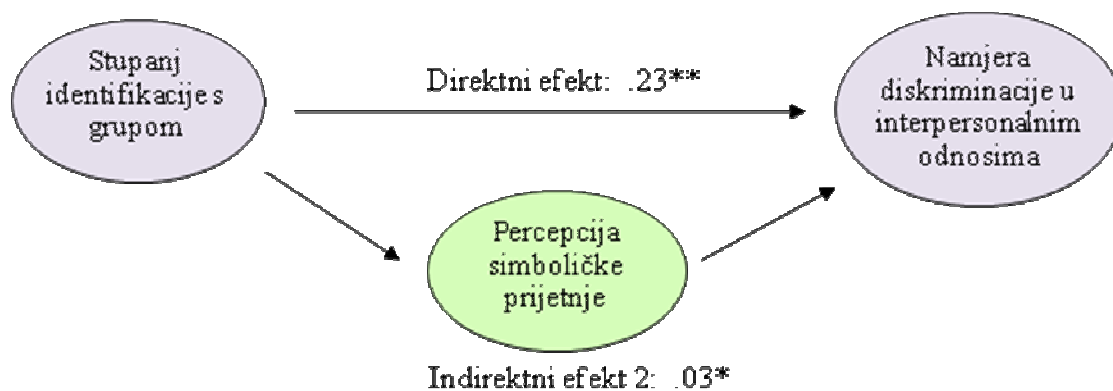
Totalni efekt: $.12^{***}$

Totalni efekt: $.16^{***}$
Totalni indirektni efekt: $.09^{***}$

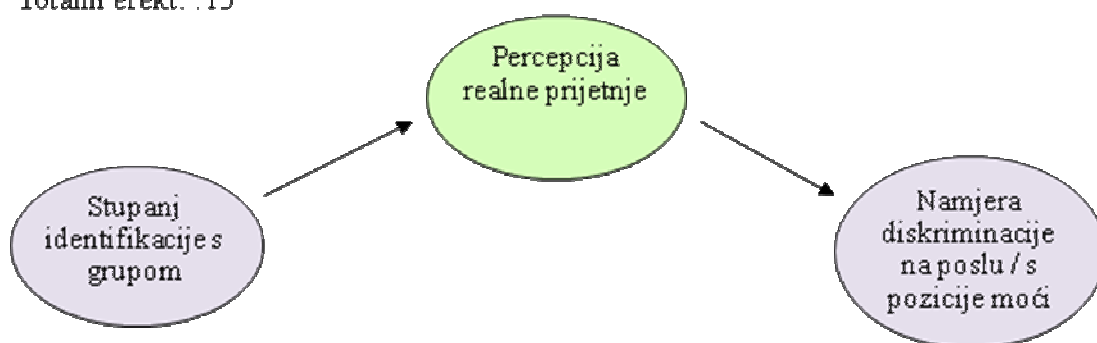

Totalni efekt: .26**
 Totalni indirektni efekt: .03*

Totalni efekt: .15**

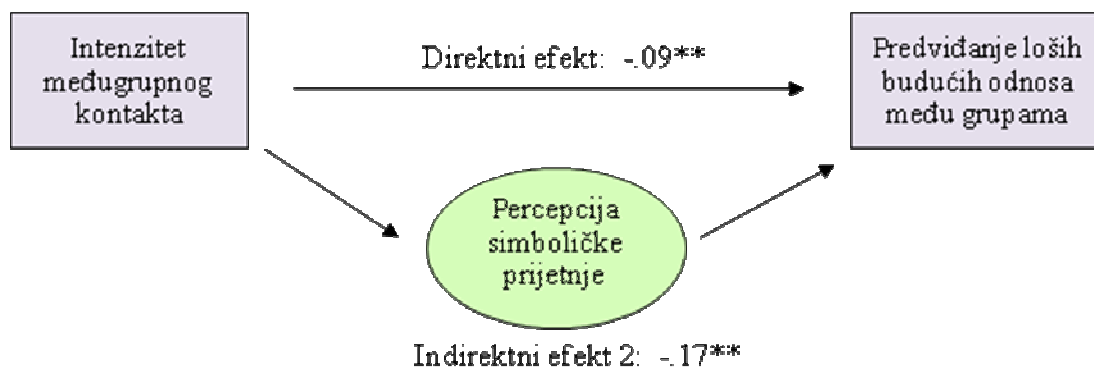
Indirektni efekt 1: .13**

Prilog 16. Prikaz značajnih ukupnih, izravnih i neizravnih efekata u odnosu intenziteta kontakta i međugrupne orijentacije (te u odnosu identifikacije i međugrupne orijentacije) za završni strukturalni model kod Srba

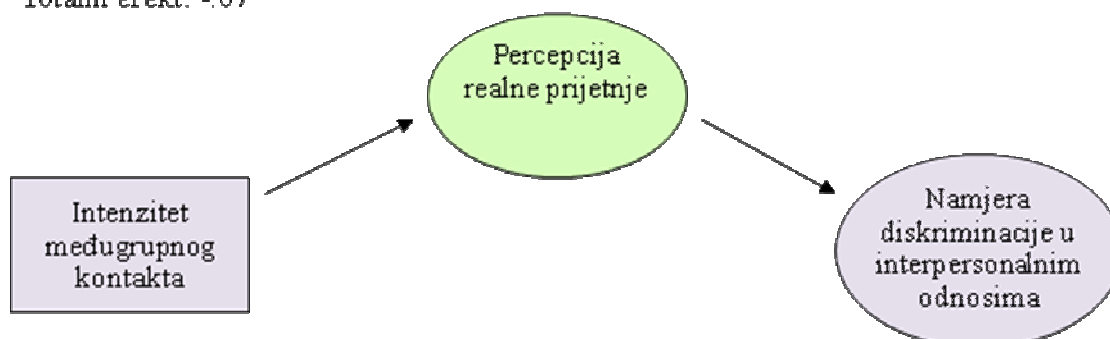
Totalni efekt: $-.26^{**}$

Totalni indirektni efekt: $-.17^{**}$

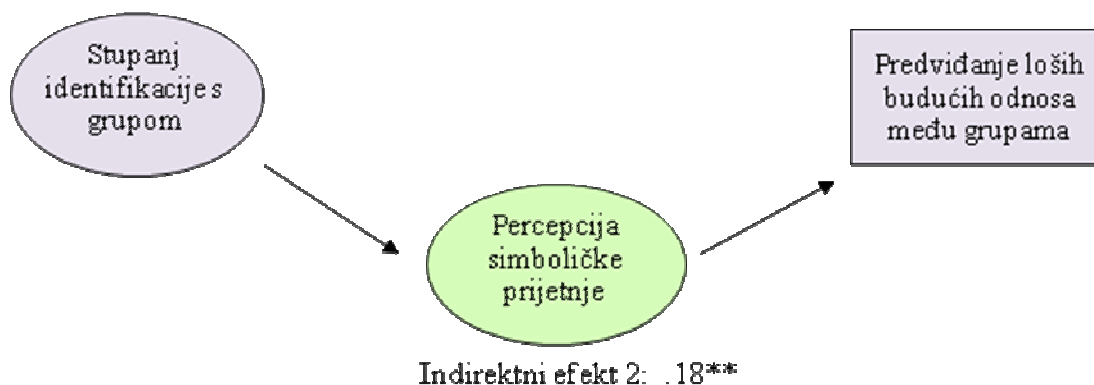

Totalni efekt: $-.07^*$

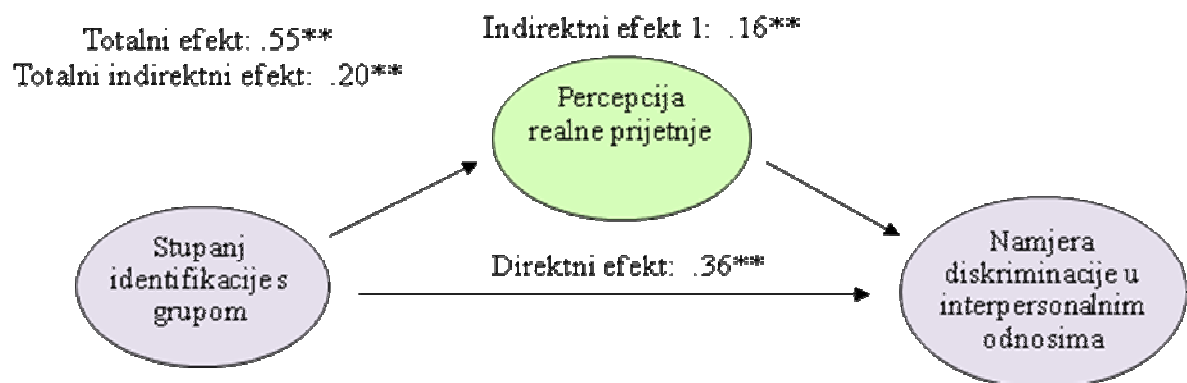
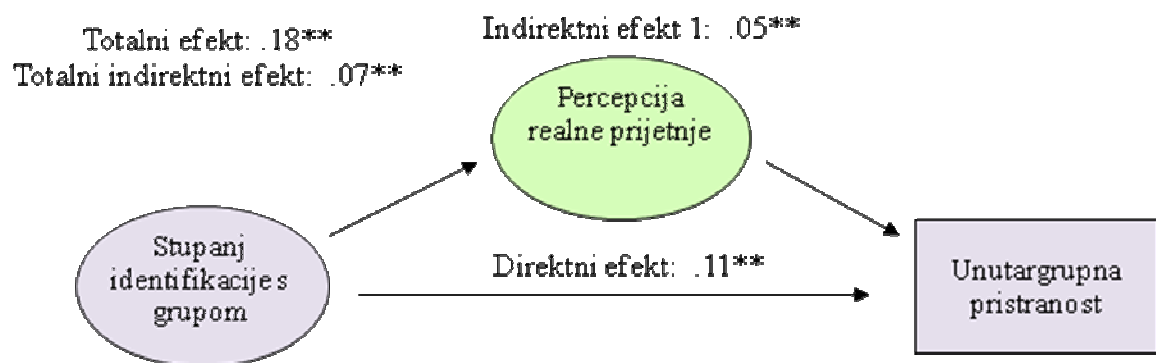
Indirektni efekt 1: $-.07^*$

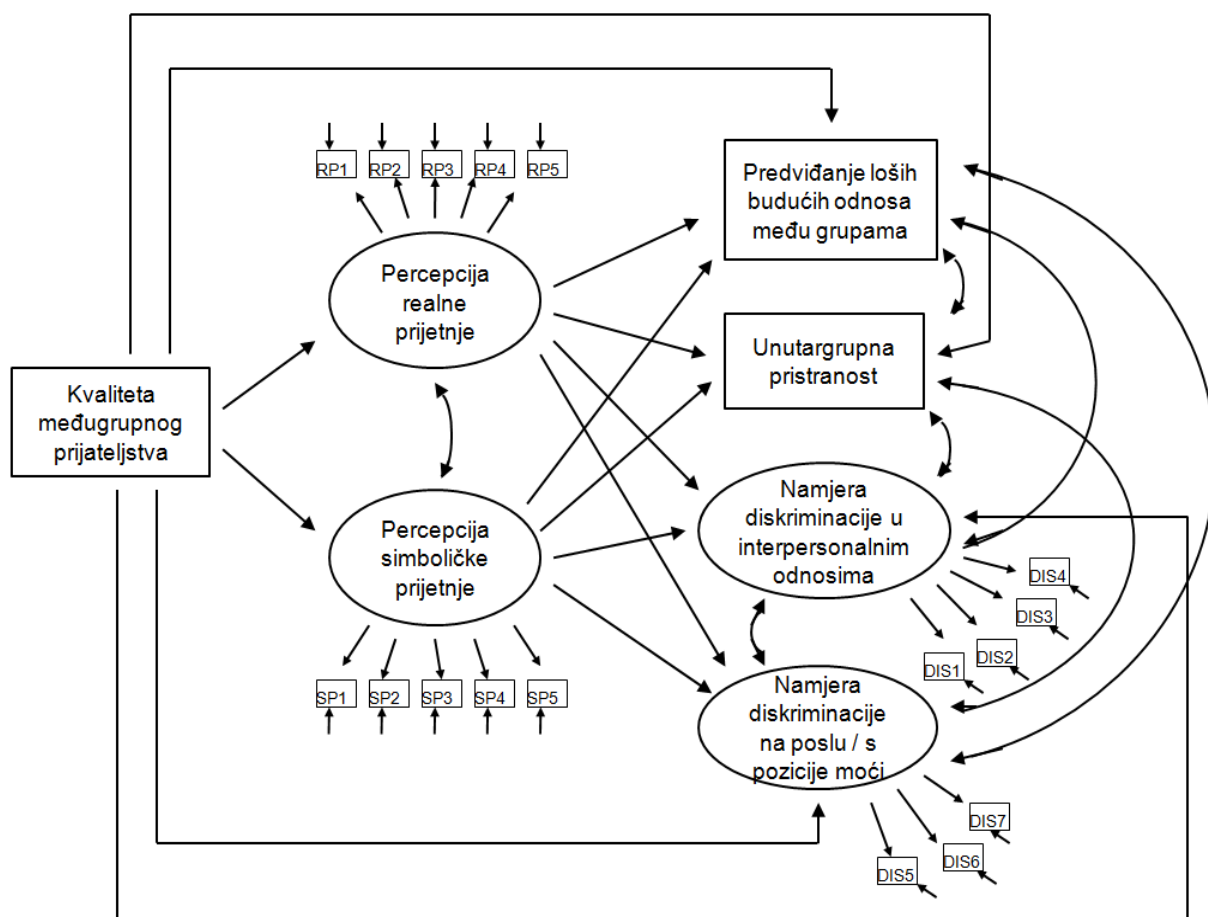
Totalni efekt: $.18^{**}$

Prilog 17. Prikaz početnog postavljenog strukturalnog modela medijacije međugrupne prijetnje u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije

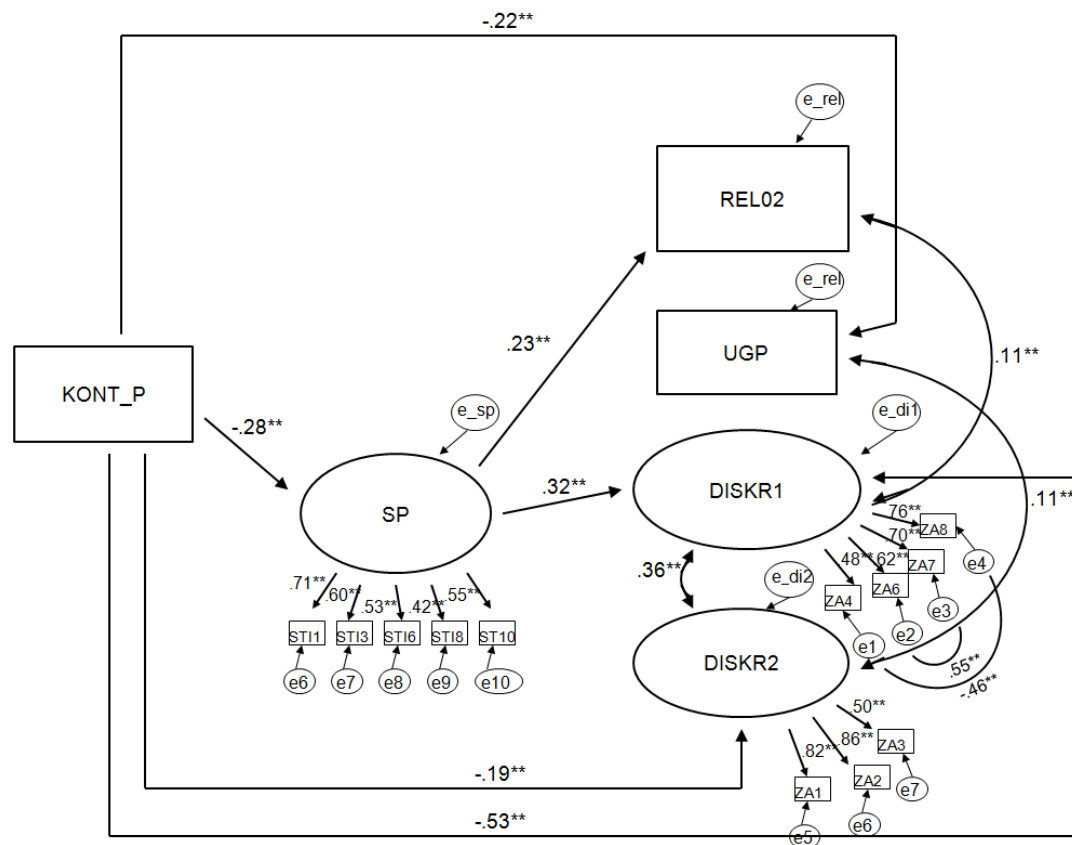
Napomena. Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable; jednosmjerne strelice = regresijske veze; dvosmjerne (zaobljene) strelice = korelacije između varijabli; strelice u mjernim modelima = faktorska zasićenja; kratke rubne strelice prema indikatorima = pogreška mjerenja (rezidualna varijanca).

Prilog 18. Matrica korelacija svih manifestnih varijabli strukturalnog modela medijacije međugrupne prijetnje u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije na sudionicima koji imaju međugrupna prijateljstva (N=414)

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
KONT_P	-																			
DIS01	-.07	-																		
DIS02	-.11**	.66**	-																	
DIS03	-.20**	.55**	.65**	-																
DIS06	.08	.39**	.41**	.29**	-															
STI01	-.33**	.28**	.34**	.46**	.16**	-														
STI02	-.04	.55**	.52**	.46**	.40**	.40**	-													
STI03	-.20**	.31**	.37**	.39**	.30**	.45**	.37**	-												
STI06	-.18**	.50**	.48**	.57**	.30**	.48**	.51**	.46**	-											
STI08	-.35**	.06	.09*	.24**	-.02	.37**	.03	.25**	.21**	-										
STI10	-.25**	.39**	.40**	.52**	.21**	.57**	.39**	.45**	.49**	.41**	-									
REL02	-.28**	.14**	.17**	.24**	.09*	.31**	.14**	.21**	.24**	.34**	.41**	-								
UGP	-.42**	.03	.05	.23**	-.01	.37**	-.02	.20**	.18**	.43**	.30**	.30**	-							
ZAD1	-.19**	.10*	.15**	.10*	.09*	.09*	.09*	.10*	.06	.20**	.16**	.23**	.16**	-						
ZAD2	-.24**	.11**	.14**	.17**	.03	.12**	.06	.12**	.13**	.23**	.19**	.19**	.24**	.54**	-					
ZAD3	-.28**	.16**	.18**	.17**	.08*	.16**	.07	.17**	.13**	.26**	.17**	.24**	.24**	.53**	.61**	-				
ZAD4	-.43**	.12**	.16**	.32**	.07	.29**	.13**	.23**	.25**	.36**	.33**	.29**	.42**	.13**	.20**	.25**	-			
ZAD6	-.41**	.15**	.17**	.29**	.02	.33**	.12**	.25**	.26**	.47**	.35**	.35**	.41**	.26**	.36**	.41**	.45**	-		
ZAD7	-.44**	.12**	.17**	.26**	.02	.35**	.12**	.22**	.28**	.39**	.34**	.30**	.43**	.28**	.35**	.36**	.51**	.70**	-	
ZAD8	-.42**	.16**	.18**	.25**	.05	.35**	.15**	.29**	.27**	.41**	.35**	.34**	.42**	.19**	.27**	.36**	.53**	.61**	.71**	-
NACIO	.29**	.35**	.26**	.04	.27**	-.04	.40**	.05	.13**	-.38**	-.04	-.13**	-.48**	-.06	-.17**	-.17**	-.30**	-.25**	-.27**	-.26**

Napomena. ** = $p < 0.01$; * = $p < 0.05$

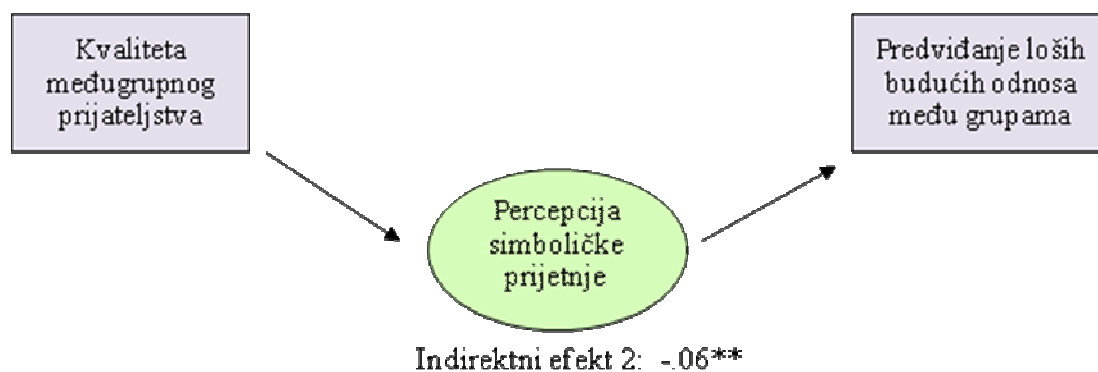
Prilog 19. Prikaz cijelog završnog modela medijacije međugrupne prijetnje u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije na sudionicima koji imaju međugrupna prijateljstva (N=414)

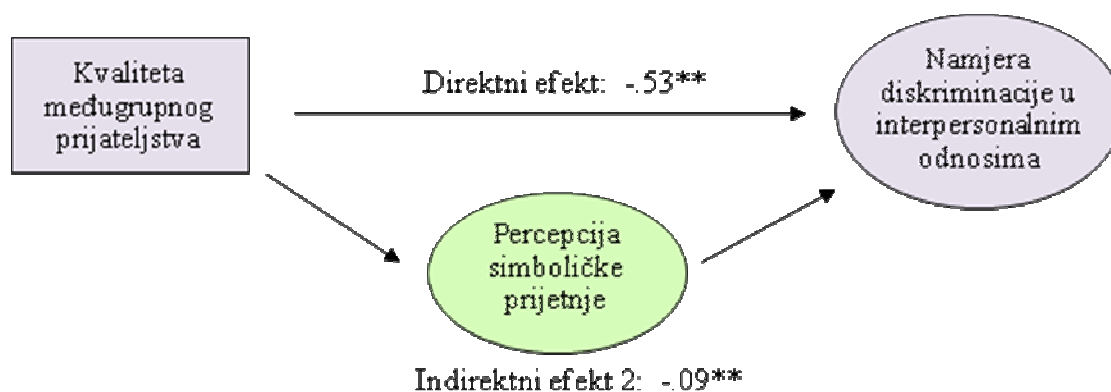
Napomena. Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable; e = pogreška mjerenja (rezidualna varijanca); KONT_P = Kvaliteta međugrupnog prijateljstva; SP = Percepcija simboličke prijetnje; REL02 = Predviđanje loših budućih odnosa među grupama; UGP = Unutargrupna pristranost; DISKR1 = Namjera diskriminacije u interpersonalnim odnosima; DISKR2 = Namjera diskriminacije na poslu / s pozicije moći.

Prilog 20. Prikaz značajnih ukupnih, izravnih i neizravnih efekata u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije za završni strukturalni model na sudionicima koji imaju međugrupna prijateljstva

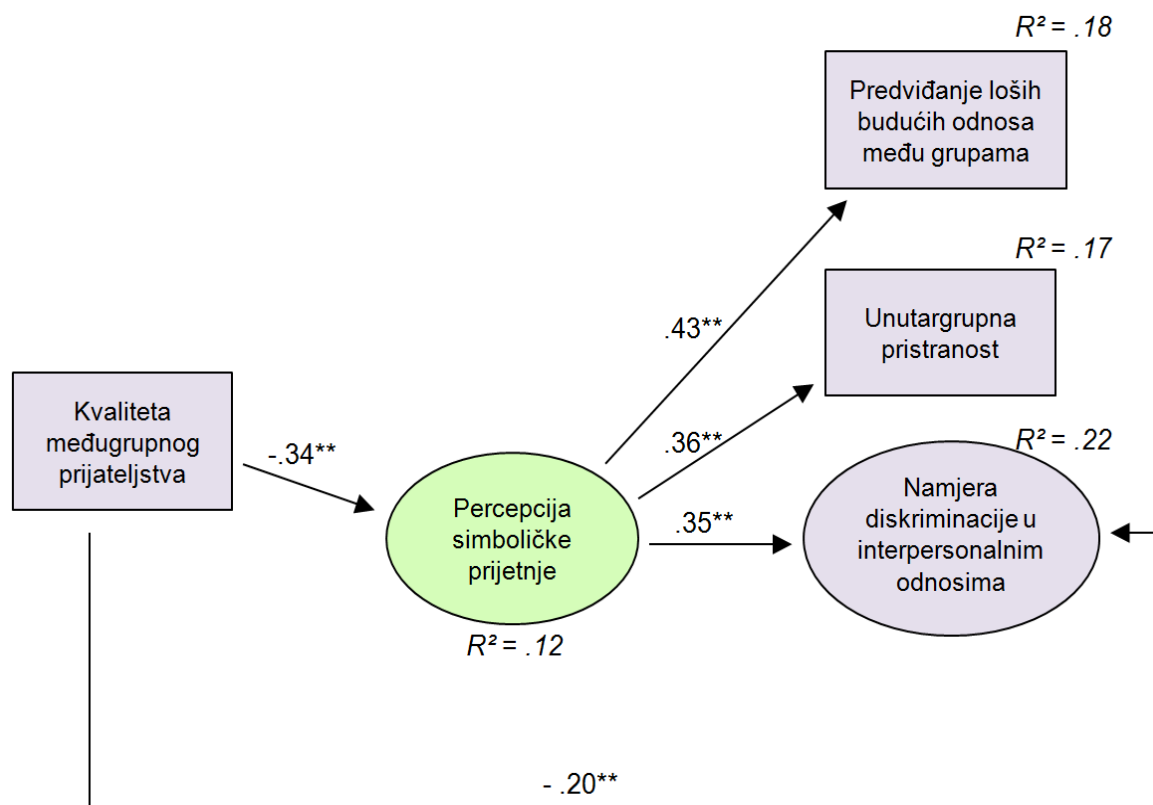
Totalni efekt: $-.06^{**}$

Totalni efekt: $-.62^{**}$
Totalni indirektni efekt: $-.09^{**}$

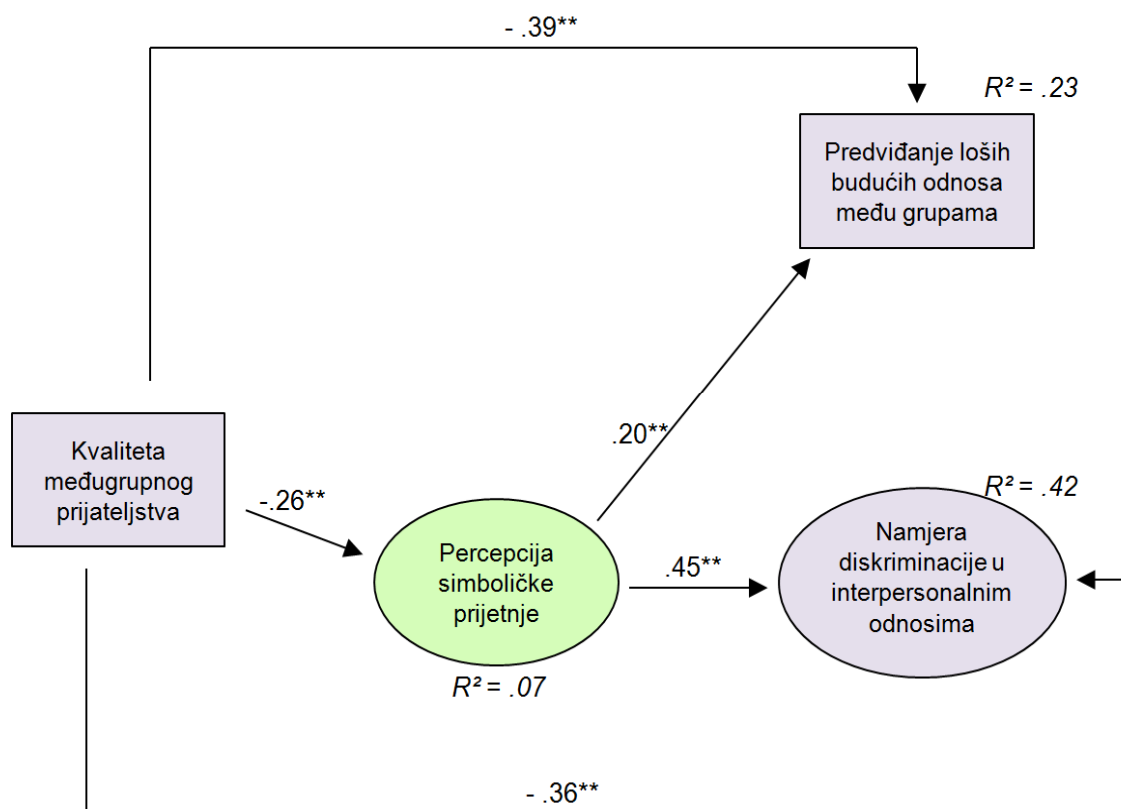

Prilog 21. Prikaz završnog strukturalnog modela medijacije međugrupne prijetnje u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije kod Hrvata dobivenog multigrupnim testiranjem

Napomena. Prikazan je samo strukturalni model (bez mjernih modela); Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable; Prikazani su standardizirani regresijski koeficijenti; $** = p < .01$; R^2 = koeficijent determinacije (postotak objašnjene varijance) latentne varijable ili endogene manifestne varijable.

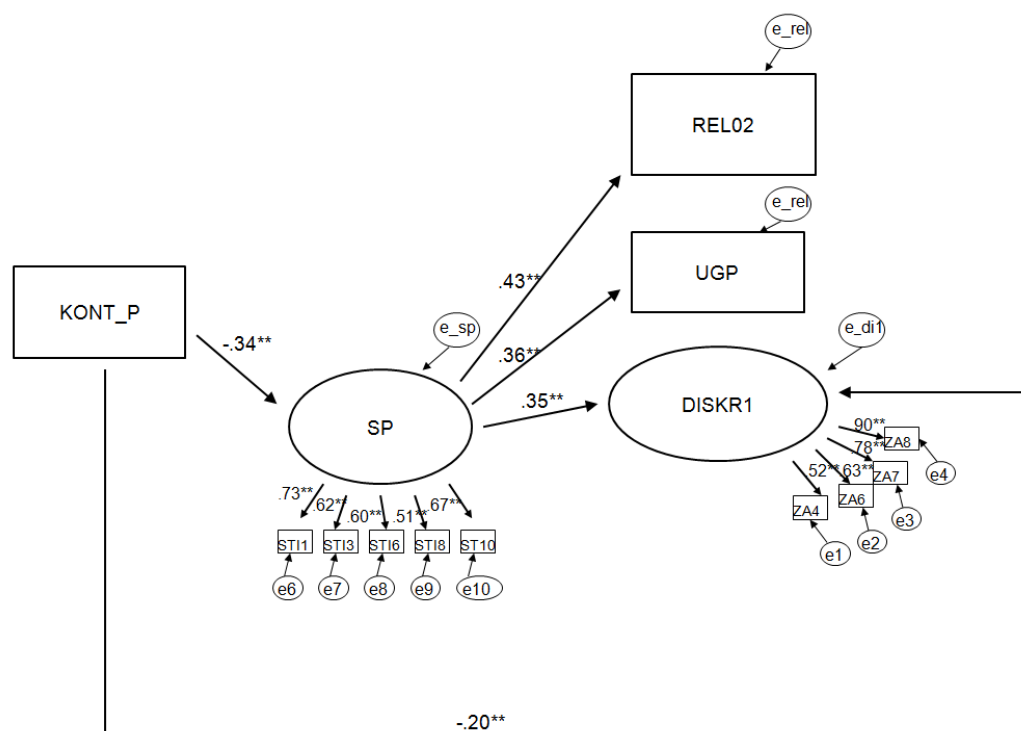
Prilog 22. Prikaz završnog strukturalnog modela medijacije međugrupne prijetnje u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije kod Srba dobivenog multigrupnim testiranjem

Napomena. Prikazan je samo strukturalni model (bez mjernih modela); Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable; Prikazani su standardizirani regresijski koeficijenti; $** = p < .01$; R^2 = koeficijent determinacije (postotak objašnjene varijance) latentne varijable ili endogene manifestne varijable.

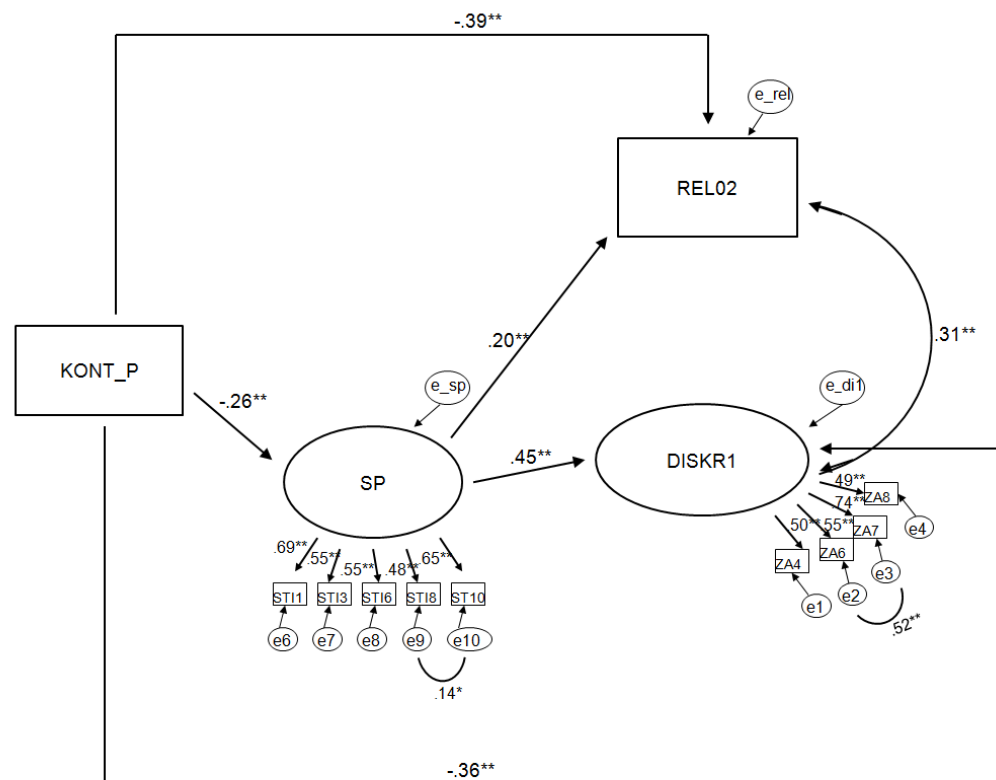
Prilog 23. Prikaz cijelog završnog modela medijacije međugrupne prijetnje u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije dobivenog multigrupnim testiranjem (na Hrvatima i Srbima)

Hrvati

Napomena. Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable; e = pogreška mjerenja (rezidualna varijanca); KONT_P = Kvaliteta međugrupnog prijateljstva; SP = Percepcija simboličke prijetnje; REL02 = Predviđanje loših budućih odnosa među grupama; UGP = Unutargrupna pristranost; DISKR1 = Namjera diskriminacije u interpersonalnim odnosima.

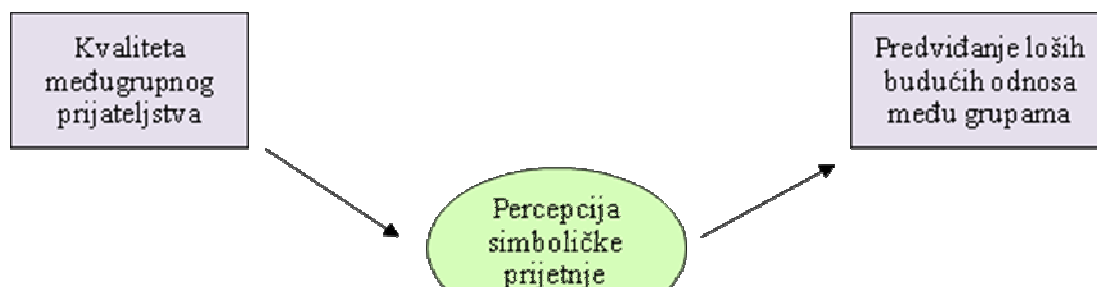

Napomena. Krugovi predstavljaju latentne varijable, pravokutnici manifestne varijable; e = pogreška mjerenja (rezidualna varijanca); KONT_P = Kvaliteta međugrupnog prijateljstva; SP = Percepcija simboličke prijetnje; REL02 = Predviđanje loših budućih odnosa među grupama; DISKR1 = Namjera diskriminacije u interpersonalnim odnosima.

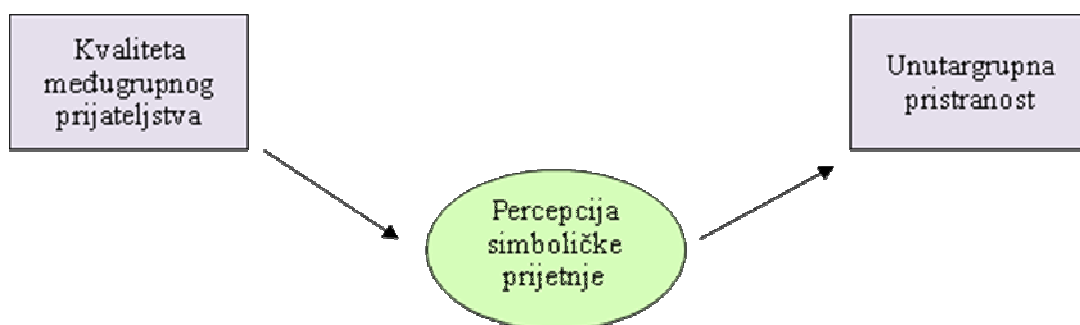
Prilog 24. Prikaz značajnih ukupnih, izravnih i neizravnih efekata u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije za završni strukturalni model kod Hrvata

Totalni efekt: $-.15^{**}$

Indirektni efekt 2: $-.15^{**}$

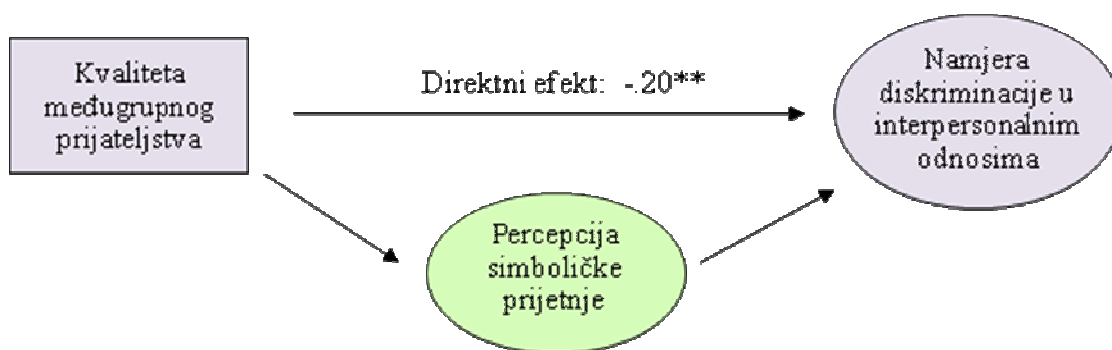
Totalni efekt: $-.12^{**}$

Indirektni efekt 2: $-.12^{**}$

Totalni efekt: $-.32^{**}$

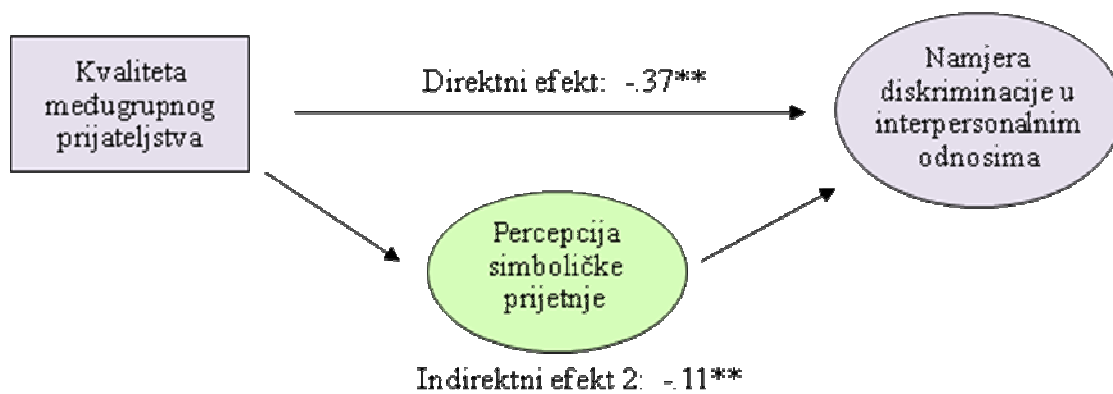
Totalni indirektni efekt: $-.12^{**}$

Indirektni efekt 2: $-.12^{**}$

Prilog 25. Prikaz značajnih ukupnih, izravnih i neizravnih efekata u odnosu kvalitete prijateljstva i međugrupne orijentacije za završni strukturalni model kod Srba

Totalni efekt: $-.48^{**}$
Totalni indirektni efekt: $-.11^{**}$

ŽIVOTOPIS

Ajana Löw Stanić rođena je 1986. godine u Zagrebu, gdje je završila osnovno i srednjoškolsko obrazovanje. 2004. godine upisala je studij psihologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, na kojem je 2009. godine diplomirala s odličnim uspjehom. Dobitnica je Rektorove nagrade i državne stipendije A kategorije za nadarene studente.

2009. godine zaposlena je kao znanstveni novak na Odsjeku za psihologiju, u okviru projekta *Prilagodba pojedinca i zajednice u vrijeme društvene tranzicije*, voditelja prof. dr. Deana Ajdukovića. Iste godine započinje i suradnju na projektu *Prevenција i djelotvorno pristupanje nasilju u vezama mladih putem školskog sustava*. Od 2011. godine sudjeluje na projektu *Children and Inter-ethnic Tensions in Croatia*, a od 2013. godine na FP7 projektu *Operationalising Psychosocial Support in Crisis*.

Do sada je objavila dva znanstvena rada i podnijela devetnaest priopćenja na domaćim i međunarodnim znanstvenim i stručnim skupovima. U koautorstvu je objavila jednu znanstvenu knjigu i jedan stručni priručnik. Sudjelovala je u organizaciji tri međunarodne i jedne domaće znanstvene konferencije.

Sudjeluje u izvođenju nastave na kolegiju Interpersonalni i unutargrupni odnosi na preddiplomskom studiju psihologije, te na kolegijima Socijalni identitet i međugrupni odnosi i Nasilje u bliskim vezama na diplomskom studiju psihologije. Od 2010. godine sudjeluje u radu Savjetovališta za studente Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Završila je edukaciju iz linearnog strukturalnog modeliranja *ECPR Summer School in Methods and Techniques*, radionice za provođenje meta-analize i obradu kvalitativnih podataka te ljetnu školu Europskog udruženja za socijalnu psihologiju. Članica je Hrvatske psihološke komore, European Society for Traumatic Stress Studies i Hrvatskog društva za traumatski stres.

POPIS OBJAVLJENIH RADOVA

- Ajduković, D., Ajduković, M., Cesar, S., Kamenov, Ž., Löw, A. i Sušac, N. (2011). *Prevenција nasilja u mladenačkim vezama*. Zagreb : Društvo za psihološku pomoć
- Ajduković, D., Löw, A., Sušac, N. (2011). Rodne razlike i prediktori partnerskog nasilja u mladenačkim vezama, *Ljetopis socijalnog rada*, 18 (3), 527-553
- Jerneiće, Ž., Galić, Z., Parmač Kovačić, M., Tonković, M., Prevendar, T., ...Löw, A., ...Zlatař, A. (2010). *Ličnost i radno ponašanje: priroda i mjerenje socijalno poželjnog odgovaranja*. Zagreb: FF Press.
- Löw, A. (2012). Pregled istraživanja infrahumanizacije. *Društvena istraživanja*, 21 (4), 923-948.